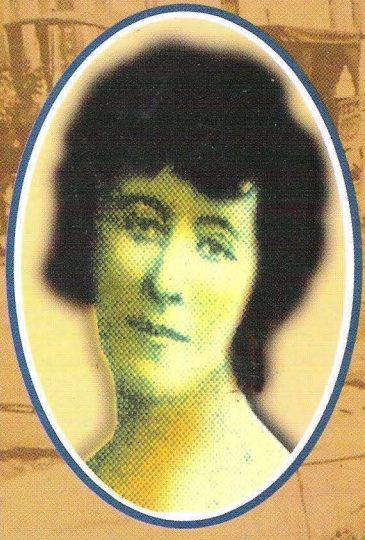
PAYLAŞIM GRUBU
https://www.facebook.com/groups/metronommm/

SHOW KİTAP

BİR KADIN GEZGİN
TİNAYRE'NİN GÜNLÜĞÜ

Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı

Marcelle Tinayre

AKSOY YAYINCILIK

Tarih Dizisi: 10

UN "RAID" EN ASIE.

Carte itinéraire

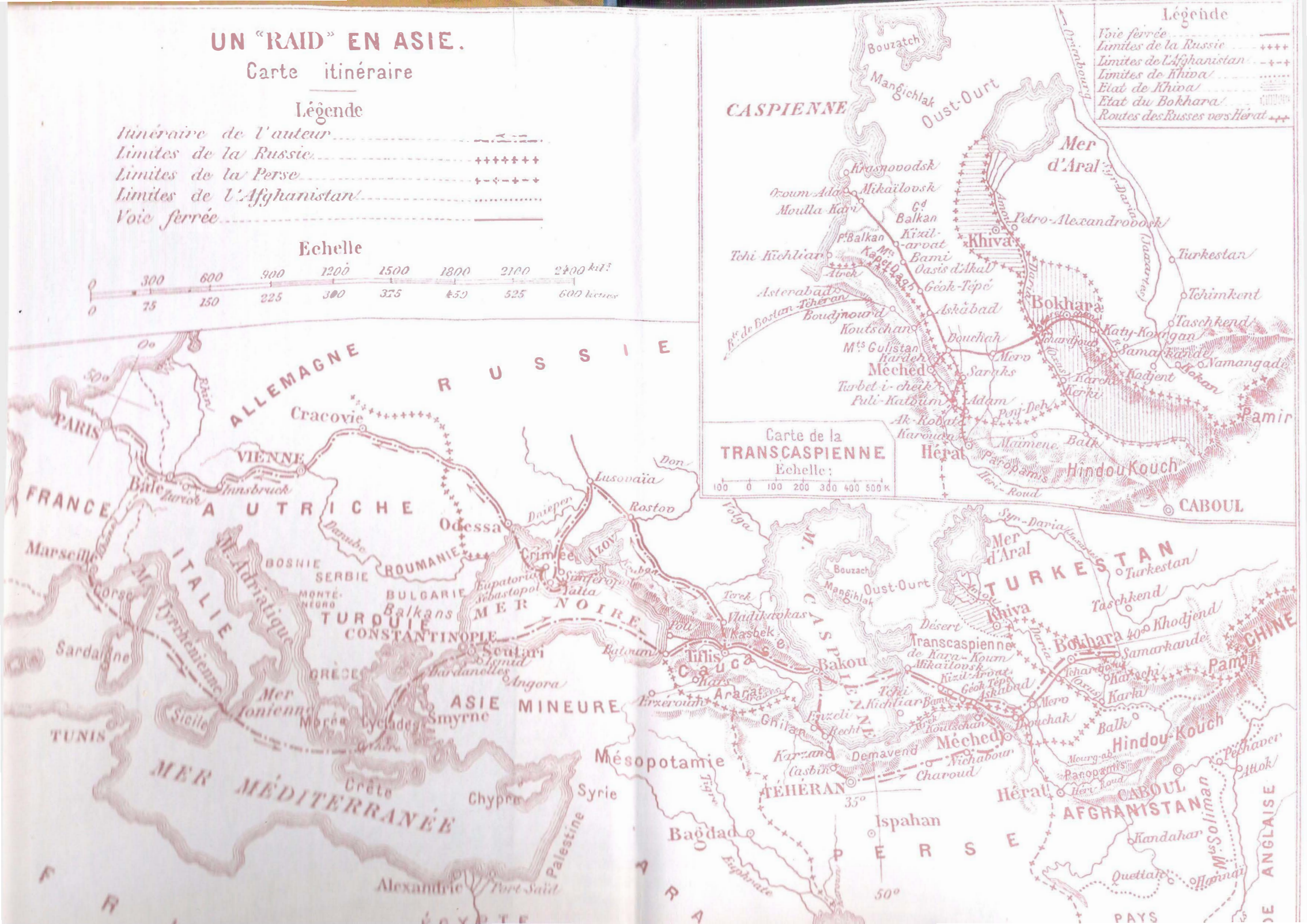
Légende

- Itinéraire de l'auteur
- Limites de la Russie
- Limites de la Perse
- Limites de l'Afghanistan
- Voie ferrée

Echelle

0 300 600 900 1200 1500 1800 2100 2400 kilom.

0 75 150 225 300 375 450 525 600 lieues

Marcelle Tinayre

BİR KADIN GEZGİN
Tinayre'nin Günlüğü
Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı

AKSOY
YAYINCILIK

SHOW KİTAP

Tarih Dizisi
Bir Kadın Gezgin
Tinayre'nin Günlüğü
Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı

Orijinal Adı:
Notes d'une voyageuse en Turquie

Yazan: Marcelle Tinayre
Çeviren: Engin Sunar

© Türkiye Yayın Hakları:
Aksoy Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

ISBN: 975-312-119-9
Ekim 1998

Aksoy Yayıncılık Adına Sahibi:
Erol Aksoy

Genel Yönetmen:
Yalvaç Ural
Yayın ve Mali Koordinasyon:
Ayşe Karsel • Abdullah Aydın
Sorumlu Müdür:
Tekin Ergun
Yayın Editörü:
Figen Turna

Görsel Yönetmen:
Aziz Yavuzdoğan
Yayın Hazırlık:
Zuhal Dülger

Üretim Müdürü:
Yetkin Aldinç
Satış ve Pazarlama Müdürü:
Munzur Yıldız

Basıldığı Yer: Altan Matbaası, İstanbul

Aksoy Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
Aytar Cad. No: 25 1.Levent / İstanbul
Tel: (0.212) 284 84 36 Faks: (0.212) 284 84 37

Marcelle Tinayre

BİR KADIN GEZGİN
Tinayre'nin Günlüğü
Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı

Çeviren: Engin Sunar

PAUL BELON'A

Diyeceğim ki: "Oradaydım, başıma bunlar geldiğinde, kendinizin de orada olduğunuza inanacaksınız."
LA FONTAİNE

I

Savaş ve Devrim Günleri

18 Nisan.

Fransa'yı Jöntürk dostlarımı görmeye gitmek için terk ettiğimde, yolculuğumun acıklı değişikliklere uğrayacağını hiç tahmin etmiyordum. Konstantinopl yolunda, 13 Nisan gerici hareketini haber aldım; tüm yolculuk arkadaşlarım gibi ben de en yakın konsolosluğa başvurdum.

Konsoloslarımız, tümüyle sevimliler. Her zaman iyi bilgi edinemiyorlardı; ama Doğu'da kimse doğru bilgi alamazdı ki. Şaşkınlıklar ülkesidir bu; hiçbir şeye hayret edilmez.

Kuşkucu ve kadere boyun eğen konsolos, benimle konuştu:

- Konstantinopl'a giderseniz, iyi yaparsınız. Ama gitmezseniz, belki de, daha iyi yaparsınız. Önceden hiçbir şey bilemeyiz; yalnızca çekinmemiz gerekir. Yabancılar bugün tehlike altında değil. Yarın da güvenlikte olacaklar mı?.. İnşallah! Şu an için gericilik kazanıyor, ama dinginlik içinde...

- O halde, gidiyorum...

- Eğer isterseniz, ama hiçbir şey göremeyeceksiniz. Mağazalar ve bankalar kapandı. Türk kenti sırlarla dolu; askerler sokaklarda mermi yağdırıyor, Sultan'ı alkışlayıp şeriat yasalarını göklere çıkarıyor.

- Dinginlik dediğiniz bu mu?

- Göreceli... 13 Nisan'da, aynı askerler üç yüz subayı, birkaç milletvekilini, ya da bakanı ve çok sayıda da meraklı izleyiciyi öldürdü. Dostunuz Ahmet Rıza Bey kaçmak zorunda kaldı. O ve ailesi sağ salim kurtuldu; ama Jöntürk ülkesi oldukça hasta...

- Mösyö, Konstantinopl'a gitmek için can atıyorum. Eğer tehlike var

sa, yalnızca kentin içinden geçip, yakın akrabalarımın bulunduğu Edirne'ye gideceğim.

- Madam, olasılıkla Edirne'ye giderken de bir sürü engelle karşılaşacaksınız... Rumeli'den silahlı kuvvetlerin, kenti kurtarmak ve Anayasa'yı savunmak için yürüyüşe geçtiği bildiriliyor... Demiryolları çok yüklü olacaktır... Yolcu gemileri, daha şimdiden ayağını karaya bile basmamış bir yığın turisti geri götürüyor. Bir otele kapanıp kalarak canınız sıkılacak.

- Mösyö, otele kapanıp kalmayacağım konusunda bana güvenmenizi dilerim. En kötüsü, pencereden gelip geçen kişilere bakacağım, onların konuştuklarına kulak kabartacağım. Eğer patırtı olursa korkarım-çok fazla değil, azıcık-üstelik de, barut kokan havayı bir kez olsun koklamış olmak, beni mutlu edecek.

Saygın Konsolos, gülmeye başladı.

- Kadınların inatçılığıyla başa çıkılamaz. Bu durumda gidin, ama önceden büyükelçiliğimize telgraf çekin.

Telgrafı çektim; yanıtlar pek aydınlatıcı değildi, ama güven vericiydi.

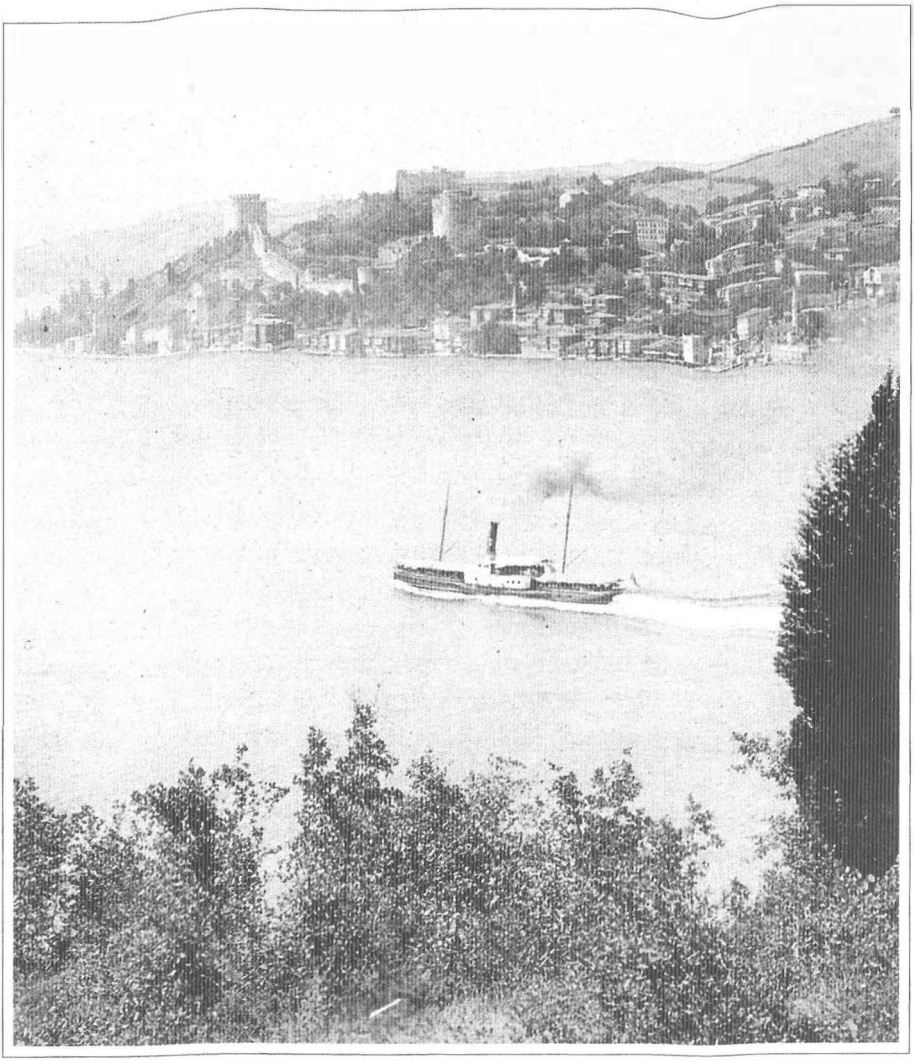
Ne eğlenceli bir yolculuk! Rastlantılar beni, Konstantinopl'a uğrayacak, oradan da hemen Odessa'ya hareket edecek bir İngiliz ve Alman kalabalığının arasına attı. Bunların arasında, kesinlikle bir devrim görmek isteyen, kibirli ve güzel iki küçük hanım da var. Ve sonra, 13 Nisan'da gemiyle Altın Boynuz'a kadar gelen uzun boylu sıska bir bay da var. Adam, ertesi gün daha sakin bir yerlere kaçtı ve Galata rıhtımından başka hiçbir şey görmedi.

İşleri için geri dönmek zorunda kalan bu kişi, yaşamı yarı güvencede, ama yine de çok gururlu. Kendisi, devrimi görmüş bir kişidir! Hatta bir an için toprağa ayak basıp, mermi kovanı bile toplamış!

Onun öyküleri, iyi Alman burjuvalarının aklına üzüntüyü getiriyor. Bunlar, yalnızca silahlı çatışma, boğma, boğazlama. Bunlar, yalnızca Jöntürkler'in yük ambarlarında saklandıkları gemileri kovalayan gemiler. Bunlar, yalnızca durdurulan trenler, kuşatılan evler, vahşi çapulcular...

Kıyım!.. Kıyım!.. Bu sözcük, önce üç dildeki konuşmalarda, çok alçak sesle, şüpheci bir gülümseyişle dile getiriliyor; sonra da ciddi bir anlatışla, yolcuların sırtında ve ruhunda hoş olmayan küçük bir ürperti dolaştırıyor.

Güneşin batımında, Konstantinopl'da olacak mıyız? Deniz ulaşımı ve demiryolu şirketleri taşıdıkları kişilere Joanne'ın salık verdiği bu güzel görüntüyü sunmak için anlaşmışlar. Ama, saatli tarifeler altüst oldu. Yolda çok zaman kaybettik ve bu güzel görüntü kaçırıldı. Güneş, Marmara'da gerçekten batıyor.

Fotoğraf: Abdullah Frères
Mihrabat tepesinden Boğaz'ın görünüşü

Gece karanlığında geldiğimizde, her yer sakin... Bir tek silah sesi bile yok! Hiçbir vahşi çapulcu takımı görünmüyor!.. Ve çok korkmayı bekleyen kişiler, yürekli olmaya hazırlananlar düş kırıklığına uğradı. Devrim, bu mu? Bu da kaçırıldı; güneşin batışı gibi.

Şimdi, sabah aydınlığında, penceremi açıyorum; kentin rehber planı elimde, kendime bir yön bulup, Konstantinopl'un nasıl kurulduğunu anlamaya çalışıyorum.

Çok karmaşık bir kent bu! Bosfor (Boğaziçi), Marmara, Altın Boynuz

(Haliç), Avrupa yakası ve Asya yakası, Pera (Beyoğlu), Galata, İstanbul, Üsküdar; hepsi tümüyle Konstantinopl. Bunlar hayalimde bir kaos oluyor. Güzel yazarları okudum; Doğu ülkelerinin uzmanları, Gautier, Loti, Farrere ve de belleğim görkemli cümlelerle, hayallerle dolu... Ey camiler! Ey minareler! Ey kayıklar! Eyüp'ün servileri, Aziyade'nin mezarı, Beykoz'un küçük yalısı, sizi iyice görüyorum... Ama topografya, birbirinin içine girmiş tüm bu denizlerin, bu kentlerin ve bu kıtaların maddesel düzenlemesi, sizi hâlâ anlamadım.

Pencereden bakalım... Sıradan evlerin ve halk bahçesinin parmaklıkları arasında sokak güneşte ısınıyor; ılımlı, ılık bir güneş, Fransız taşrasının, bir Fransız taşrası sokağının üzerindeki bir güneş bu... Nisanın ortası geçmiş; çınarların tomurcukları kahverengi kılıflarını ancak aralamış, binbir küçük yeşil tırnak uzatıyor. Bahçede demir iskemleler ve çalgıcılar için bir çardak bulunuyor. Sokakta kahvehaneler, kira arabaları, gazete satıcıları, sırtlarında ceketleriyle geçen insanlar ve kaldırım yanında sarımtırak renkli köpekler var.

Arabacıların kırmızı fesleri ve sarımtırak köpekler, "Küçük Tarlabaşı Sokağı" adını taşıyan bu sokağın tüm "doğuya özgü doğasını" oluşturuyor. Ve otelin arkasında, biliyorum ki, buna koşut olan, daha önemli, güzel mağazaların, büyükelçiliklerin bulunduğu bir başka sokak daha var. Pera'nın Büyük Caddesi'dir bu.

Bir tepenin doruğundaki bu iki yol, frenk kentinin, özellikle tüm ırktan ve mezhepten Hıristiyanların oturduğu Pera'nın özünü oluşturuyor. Solda, tepenin yamacında Pera, Galata halini alıyor; ne Türk kökenli, ne de Frenk olan, ama açıkçası Cenova, Napoli, İzmir gibi "Akdenizli", denizci ve tüccar kenti. Dün akşam, bu berbat ve kaynaşan kenti, iki tahta köprünün İstanbul'a bağladığını fark ettim.

Çevremde hiç, ama hiçbir şey Türkiye'den esin vermiyor... Ama tepeden baktığım bahçenin gerisinde, toprak sert bir şekilde alçalıyor; belli belirsiz toprak zeminleri, servilerin siyah tepelerini fark ediyorum; sonra daha ileride, mezarlık ağaçlarının dimdik ince bedenlerinin arasından, pusun içinde bir tür nehir mavisini gösteriyor-toprak kitlelerinin arasına sıkışmış deniz uzantısı basit bir nehir bu. Ve karşı kıyıda, bir yığın yapılar topluluğu; taş, mermer, tahta mozayiği; bir yığın taraçalar, dam örtüleri, bina cepheleri, kubbeler üst üste yığılıyor: İstanbul!

Solgun gökyüzü zemininde, yükselen kent, bir tiyatro dekorunu andırıyor. Sanki hiç kalınlığı yok; sanki şakacı bir makas kırılan, dalgalanan, sivri minarelerle uzanan, kocaman kubbelerle dolgunlaşan siluetini kese-

rek çizmiş sanılacak. Eyüp'ün karanlık selvilerinden başlayarak, sağa doğru, Eski Saray'ın son sivri ucuna kadar, solda, siluet Altın Boynuz'un ve Marmara'nın suları arasında, mazgallı duvarlar ve ortaçağın kuleleriyle tamamlanıyor.

Canlı renkler yok: Beyaz renkler, kahverengiler, solgun kırmızılar, birkaç tutam yeşil. Gemilerin dumanları, nemli havanın içinde, tembel sularda, saydam bir grilikle, buruşuk, yırtılmış bir tül gibi hareketsiz durgun kalıyor. Ve İstanbul, buharın içine asılmış, uzak, adeta gerçek dışı...

Kahvaltı için aşağıya indiğimde, Moiz'i otelin holünde buluyorum.

Moiz, dün beni buraya getirdiğinde kendini bizzat tanıtıyor: "Büyükelçiliğin rehberi"; bunu öyle söylüyor ki, sonunda onun kavasların çok üstünde, drogmanların az altında resmi bir görevi olduğuna beni inandırdı. Büyükelçiliğe yakın olan her şey, büyükelçilikten gelen her şey onun için kutsal. Yirmi iki yaşından beri tüm danışmanların, tüm sekreterlerin, tüm konsolosların dostlarına İstanbul'u gezdirdi. Onlara en zor ulaşılan camileri, en ücra sokakları gösterdi. En iyi atları, en terbiyeli arabacıları, en hafif kayıkları, en az hırsız olan satıcıları onlara sağladı. Onlara, paralarını çok dürüstçe, son kuruşuna kadar, en az kayıpla geriye verdi... Moiz tatlı, ihtiyatlı, kurnaz, kendisini zorunlu kılanlara saygılıdır. Moiz, bu yabancı kentteki rehberim ve koruyucum olacak. O, önemliliğinin ve sorumluluğunun bilincine çok inanmış.

Moiz, beni-sarışın, solgun, kurnaz, mavi gözleri kısık, başında fes, parmaklarının arasında bir tespih-bavul ve valizlerle dolu bu holde bekliyor. Kırmızılı altın yaldızlı kavas, görkemli favorileriyle Rum kapıcı, müdür, garsonlar kederli gözlerle hesap ödeyen yolculara, bagajları bekleyen kira arabalarına bakıyor. Bu sabah on altı turist gitti!.. Oteller boşalıyor. Ve Şevket Paşa, kurtuluş ordusunu Konstantinopl'a sürüyor... Ama turistler, zevk için yolculuk yaptıklarından, silah atışlarıyla "kurtarılma"yı umursamıyorlar. Devrim, ya da gericilik onlara aynı güvensizliği esinlettiriyor; Şevket Paşa, kendi tarzında, onlara Abdülhamit kadar korkunç görünüyor.

Otelin patronları da aynı düşüncede. Sezonun tam ortasında, bir devrim korkunç bir şey. İki devrim ise, çok fazla; gerçekten fazla.

- Her neyse! Moiz görüyorsunuz ki, herkes gidiyor. Ben de, acaba Edirne'ye gidebilir miyim?

- Hayır, madam... Ordu, tüm trenleri tuttu. Büyük bir olasılıkla yolda kalırsınız.

- O halde, Moiz, İstanbul'u görmeye gideceğiz.

- Bugün olmaz...
- Tehlike mi var?
- Mösyö Boppe istemiyor.

M. Boppe, büyükelçiliğin sevecen danışmanı, sıkıntıya düşen vatandaşların koruyucusu, benim güvenliğimle kaygılanmayı canı gönülden istemiş. Ona karşı gelmeyeceğim. Zaten, kendisini taparca seven Moiz, ona karşı gelmeme izin vermeyecektir.

- Ama neden?

- Ordu geliyor. Şimdi buraya çok yakında. Ne olacağı bilinmez ki... O zaman... Beklemek gerek... Sadece Galata Kulesi'ne gideceğiz; köprüye kadar...

Turistlerin kaçışları sürüyor. Kızlar gitti, küçük İngiliz kızları; saygıdeğer yaşlı Alman bayanlar gitti, kovan toplayan mösyö gitti. Gümrükçüler eski rejimdeki alışkanlıklarına döndüler: Pasaportlara gereksinim duyuyor, bahşişleri kabul ediyorlar. Hafiyeler, teknelere binen kişilerin çevresinde dolanıyor. Bunlardan biri, dün beni rıhtımda arabama kadar izledi. Ve Galata'da, korsan suratlı, deliklerle dolu ve yamalanmış bol donlar giyen, sırım gibi adaleli kolları olan, paçavradan sarıklar sarmış yüzlerce sağlıklı kişiye rastlanır... Hamal, tahmilci, tahliyeci mi?.. Belki de... Çok nazik kişiler bunlar; bu giysi içinde, bu kocaman bıyıklarla kolayca haydut havasında sanılabilirler... Hiçbir önyargıda bulunmaksızın, bu tablolardan çıkmışa benzeyen kişilerin eşliğinde, yalnız başıma bulunmayı uygun görmüyorum.

Bu sabah, kahvaltıyı bir kadın dostumun evinde, nükteci, belki de fazla nükteci, siyasetin dışında her şeyden söz eden, bir Türk'le birlikte yaptım. O, bununla beraber, Loti ve yaşama küsenler hakkında, bana Türk hanımlarının isteklerinin - bazen ihtiyatsız istekler - bağnaz ve cahillerin öfkesini kabartmak için, yeni rejimin düşmanlarına bahane yaratmış olduğunu anlattı.

Avrupa'da, Türkler'e özgürlük veren 1908 devriminin, Türk kadınlarına da en azından yarım özgürlük verdiğine inanılır. Sanılır ki, mahpus kadınlar parmaklıklarını ve kösteklerini hemen hemen kırdılar; artık onlar için peçe bir süslenme aracıdır, harem ağaları ise geçmişe aittir...

Zeki ve kültürlü kadınların - ve hatta az kültürlü olanların - devrimi sevinç ve umut sarhoşluğuyla karşıladıkları gerçektir. Aralarında birçoğu, bu barışçıl devrime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adsız, görünmeyen ve sadık haberciler olarak hizmet ettiler. Anayasa ilan edildiği zaman, rahat bir nefes aldılar; zorunlu çarşafı değil, ama başlığın iki yanı

arasına tutturulmuş, taze yüzleri maskeleyen küçük peçeyi attılar.

Zaten çarşaf, bu bol ve zerafetten yoksun olmayan ipek domino, ilk evriminde değildi: Uzun süreden beri, modanın etkisiyle değişiklik yaşamaktaydı. Ampirik kadın elbiseleri Paris'i fethettiğinde, çarşaf etekliği İstanbul'un zarif hanımlarının adeta koltuk altlarına kadar yükseldi; bedeni sımsıkı saran giysi üzerinde durulunca, çarşaf etekliği daraldı. Başlık pelerin, ancak bir başörtüsü, kolları dirseklere, bedeni boğaza kadar açıkta bırakıncaya kadar küçüldü. Saçların kabarıklığının - hey gidi edepsizlik! - alın çatkısı ve kaldırılan tül peçe altında özgürlüğüne kavuştuğu görüldü... Başka değişiklikler de ortaya çıktı. Yürekli hanımlar, kocaları ya da babalarıyla sokağa çıkmayı göze aldı. Birkaç tanesi geminin, tramvayın, ya da kayışlı tünelin kadınlara ayrılmış bölümüne girmekten yakındı... Sonunda en kültürlüleri - en saf olanları da - eğitim ve özgürlük haklarını ilan etmek için çeşitli gazetelerde makaleler yayınladı. Boşuna zahmet! Jöntürklerin çoğu, sıra evdeki işlerine gelince Yaşlı-Türkler'dir; kendilerini çok çağdaşlaşmış sanan bu ateşli devrimciler, bir yabancının elli yaşına gelmiş ve çirkinleşmiş eşinin yüzünü göreceği düşüncesiyle çılgına döner!

Bununla beraber, birkaç milletvekili - pek fazla sayıda değil - kadının yazgısıyla ilgilenmekteydi. Ahmet Rıza Bey, kadının eğitimini örgütlemeyi, Sultan tarafından tahsis edilen bir konakta kızlar için büyük bir lise kurmayı istiyordu. Ama onun bu cömertçe niyetleri, hasımlarının iğrenç hainlikleriyle niteliğini değiştirdi. Kocalarıyla birlikte çıktığı için - hem de sıkı sıkıya peçeli-, genç kadınlar kalabalık tarafından tartaklanmış. Başkalarının giysileri yırtılmış, saçları kesilmiş. Şapka giyiyor diye, çocukları bile hırpalamışlar.

Bu sabahki ev sahibim, bana Türk gazetelerinden bazı alıntıları gönderme nezaketini gösterdi. Olayların gelişmesini beklerken ve madem ki, yabancıların kaçışları ile Makedonyalı birliklerin yaklaşması sürüyor, aksine bir hareketle, gazetelerde böylesine önemli etkileri belirleyen, bir dizi küçük nedenleri arıyorum.

Yılan hikâyeleri var burada!..

Derviş Vahdeti adında biri tarafından kaleme alınan Volkan diye bir gazete var. Bu gazete, çok zamandan beri, Ahmet Rıza Bey'e ve kız kardeşi Selma Hanım'a saldırmaktaydı. "Ahmet Rıza Bey, deniliyordu, tanrı tanımazdır. Sultan Mahmut tarafından, Müslümanlara zorunlu kılınan milli fesi kaldırmak istiyor; Galata Köprüsünü başında bir silindir şapkayla geçeceğini öne sürüyor... Kız kardeşi Selma'ya gelince, Türk

hanımlarına peçeyi terk etmeyi öğütleyen, bir kadın bu... Paris'e, kendisi gibi yırtık yandaşlarına dağıtılmak üzere bin şapka (aynen) ısmarladı!.. Bu kadın, sonunda da, kadınların ve kızların, güzel sanatları öğrenecekleri bir kadınlar derneği kurdu. Orada yağlıboya resimler, kitaplar, bir piyano var!

Derviş Vahdeti'nin, şımarttığı, kışkırttığı askerler, okumayı bile bilmeyen iyi askerler, düzeni yeniden kurmakla, iyi törelerle ve Şeriat'la kaygılanıyorlar! Bunlar, kendilerine adaletin temsilcileri, din bilimciler ve ahlak koruyucuları süsü veriyorlar. 13 Nisan'da, kadın derneğini basmayı ve piyanoyu kırmayı unutmuyorlar... Talih eseri, dernek lokali boş.

Dün, 18 Eylül, gazeteler aşağıdaki ilanı yayınlıyor:

"Müslüman kadınlarımız, Pera'daki Pazar'da, karanlık yerlerde dolaşıyor; mağazalarda alışveriş yapıyor. Bu kutsal Şeriat'a aykırı olduğundan, kardeşleriniz askerler, iffeti olan tüm Müslüman kadınlarına, bu eylemlerden kaçınmalarını önerir."

Bu ilan şöyle imzalanmıştır : "Tüm askerler."

Volkan aynı askerlere seslenir :

"Kadınlarımızın Pera'ya ve yüzü açık gezmeye uygun olmayan yerlere gitmemesini istiyorsunuz. Bu konuda, biz de sizin gibi düşünüyoruz. Ama bizi serbest bırakın, basını bu gibi şeylerle ilgilenmeye bırakın. Şu anda, derinden düşüneceğimiz sorunlar var..."

Osmanlı, bu konuda aynı düşüncededir, yazdığına göre, Ulema'ya, gerçekten Şeriat'ın, kadınların sokağa çıkmalarını ve alışveriş yapmalarını yasaklayışını danışacaktır. Bu yanıtları yayınlayacağını söyler ve noktayı koyar:

"Böyle bir savunma, kocası olmayan kadınlar için zahmet vericidir; onlar gereksinimlerini kendileri satın almak zorundadır. "

Ulemanın yanıtları beklerken, zavallı Türk kadınları, korku içinde, evlerine kapanıp kalırlar.

Bu kadınlar, "kardeş askerlere" güven duymazlar.

Salı, 20 Nisan

Dün sabah, Pera Palas'ın önünden geçtim; burası gerçekten "gerektiği gibi" olması için çabalamış kişilerin varislerinin tek oteli. Bu büyük kervansaray, genel yasaya uydu: Bir hayli Avrupalı turistin gittiğine tanık oldu. Bununla beraber, dün en güzel günlerinin görüntüsüne sahip oldu. Rengarenk kavaslar, üniformalı ve çizmeli uşaklar, kaldırımların üzerinde kaynaşırken, arabaların takırdayan kapıları, olağanüstü parıltılı

giyimli baylara, üniformalı diplomatlara, subaylara, sıradan fesli ve istanbulinli sivillere geçit veriyordu.

Bütün bu kişilerin, otelde ne işleri vardı? Güçlü bir şahsiyeti ziyaret mi etmekteydiler?.. Olağan zamanlardakinden hiç de kalabalık olmayan gelip geçenler, ne meraklı, ne de heyecanlı davranıyordu.

Ama büyükelçiliğin genç bir ataşesi, bana diplomasinin zarif geleneklerinin, bu sabah ölümcül bir darbe aldığını fısıldadı... Bir otelin sıradan karmaşık bir dekoruna değil, bir sarayın görkemli görüntüsüne layık çok büyük bir olay sona eriyordu... Gerçekten de, Amerikan türünde Rifat Paşa, M. Liaptchef ve M. Miltchef, Bulgaristan'ı özgür kılan protokolü imzalıyordu.

Büyükelçiliğin genç ataşesi, bir türlü teselli bulamıyordu...

Seçtiğim sakin otel, Pera Palas'tan daha az gösterişli olmasına karşın, oldukça ilgi çekici görüntüler sunuyor. Avrupalılar çekip gittikçe, yeni bir müşteri kalabalığı ortalığı dolduruyor ve otel müdürünün asılan yüzü, aydınlanmaya başlıyor...

Rum ve Ermeni aileleri, iç savaş çıkması halinde tehlikeli olabilecek, varoşlarda ve kentin uzak mahallerinde oturdukları az savunmalı evlerini terk ettiler. Sonra, birkaç da kızıl saçlı ve bol renkli Amerikalı var; ama tombul, soluk, durgun, parıldayan saçlı ve kızarık gözlü levanten yüzler daha çoğunlukta görünüyor. Bu sabah, yemek salonunda, başı siyah çatkılı bir annenin ve bıyıklı bir babanın gözetiminde büyük bir yuvarlak masa gördüm. Büyük yuvarlak masanın çevresinde yaşları on sekiz aylıktan, on sekiz yaşına kadar değişen çocuklar bulunuyordu. Kaç tane?.. Sekiz, belki de dokuz mu?..

Bizim orada, artık bu lüksü bilmeyiz. Burada, çocuk sürüsü bol; esmer tenli güzel bir çocuk kalabalığı, antepfıstıklı tatlıları ve lokumları tıka basa gövdeye indiriyor ve soru sorulduğunda, Fransızca çok güzel yanıt veriyorlar.

Otel Bristol'a sığınan tüm bu kişilerin, gazetelerin peşi peşine çıkan - günde iki, ya da üç kez yayınlanıyor - nüshalarını okumaktan ve çokça da iyimser olan düşüncelerini birbirlerine açıklamaktan başka bir uğraşları yok.

Onlar, otuz üç yıl boyunca, dehşet içinde, Abdülhamit'in hafiyelerinin ve fedailerinin tehdidi altında yaşadı. Korku ruhlarına derinliğine işlendi. Bunları anlamayan kişi, kaygılarına, sinirliliklerine, bireysel saflıklarına kıncı bir ad takarak, onları yanlış değerlendirme tehlikesine düşecektir...

Korkak mıdırlar? Bu kesin; yakın gelecekte yok olmanın karşısında, iyi davranış sergileyen kişilerle aynı korkuyu duyuyorlar. Aile yuvalarını terk edip, orada olmaktan - kaç gün boyunca? -, her şeyden çekinmekten, hiçbir şey bilmemekten ürküyorlar.

Her saat, sigara salonundan son katın holüne kadar dolaşan, çoğu zaman yanlış bir haber geliyor. Sokaktaki her gürültü, kaygılı yüzleri pencerelere çekiyor.

Makedonya ordusunun Çatalca'da San-Stefano'da (Yeşilköy) olduğu bilinıyor. Öncüler, Kağıthane sırtlarını tutuyor; bu akşam, İstanbul adeta tümüyle kuşatılmış olacak. 13 Nisan'dan beri hayaletler gibi baygın düşen milletvekilleri, yeniden ortaya çıkıyorlar; ama, Meclis'teki sandalyelerine dönecekleri yerde, gizlice San-Stefano'ya sıvışıyorlar.

Konstantinopl'un kışlalarını işgal eden birlikler, Yıldız'dan gelen dolaylı önerilerle karşı eylem başlatırlar mı? Birçok alay, onurlu bir af dilemek üzere, Çatalca'ya temsilciler gönderdi.

Gazetelerin ifade tarzı değişiyor. Eski nüshaları -14 Nisan, 15 Nisan, 16 Nisan - bana karşılaştırma olanağı veriyor... Gerici ayaklanmayı izleyen coşku içinde, basın açıkça mağlupları savunmayı göz alamıyor. Bazı istisnalar siyasi köşe yazılarında, askerlerin enerjisiyle ölçülü şarkılarında ve Sultan'ın bilgeliğinde oluyordu... İttihat ve Terakki komitesi -bu dazlak, bu uyuz! - af edilemez zorbalıklarıyla, bütün bu kötülüğün nedeni oldu. Gerçek Anayasa, gerçek özgürlük, asla ve de asla, bu uğursuz Komite'nin kara ve kurutucu gölgesinde çiçek açamaz...

Ama, Şevket Paşa'nın, Enver Bey'in, Niyazı Bey'in, yani bu umacıların yalın kılıçlarını çektiklerinden, gericiliğin başarısı daha az güvencede olduğundan beri, ihtiyatlı gazeteler dillerini değiştiriyor. 13 Nisan'ın "adaletçi" askerleri, artık "aldatılmış" talihsizler... Komite yeniden iktidara gelecek olursa, bu askerler çok geçmeden "kanlı caniler" olarak nitelendirilecekler.

Ünlü Volkan gazetesi, çarşamba günü milletin özgürlüğünü hiçbir zaman gücüyle elde etmediğini, ama bunu Sultan'ın karşılıksız bağışladığını, Anayasa'yı kaldırarak bunu ondan alabileceğini öne sürdü!.. Bu gazetenin kovuşturmaya uğrayacağı haber veriliyor... Zamana kalmış bir şey!

Sultan'ın yeğeni ve Özgürlükçü Birlik'in başı, Prens Sabahattin'in ilgi çekici bir mektubuna da işaret ediliyor. O, Jöntürkler'in pek sevdiği biri değil, bu Prens Sabahattin; sanmıyorum ki, Yaşlı Türkler de ona karşı daha fazla sevecen olsunlar. Prens, "tam ortayı", uzlaşma partisini tem-

sil ediyor; kadınlarla iyi geçinmeye ve onlara saygı göstermeye vaiz verdiğine göre, ona neden güven gösterilmesin ki?

Volkan'ın tahrikleri ve sokakta gösterilen bazı şiddet eylemleri, herhalde Prens Sabahattin'in iyilik sever ruhunu incitmiş olmalı. Askerlere hitap ediyor, ama o da, tüm doğulu ihtiyatıyla, övgüyle söze başlıyor.

"Kardeş askerler! Selam sizlere! diyor Prens. Zorluklarla dolu bu günlerde, İslami Şeriat'a bağlı olduğunuz için, size nasıl teşekkür edeceğimizi bilmiyoruz. Dinimize sadakatiniz, bizim en büyük onurumuzdur. Bununla beraber, yalnızca Şeriatımızı ilan etmek değil, Şeriat'ı isteyenlerin, ona bizzat boyun eğmelerini arzu ediyoruz."

Ve bu ilk öncül sözlerden sonra, prens bu iyi askerlere, yasaları çiğnemenin, özellikle de subayları öldürmenin, zorbalığa alet olmanın en büyük günah olduğunu açıklıyor! Allah, zorbaları sevmez! Allah'a boyun eğmek içindir ki, buyuruculuk kaldırıldı; birliklerin açlık ve sefaletle acı çektikleri, Yemen'e gönderilen askerlerin postallarının köselelerini yemek diye çiğnedikleri bu nefret uyandırıcı rejim kaldırıldı!..

"Kardeş askerler, diye sözlerini sürdürüyor Prens Sabahattin, tüm gücünüzle Şeriat'a sarılın. Ama yine de, Şeriat'ın Müslümanlara olduğu kadar, Müslüman olmayanlara da, yerliler kadar, yabancılara da iyilik göstermeyi buyurduğunu unutmayın. O, tüm yaratılmışlara iyilik yapmayı buyuruyor. Bir karıncaya dahi, kötülük yapmamalısınız.

"Subaylarınızla uyum içinde yaşayın ve onların emirlerine itaat edin. Zira Şeriat'ın ilk buyruğu, emir verene, disipline, komutanlara ve aziz Allah'a boyun eğmedir!

"Kardeş askerler, Şeriat'ın bizi Müslüman olduğu kadar, Müslüman olmayan kadınlara da saygı göstermezlik etmemeye zorunlu kıldığını asla unutmayalım. Kutsal dinimiz tarafından, kızlarımıza, karılarımıza, kız kardeş ile bizi karınlarında taşımış annelerimize iyilik ve sevecenlikle davranmaya mecbur edildiğimizi bir an unutmayalım. Hiçbir Müslümanın, onuruyla dolaşan bir kadına yalnızca kötü davranışta bulunmaya değil, ona kötü gözle bakmaya bile hakkı yoktur. Şeriat kadınlarımıza, alışveriş yapmak için evlerinden çıkmalarını kesinlikle yasaklamıyor. Peygamber, cennet analarımızın ayaklarının altındadır dediğine göre, tüm Müslümanların kadınlara saygı göstermelerinin gereğini ortaya koyuyor. Yaşasın Şeriat !

" Kardeş askerler, bu sözleri, hadislere ve ayetlere göre söylüyorum. Şeriat'ı getirmeyi, ama aynı zamanda onun emirlerine uymayı istiyoruz. Düşünün, düşününüz, İslam dini bize her defasında, iyilik yapmamızı

buyuruyor. Yine de, birkaç gün önce, bir öfke sonucunda yok etmek istediğiniz vatandaşlarınızı İslam'ın selamıyla selamlayınız.

" Bu biçimde davranırsanız, aslında İslam şeriatine bağlılığınızı kanıtlamış olacaksınız ve aziz vatanımızı düşmekte olduğu tehlikeden kurtaracaksınız. Komutanlarınıza itaat zamanı geldi. İçinizden kimseyi, hiçbir şey iyilik ve hak yolundan çevirmesin[1].

" SABAHATTİN."

Jean da, çölde böyle vaaz veriyordu... Ama anlam, can sıkıcı öğütlerden daha ilgi çekici olarak kalır. Köktenci Jöntürklerin söylevleri, Fransız devriminin izlerine bulanmış olarak, bu salt Doğu nitelikli ve askerlerin saf vicdanlarını duygulandırması gereken bıktırıcı öğütlerle birlikte, somut bir tezat yaptı.

Çarşamba, 21 Nisan

Dün öğleden sonra, değerli Moiz'le birlikte, İstanbul'a gittim; buraya kaydetmek istediğim sabahın erken saatlerinin tüm izlenimleri, havada asılmış gibi, uzakta belleğimin içinde bulunuyor.

Bunları, yine de, birbirleriyle dalaşan köpeklerin havlamalarını zorlukla duyduğum, gece bekçisinin kaldırımı bastonuyla fasılalarla dövdüğü, bu akşamın hatırına yeniden anımsamak istiyorum.

Milli Meclis, San-Stefano'da kuruldu; Ahmet Rıza Bey saklandığı yerden çıkarak - İstanbul'u terk etmemişti - meclisin irade birliğini ilan etti. Söylendiğine göre, onun Yat Kulüp'te ortaya çıkışı, olağanüstü bir heyecan yarattı. Tüm milletvekilleri başkanlarını kucaklamak istiyordu; beyaz sarıklı ve ak bıyıklı ulema ağlayarak ellerini öpüyordu.

Oturum gizli oldu; ama Meclis'in ve Senato'nun, Milli Mecliste toplanarak, "anayasal rejimin istikrarı, düzenin yeniden sağlanması ve Şeriat'a uygun olarak fesatçıların cezalandırılması"nı temin için, kuşatma ordusunun müdahalesini onayladığı haber veriliyor.

Şeriat konusunda, birisi bu akşam, Kur'andan alınma bu dinsel ve toplumsal yasanın, uzun süreli bir gelenekten biçimlendiğini, oldukça değişken ve esnek olmak zorunda bulunduğunu, kusursuz vicdani ve hür yorumlamalara sahip olduğunu söylüyordu.

Sultan, Jöntürkler'den kurtulmak mı istiyor? Jöntürkler, Sultan'ı devirmek mi istiyorlar? Bu Şeriat adınadır !.. Bu Şeriat sözcüğü, ya da Şer'i, bir tutku haline geliyor.

Jöntürkler, Sultan'ı devirmek istiyorlar dediğim zaman, belki de sahte

1) Osmanlı, 20 Nisan 1909

bir patırtıyı tekrarlıyorum; ama bu yürekten yayılıyor, büyüyor. Çünkü o, halktan gelen isteğin yankısıdır. Tüm Pera - hatta tüm İstanbul - Abdülhamit'in tahttan çekilmesini, ya da düşürülmesini özlemle bekliyor.

Tüm Pera, evet, Osmanlı'dan başkası olmak istemeyecek tüm Rum, ya da Ermeni ırkından gelen yurttaşlar - bunu yapabilecekler mi? - ve tüm Avrupalılar, ya da aşağı yukarı herkes... Zorbanın istemli, ya da istemsiz bu düşüşü kesin görünüyor. Bununla beraber, siyasetin oyunları birçok sürprizi saklıyor!

Beklerken, saçma ya da gülünç haberler yağmaya devam ediyor. Her saat, çeşitli gazetelerin ek baskılarıyla, kendi haberini ulaştırıyor. Ve kuruluşun her konuğu, sigarasını tüttürerek, günün içinde öğrendiği "kesin çözümü" dile getiriyor...

Birisi, "tüm bunlar İngilizler'in işine yarar" diye buyuruyor; bir başkası, büyük güçlerin donanmalarının Dardanel'i (Çanakkale Boğazı) geçtiğini şimdiden görüyor; bu kişi güvenli bir kaynaktan öğrendiğine göre, "Sultan'ın sinir krizleri geçirdiğini" biliyor; öteki ise, canavarın en sevgili oğlu, Prens Burhanettin'in Korfu'ya hareket ettiğine garanti veriyor: Prens, orada imparator Guillaume'un imdada gelmesini isteyecek...

Dün akşam bayanlar, Şevket Paşa'nın ve Enver Bey'in kente girmekte fazla geç kalmasından çok korkuyordu, çünkü "yaşlı Yıldız" kendi tarzında bir darbe hazırlayacak zamanı bulacaktı... Kürtler ise, Pera'ya çıkacaktı!

Kürtler mi? Beni hayrete düşüren de bu; Kürtler'den sıkça söz edildiğini duyuyorum... Nerede bu Kürtler; onlardan neden korkuluyor? Bilgi yoksunluğum gülümsemelere yol açıyor.

"Kürtler'i bilmeyen mutlu Fransız kadını! Bunlar profesyonel katillerdir, Ermeniler'in cellatları; Konstantinopl'u kana bulayan onlardı. Dün de Adana'yı yakıp, kadınları parçalıyorlardı... Bunlar limanın sahte, ya da gerçek hamallarıdır; bu yarı çıplak , ya da lime lime alaca bulaca giysiler içindeki kişiler, kuşaklarında bıçak taşır, siz geçerken kurdun küçük kuzuya sevecenliğiyle bakarlar... Kürtler !.."

Bu mösyö, neler anlatıyor? Beni korkutuyor... Ve tüm bayanlar, yüzleri biraz solmuş, korkunç şeyler hayal etmeye koyuluyor: Eğer Kürtler, kocaman bıçaklarıyla Pera'ya çıkarlarsa, elden ne gelir...

Konuşuyorum:

- Bu beyler bizi savunacaklardır...

Ama o beyler, canlarını feda etmenin, başımıza gelecek felaketi, hatta onurumuzun kaybını geciktirmekten başka bir şeye yaramayacağını

öne sürüyor... Şu anda, onlardan çabuk bir ölüm için lütuf diliyoruz; dolayısıyla, kibar bir havayla bu konuda söz veriyorlar.

Büyükelçilikteki sevgili vatandaşlarımız, daha az kötümser; genç sekreterler kendilerini çaya davet ediyor; Kürtler'den çekinmeksizin, Pera dedikodularını anlatıyorlar. M. Constans'ı görmeye gittim ve ona, saltanatın son selamlığı olan, cuma selamlığında bulunmanın yolunu sordum.

M. Constans çok samimi; hemen güzelce babayani havasını takınıyor; ama bu, hem nalına, hem mıhına vurmasını engellemiyor. Çalışma odasında, şişman haliyle, ağırlaşmış göz kapaklarının altında dalgın gözlerle, sarkmış bıyıklarının örttüğü gevşek ağzıyla görülünce, yarı uykuya dalmış, ya da yenilmez bir sıkıntı içinde sanılıyor... Birdenbire mavi gözleri canlanıyor, gülümsemesi belirginleşiyor, tüm yüzü yirmi yaşa gençleşiyor; Toulouselu şivesi, karşısındakini bunaltan beklenmedik muzipliğine özel bir lezzet katıyor.

Bana diyor ki:

- Selamlığa mı gitmek istiyorsunuz? Sultan'ı görmek için mi?.. Acele etmeyin... Bu kez olmazsa, gelecek hafta bir başka selamlık olacaktır...- Her zaman, bu işi yapacak kişiler vardır - Ama bu hafta, kimseye selamlığa gitmesini tavsiye etmem... Kim bilir?.. Her şey iyi olabilir... evet... olasıdır... ama... ama...

Hey! Büyükelçimizin hiç de sakin havası yok!... Kapısını bekleyen Jeanne Blanche 'ın on bir deniz erinden söz ediyor...

- Oyuncak bir geminin üzerinde, on bir denizci, dokuz tüfek ve iki altıpatlar tabanca, ne güzel savunma!

Onun hakkı var... Ya Kürtler yukarıya çıkacak olursa!

İyi! Artık ben de Peralı oldum. Kürtler'e inanmaya başlıyorum!

Sonunda, İstanbul'u gördüm !

Galata'nın çarpık çurpuk, dolambaçlı pis sokaklarından, Karaköy meydanına vardık. Orada araba sarsıntılarıyla, kaygı verici seslerle titreşen, şimdiden yıpranmış, külüstür, yamalı, fazla yaşamayacak bir şey izlenimi veren büyük ahşap köprü başlıyor.

Döşeme tahtalarının yarıklarında, yağlı sular parlıyor. Köprünün iki ucu tahtadan barakalarla daralmış; Şirketihayriye kumpanyasının büroları, geçiş parası gişeleri, sarraf dükkanları, tatlıcılar, çiçekçiler... Galata'daki kalabalık ise, adeta kişiliksiz, batılı bir kalabalık gibi iç karartıcı, yalnızca feslerin kırmızı ve hareketli yuvarlaklarıyla beneklenmiş; kalabalık alacalı bulacalı, çeşitli, gürültücü hal alıyor... Küçük gazete satıcıları, Napolili sokak çocuklarının benzeri; seyyar satıcılar, değersiz tuhafiye eşyası,

boynuzdan taraklar ve çizgili çoraplar sergiliyor; redingotlu müstahdem, arabasının içinde iriyarı paşa; kahverengi, ya da yeşiller içinde keçe takkeli derviş; yassı burunlu, astragan kalpaklı Çerkes, kız gözlü Süryani, İnce ve güzel Arap; krema gibi yünlülerin dalgalanışında, tombul yanaklı harem ağası; narin ve ürkek hanımlar, küçük siyah hayaletler, her şeye bakıyor ve kimse onlara bakamıyor; burası, köprünün bu iki ucunun arası, Asya ile Avrupa'nın, hiç yanılmaksızın, birbiriyle rastlaştığı yerdir!

Hava fazla sıcak değil. Bu yakıcı olmayan nisan günü, Fransa'daki mayıs günlerini anımsatıyor; gökyüzü, adeta beyaza yakın bir mavilikte, güneş ise Altın Boynuz'un daha koyu, ama buğulu bir tülle örtülü maviliğini kıvılcımlarla tutuşturuyor. Siyah gemilerin donanımları, birbirine karışıyor. Güzel kızıl bir yansıma, bir teknenin vasata kadar boyanmış bordası, uzaklaşan yandan çarklı bir geminin çalkantılarıyla titreşiyor...

Geri planda İstanbul, üzerinde tebeşirden kubbelerin çizildiği, solgun renkli gri bir saydamlık. Vapurun kalın siyah dumanı havada asılı kalıyor; grinin ve yumuşak maviliğin üstünde bir taflan ağacının görüntüsünü karalıyor.

Ama köprü geçilip, dumanlı ve puslu bölüm aşılınca, kent ayağa dikiliyor, ama periler dünyasındaki gibi değil, - tüm canlılığıyla.

Karaköy meydanına benzeyen, oldukça çirkin bir meydan, sonra soldaki bir sokakta, bir cami duvarı; oturmuş, çömelmiş, yatmış insanların üzerini kapladığı mermer merdivenin yukarısında geniş bir kapı. Duvarın boyunca, küçük yuvalarının içinde musluklar; her muslukta, çıplak ayaklı bir Müslüman abdest alıyor.

Merdiveni dolduran bu kişiler, yıkananlar; arabamın önünden hoşnutsuzlukla kenara çekilen bu kişiler, tümüyle, ya da çoğunlukla asker. Aralarında, tek bir subay yok. İstanbul'da subay görünmüyor artık. Yakışıklı yüzbaşılar, askeri okullardan çıkmış ve Avrupa'ya özgü kuramların içine işlediği genç teğmenler darmadağınık olmuş, ya da ölmüşler. Geriye kalanlar, alaydan yetişme, tanrıtanımazlıktan şüpheli görülmeyen ve Padişah'a sadık olanlar.

Ve bu askerler, bir emirle üstlerine, bakanlara, Komite'ye baş kaldıranların aynısı; kaba olduklarını düşündüğüm kadar, vahşi görünüşe sahip değiller. Üniformaları temizlikten parıldamıyor, bakımları fazla askerce değil : Bıkkın ve kararsız görünüyorlar, -ama yüzleri, hiç de haşin olmayan, namuslu köylü yüzleri. Onlar bana, okumayı bilmeyen, dünyayı ancak kendi papazlarının vaızlarından tanıyan, Aşağı-Bröton bölgesinden ve Vendee'den bizimkileri çağrıştırıyor. Bu Türk köylüleri de, iç sava-

şın kışkırtıcıları olan kendi din adamlarına sahip bulunuyor. Basit din görevlisi hocalar, rahatsız olan hükümdarın adına, değeri bilinmemiş dinin adına, onları özgürlükçülere karşı kışkırttı. Yarın da yabancılara karşı kışkırtılırlar; vicdanları sızlamaksızın bizi boğazlayacaklar! Bununla beraber, çoğunlukla, onlar gazetelerin betimlediği kaba isyancılar değiller...

Bana söylenen şöyle: "Komite üyesi olan bazı Jöntürk subaylar, din adamlarına karşı bir tür propaganda yaparak, hatalı davrandılar. Bazıları dini yükümlülüklerini boşluyor; bunlarla adamlarının önünde, yüksek sesle alay ediyorlardı. Paris'te - ya da Pera'da - uzun süre kalmış başkaları da, kafeteryalara gidip, açık saçık dergileri okuduklarını gizlemiyorlardı. Bir gün, askerler Froufrou ve Sourire dergilerinin birçok sayısını yırttı. Bir taraftan da konuşuyorlardı:

- İşte komutanlarımız, kadınların çıplak göründüğü bu gazeteleri okuyor... Böyle adamlar, öldürülmeyi hak etmiyorlar mı?..

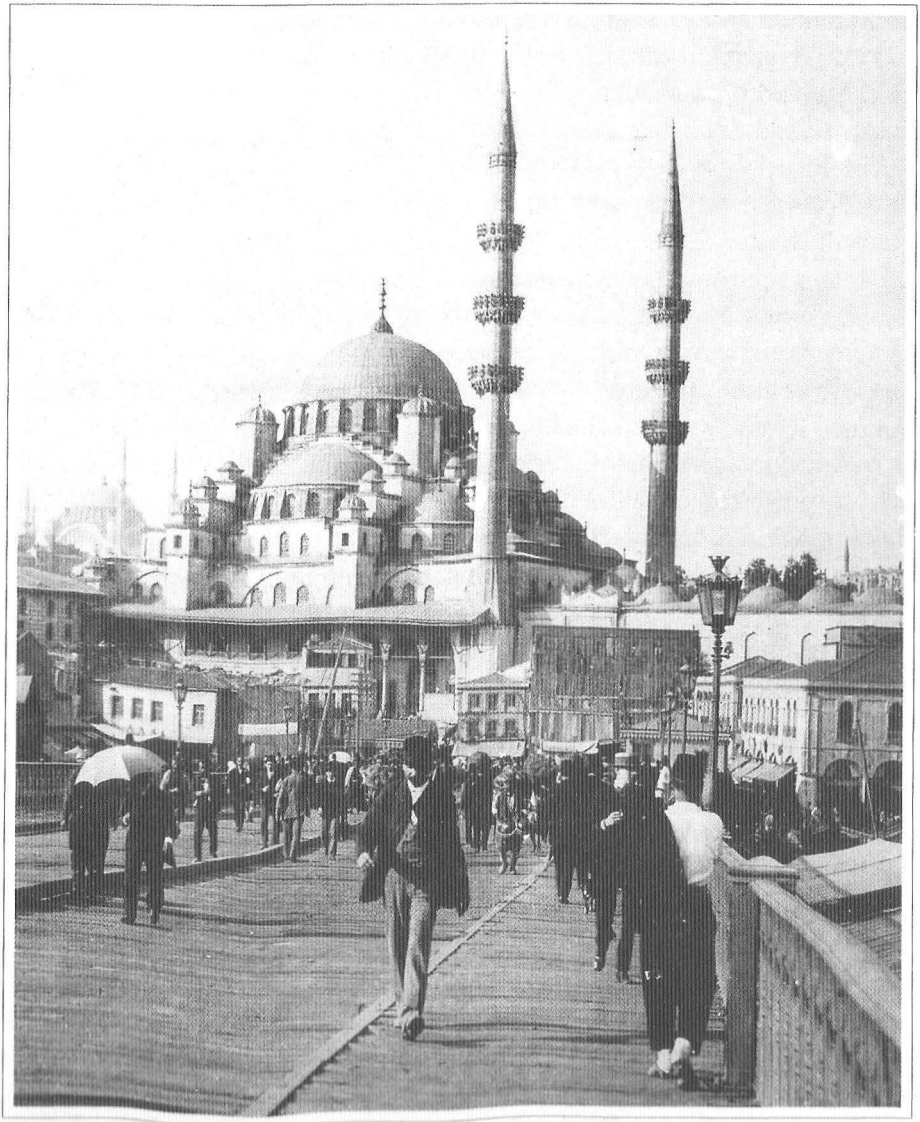
Bu öykülerin gerçeğe uygunluğunu garanti edecek değilim; bunları belge niyetine aktarıyorum. Ama, yine de doğru olan yanları bulunuyor. İnancını yitiren Türk, bir Hıristiyanın bunu yitirişi gibi, güçlükle halkın bağlandığı önyargılara feda ediyor. Jöntürkler'le olan sevgi bağıma rağmen, burada, her yerde açığa vurulan hoşgörüsüzlüklerini, bağnazlıklarını gizleyemiyorum...

Bugün olmaz, not defterine camilerin tasvirini yapmaktan zevk duymayacağım. Şu an için, hareketli yaşam tüm aklımı çeliyor. İleride, başka zamanlarda, som altından Ayasofya, çiçekli çinileriyle, ışık geçiren mermerleriyle, geniş kubbesinin altında, saf ışığın ve yalnız başına ilahi söyleyen bir Arap hacının rüzgar altındaki su gibi çağıldayan kederli sesinin doldurduğu Yeni Valide Camii, sizin görüntünüzü belirlemeyi deneyeceğim...

Yaşam! O, beni eşikte, bakıcının ayağıma vermiş olduğu terlikleri hayallerimin güzelliğiyle birlikte attığımdan, sürekli gülümseyen Moiz, beni sokaklardan geçirdiğinden beri yeniden içine alıyor...

Bunlar adları olmayan, ya da aklımda tutamadığım kadar zor adları olan, kenar mahalle sokakları; adeta kasabalardakine benzeyen, çok azı parke taşı döşeli, iki yanlarında küçük ahşap evler bulunan sokaklar. Bu evlerin hepsi birbirine benziyor: Girişte iki pencere arasında bir kapı ve kapının üstünde parmaklıklarla çevrili, ileriye uzanan saçaklı damın altında bir balkon. Hepsi birbirinin aynı, evet, benzer griden, benzer kırmızımsı kahverenginden; -ama biri sokağa eğilmiş, öteki komşuya yaslanmış; cephe ve dam çizgileri kırılıyor ve bükülüyor; sanılır ki, soluk entarili, boyları eş olmayan yaşlı kadınlar, kız kardeşler ve farklı olanlar dizisi...

Bu sokaklar pek kalabalık değil; çömelmiş kadınlar, hareketsiz, yüzleri beyaz peçelerinin üçgeninde ceviz kadar; içine kapanık körler, bir ayak sesiyle uyandıklarında ellerini uzatıyor; solgun benizli güzel çocuklar bana dillerini çıkarıyor ve ne anlama geldiğini bilmediğim, kuşkusuz çok çirkin şeyler söylüyor... Sonra, tavuklar, köpekler, boz mandaların koşulu olduğu bir araba; bunlar kıvrık boynuzlu, uzun sert kıllı, sersem ve heykel yapılı mandalar.

Fotoğraf: Gülmez Frères
Galata Köprüsü ve Yeni Cami

Bazen, beyaz camisiyle küçük bir meydan ve altın yaldızlı parmaklığın gerisinde hüzünle şırıldayan bir çeşme; gösterişsiz bir kahvenin önünde parlak yeşilli birkaç ağaç, solgun mor saçaklı ve hoş kokulu bir akasya.

Tüm bu görüntü barışçıl, çok barışçıl! Turistler neden korkuyorlar? Neden bu kentte adeta yalnızım; neden Moiz hiç durmadan çevremize kuşkulu gözlerle bakıyor? Bu olağanüstü ve yoksul dekorda, bıkkın güneşin altında, akasyaların iç bayıltan kokuları arasında, İstanbul'un kapılarında bir ordunun kamp yaptığı; yarın, belki de, insanların birbirlerini öldürecekleri iyice akıldan çıkabiliyor...

Ama, işte daha hareketli sokaklar; dükkanların bulunduğu sokaklar. Sebze satıcıları, sakızkabaklarını ve patlıcanları, kıvırcık salataların altına sanatkar ustalığıyla yerleştirmiş; limonatacılar, kızıl yakut ve sarı yakut renkli içecekler, ağızları altın sarısı birer limonla kapalı kocaman sürahilere doldurmuş; sandalye bacağı tornacıları, talaş ve yongalar arasına çömelmiş tüm beyaz dişlerini göstererek gülüyor ve hasır satıcısı sazların kırsal kokusunu ciğerlerine dolduruyor. Canlanan asma çardaklarının, yolu çaprazlama donatan akasyaların altından, gölgelerin ve güneşin içinde, seyyar satıcılar, eşekler gibi semer taşıyan hamallar, yarı çıplak çocuklar, gülünç zenci yumurcaklar, bazen de güzel bir yeni yetme, gerçek bir küçük Alaaddin geçiyor. Lekesiz yanaklarına gölgesi düşen çok uzun kirpikleri var; güzellik ikircimi içinde tedirgin, bir kadın yüzünün asla çiçek açmadığı bu kalabalığın içinde adamlar ona bakıyor...

Ve biyiği değirmi biçimlendirilmiş, kısaltılmış, sarık altında yüzü ablaklaşan hocalar da var; sırtlarına uzun kaftanlar giyinmiş, kehribar tespihlerini çekerek yürüyorlar. Onlar mağazalarda, kahvelerde, gazetelerin okunduğu tüm grupların içindeler... Moiz ise mırıldanıyor:

- İşte suçlular, alçak sefiller!

Bu hocaları, oldum olası sevmiyorum. Bana hiç de sevecen olmayan bir biçimde bakıyorlar. Adamlar ise, -az önceki çocuklar gibi - dükkanlarının içinden bana yüzlerini buruşturuyor.

23 Nisan

Ordu, ne zaman kente girecek; Sultan'a ne yapılacak? Yanıtsız kalan bir soru. Halk, belirsizlik ve bekleyiş içinde sinirlenmeye başlıyor. "Diyorlar ki" sözü uzayıp gidiyor.

Diyorlar ki, Şevket Paşa, göreceli çabukluğa ve seferberliğin eksiksiz

düzenine rağmen, henüz Konstantinopl'daki birliklere çatışmaya girecek kadar yeterli güce sahip bulunmuyor.

Aynı şekilde, diyorlar ki, kendilerinden itaat yemini etmeleri istenen kentteki askeri birlikler, moralleri çok bozulduğundan direnmeyecekler.

Yine diyorlar ki, tersine, savaş Jöntürkler'e, hatta Hıristiyanlar'a hoş olmayan sürprizler gizleyebilir.

Bu konuda hiçbir fikrim yok. Böyle bir fikir üretmem için, yeterli bilgilere sahip değilim. Diplomatlar dilsiz; gazeteler çelişkili yazıyor ve burada gördüğüm kişiler, en çılgınca öyküleri olağanüstü ciddiyetle topluyor.

Tüm selamlıklar gibi, olaysız geçen bu sabahki selamlığa gelince, iyi haber alan bir mösyö, askerlere ve diplomatlara gösterilen Sultan'ın, sahte Sultan, gerçek Padişah gibi giyinmiş, boyalı ve düzgünlü Abdülhamit'in bir kopyası olduğunu öne sürüyor... Abdülhamit, Yıldız'dan uzaktadır... O, Korfu'ya doğru denizde yol alıyor!

Ahmet Rıza'nın gazetecilere yaptığı açıklama çok yorumlamalı. Meclis başkanı, 13 Eylül ayaklanmasının gericiler tarafından kışkırtıldığını, Sultan'ın ise tarafsız kaldığını ve aksi kanıtlanıncaya kadar saygı göreceğini iddia etmişti.

Ve Şevket Paşa'nın, sadrazama bildirimleri yorumlanıyor:

"İmparatorluk muhafızları, dedi general, disipline dönerse, onlara karşı hiçbir bastırım önlemi alınmayacaktır. Aksi takdirde, sorumlular cezalandırılacaktır... Zatışahanenin tahttan indirilmesi konusunda dolaşan söylentileri birçok kez yalanladım. Bununla beraber, benim birliklerimin görevlerini tamamlama girişiminde bulunduğu sırada, kışkırtıcılar entrikalarını sürdürmek isterse, sorumluluk buna neden olanlara geri dönecektir..."

Tüm bunlar oldukça karmaşık, oldukça garip; kötümserler ise, iki parti arasında doğulu tarzı bir "combinazione" sözünü etmeye başlıyor. Sultan yardımcılarını, servetini feda edecek ve tahtın gölgesini elinde tutacak.

Moiz, her yere girip çıkarak, sokağın tüm köşelerinden bilgi topluyor; o halkın duygularını biliyordur. Oysa, dün İstanbul'daki gezintimiz sırasında onu yılgın ve üzgün gördüm. Fındık satıcılarıyla, limonatacılarla ve hatta hocalarla - iyi olanlarıyla! - görüşmeleri vardı; bu görüşmelerin sonucu onu mahzun kılıyordu :

"Direnecek olurlarsa, her şey yeniden başlamak zorunda kalacak."

Sultan Süleyman'ın türbesinde rehberim, bakıcıyla uzun bir konuşma

yaptı; yeşil kaftan giymiş, kambur bir zenci bu; siyasi konulardan pek haberi yokmuş gibi görünüyor... Bu zenci, ölmüş halifelerle birlikte yaşıyor ve tüm düşünceleri, devekuşu yumurtalarının ve kristal lambaların sarktığı, kırmızı beyaz kubbenin altındaki mermer ve porfirde saklı kalmış... O, çiçekleri ve hurma ağaçları soluk, toz halinde dökülmeye hazır çok eski şallarla örtülü imparatorluk sandukalarının tozunu alıyor. Koca sorguçlu, karpuz gibi dilimli, bana Racine'in Bajazet 'inden türkkari halıları ve resimleri andıran sarıkların tozlarını silkeliyor...

Ama kambur zenci, toz tüyü kolunun altında, hükümdar sandukalarını, süslü yazılı levhaları, duvar çinilerini, bu bakımına muhtaç eşyayı unutuyor şimdi. Türkçe'yi anlamadığımdan oldukça üzgün, bu ahşap ve sedef karışımı parmaklıkların karşısında, benim orada bulunduğumu da unutuyor. Zenci, telaş içinde! Ellerini havaya kaldırıyor, gözlerini deviriyor, sanki sessizce konuşuyor:

"İmkansız bu !" der gibi.

Moiz ise, ayrıntılı bir siyasi konuşmaya dalıyor. Öteki dikkatlice dinleyip, "Evet!.. Evet!.." diye söylenirken, hem olumlu, hem de onaylayıcı, bir "İnşallah!" ekliyor.

Moiz, konunun uzmanı... Büyükelçilikteki yakın ve üst düzey ilişkileri dolayısıyla, her şeyi bilmek zorunda...

... Aklıma, dün bu gezintinin sonunda, Edirnekapı'da - Edirne kentine bakan kapı - bir hayli korktuğum geldi. Burası varlıklı olmayan, pek sıkça gidilmeyen bir mahalle.

Karlye Camii'ni görmeye gidiyorduk. Şu hâlâ görülecek, ilgi çekici ve masum mozayikleri bulunan, eski Bizans kilisesinden çevrilmiş cami. Burnuma -yoksa hayal gücüm mü? - bir Hıristiyan tapınağının, küçük bir kasaba kilisesinin rutubetli, kapalı, çok eski günlük sinmiş kokusu geliyor... Araba, kalabalık bir sokakta, çok fazla olmayan bir hızla ilerliyor. Birdenbire, geriden korkunç bağırışlar geliyor.

Bu adamlar ne böyle, bu yarı çıplak bize doğru haykırarak koşan yaratıklar neyin nesi? Başlarında bir zenci var; kambur değil bu, çevik ve kaslı, ama Süleyman'ın bakıcısından daha bıçkın ve daha az sevecen. Koşucuların omuzlarında, güneş altında ne olduğu seçilemeyen garip bir alet zıplıyor ve parıldıyor... Yoksa kutsal bir timsal mi taşıyor bu vahşiler?

Rehberim pek güven içinde görünmüyor. Bana dönüyor:

- Onlara aldırış etmeyin!.. Korkmanıza gerek yok!..

Ve arabacıya sesleniyor:

- Çapuk !.. Çapuk [1]!..

İki at ileriye hamle ediyor, dört nala kalkıyor; tekerlekler eğri büğrü parke taşları üzerinde bir yukarı bir aşağı sıçrarken, sıkıca şapkamı tutuyorum...

Dönüp arkaya bakmaya can atıyorum; ama ya şu korkunç yaratıkların öfkesini kabartırsa? O anda, soylu bir havaya giriyorum; ilgisiz, tasasız, hiçbir şeyden korkmayan dingin düşünceli bir kişinin görüntüsü bu!

Başımın yanında, tam kulağımın dibinde bir sarsıntı, bağrışmalar!.. Geriye dönüyorum... Arabanın körüğüne atlayan zenci, arabacıyı sorguya çekiyor. Beni mi, yoksa Moiz'i mi soruyor? Bilmem ki. Gözlerimi kaçırmıyorum; bir tımarhane ziyaret edildiğinde, oranın sakinleri sorgularken olduğu gibi sakin ve kibar bir gülümsemeyle, telaşsız havamı koruyorum. Atlar yana atılıyor; arabacı bir şeyler bağırıyor ve zenci ortadan kayboluyor. Uluyan topluluk bizi izliyor gibi geliyor, sonra küçük bir sokağa dalıyor. O sırada, Moiz bana bunların tulumbacılar, yani gönüllü itfaiyeciler olduklarını, evler için yangın kadar tehlikeli sayıldıklarını, çünkü ateşin aman verdiği eşyayı sıkça alıp götürdüklerini anlattı.

Taşıdıkları aygıt da, pompaymış !..

Bugünkü gezintimden bir öykü.

İstanbul'un ortasında, dar ve pis bir sokakta, araba bir şekerci dükkanının önünde durdu. Moiz aşağıya inip, kendisini izlememi bana işaret etti.

Beni nereye götürüyor?.. Pisliğe bulanmış bir sokak arası, karanlık bir merdiven, şapkamla alay eden pasaklı çocuklar... Sahanlığın üzerinde deri perdeli bir kapı var; bir hoca bunu yarı aralıyor.

Rüstem Paşa camiinin, müminlerin ibadete başladığı koridorlarının hizasındayız. Hocanın aksiliği üzerinde. Bizi içeriye bırakmak istemiyor; rehberim dil dökerken, çocuklar dileniyorlar: "On para, madama, on para."

Sonuçta bolca bir bahşişten yararlanan hoca, bize yönetmeliğe uygun terlikleri vermeye razı oluyor. Ama Kariye Camii'nin iyi din görevlisi gibi terlikleri ayağıma uzatacağı yerde, bana havadan fırlatıyor. Tutabilirsen tut, murdar Hıristiyan kadını!

Bu münasebetsiz, gericilerden biri olmalı herhalde!

Ayaklarını sürürken, zarif kişiliğimle beni, ya da bizi, adam çok uzun süre kalmamak üzere davet etmiş görünüyor. Anahtarları elinde, değirmi bıyığının altından homurdanıyor. Sanırım ki, o da, kahverengi şap-

1. Çabuk demek istiyor.

kamı eleştiriyor. Bu 1909 modası, çana ya da arı kovanına benzeyen ve Paris'e çok hoş gelen bir şapka... Ama kuşkusuz, bir caminin içinde biraz tuhaf görünüyor...

Rüstem Paşa Camii çok büyük değil, ama oldukça güzel! Kışı bulunmayan bir bahçesi var, bin bir mineden çiçekli bir bahçe. Kubbeye kadar yükselen sütunlar, üzerinde geometrik çiçekli sarmaşıkların dolandığı İran çinileriyle kaplı. Aralarında karanfiller, laleler, hurma ağaçları ve tavus tüyleri; hepsi yeşil, hepsi mavi, zümrüt, safir ve turkuaz renkleriyle birbirlerine kavuşuyor.

Saf yarı gün aydınlığı, dingin bir tan ışığı soğuk ve parlak çiçek kümelerini okşuyor. Aşağıdaki sahanda haki, mavi renklere bürünmüş bir asker kalabalığı, gül renkli kadife tonları taşıyan halıların üzerine çömelmiş, ya da secde etmiş.

Yalnızca fes giymiş başlar ve çıplak, ya da çoraplı çapraz ayaklar görüyorum. Birkaç yeşil sarık, birkaç askeri olmayan fes, şurada burada göze çarpıyor, ama askerler çoğunlukta; çünkü kışlaları çok yakın bir yerde. Yarın belki de, kendi vatandaşlarına, kendi silah arkadaşlarına karşı savaşacak bu adamlar, mihrab önünde oturan bir vaizin sözlerini dinliyor.

Bir sütun arkasına gizlenmiş, onlara tutkulu bir merakla bakıyorum. Tutuculara özgü, karanlık vicdanlarından neler geçiyor? Bu vaiz, hangi öğrenimle, aldığı hangi emirle onlara kutsal kitaptan ders çıkarıyor?

24 Nisan.

Sessizliği bulmaktan umudumu keserek, iki kez dairemi değiştirdim; dün akşam, otelin küçük iç avlusuna bakan, oldukça kasvetli bir odaya geçtim. Orada, ne komşunun horultuları, ya da öksürüğüyle, ne şafaktan önce üç kez öten lanet olası horozun sesiyle, ne köpeklerin dalaşmasıyla, ne de gece bekçisinin kaldırıma vurduğu sopasının saatleri belirleyen gürültüsüyle uyanacağım uzun bir uyku çekeceğimi umuyordum... Hey güzel sessizlik!

Henüz sabahın beşinde, ortalık alacakaranlık iken uyandım... Bu ne?.. Üst katta, tam başımın üstünde bir dolap devrilmiş olmalı; ya da arızalanan asansör, aşağıya düşmüştür... Duvarlar hâlâ kulakları sağır edecek bir çatırtıyla zangırdıyor, kapı kanatları vuruluyor, merdivenlerde, koridorlarda insanlar koşuşuyor.

Yorgunum, yarı uykudayım... Asla, hiçbir zaman sessizliği bulamayacağım!.. İşte, yeniden bir çatırtı daha... Garip bir takım takırdılar da du-

yuyorum, - klak... klak...- ama bu oda hiçbir sokağa bakmadığı için, tüm gürültüler derinden geliyor.

Sonunda, çağırdığım oda hizmetçisi kadın şaşkın bir durumda geliyor.

- Madam!.. Bunlar top sesleri... Taksim'de savaş oluyor... Ordu, bu gece kente girdi...

Bugün, hiç de ağır aksak giyinmiyorum!

Giriş katındaki hol, insan kaynıyor : Otelin tüm personeli, adeta yolcuların tamamı; merak hepimizi peşi peşine sokağa itiyor.

Bizim sakin Küçük Tarlabaşı sokağımız! Serin sabahın güneşi altında, onu tanıyamıyorum... Haki üniformalı askerler, mavi üniformalı askerler, tozlarla kaplı, kümeler halinde geçiyor; yan tarafta, Birleşik Devletler konsolosluğu önünde, gelişigüzel oluşturulmuş bir inzibat birliğine esirler getiriliyor, şüphelilerin üzerleri aranıyor; polise göndermeden önce, bunların silahları alınıyor. Az önce, cepleri banknotlarla şişkin, iki sahte hocayı tutukladılar; hatta onları biraz da hırpaladılar... Şimdi ise, dört asker gerici bir subayı getiriyor; kılıcı alınmış subay, koyu renk apoleti omuzundan yırtılmış sarkarken, solgun, sakin, dalgın bir havayla yürüyor. Amerikan konsolosluğu önünde, telaşlı bir insan kümesi toplu halde duruyor; en ufak olaya dikkatli, sinirli, heyecanlanmaya, ya da ürkmeye hazır... Bazen, tırısa kalkmış, patırtılı süvariler, demir gıcırtıları arasında nekkare arabaları, sedyeler, ambülansa çevirilmiş arabalar geçiyor; büyükelçiliğin bir kavasıyla birlikte, düzenli bir askeri birlik tetikte.

Top sustu; saat sekize doğru, tüfek sesleri gitgide uzaklaşıyor ve aralanıyor... Şişli ve Taksim kışlalarının artık direnmediğini, Selanik ordusunun Pera sırtlarını tuttuğunu ve Yıldız'a yöneldiği biliniyor. Galata'da birkaç karakol hâlâ kendini savunuyor; köprüler kesildiğinden kimse İstanbul'a geçemiyor... Orada da, kıyı boyunca, Babıali'nin yakınında savaş sürüyor, ama doğru dürüst haber alınamıyor.

Bir Makedonya birliği geçiyor; tüm pencerelerden alkış ve aferin sesleri yükseliyor... "İşte kurtarıcılarımız!.. İşte özgürlük kahramanları, Anayasa'nın savunucuları !.." En güçlü bağıranlar, yine de, Rumlar'ın ve Makedonya Bulgarları'nın yaptığı gibi gönüllü birlikler oluşturacakları yerde, evlerinde kalan kişiler... Söylev çeken halk, savaşçılığa yatkın değil, ama onu savunan savaşçıları çok seviyor. Halkın, şımartıcı nitelemeleri ve gösterileri onları etkilemiyor. Askerler ve subaylar, hiçbir duygusal belirti göstermiyor. Belki de ilgisiz, ya da küçümser bunlar; ya da gece

yürüyüşünden, sabahki çatışmadan yorgun. Sırayla geçiyorlar, onları başkaları izliyor ve başkaları... İstanbul'a gidiyorlar.

Öğle güneşi yakıyor. Zorlukla ılınan ilkbahar, yazın göz kamaştırıcılığını alıyor. Karşıda, boş bahçede, çınarlar açık yeşil binlerce küçük bayrak açmış. Güvercinler gri ipekten boyunlarını şişiriyor. İnsanlar, bir tür el arabasının içinde bir ölüyü taşıyor... Ve esirler hiç durmadan geliyor.

Saat üçe doğru, her şey sakinleşmiş görünüp, barikatlar kırıldığında, Taksim, Taşkışla'da çatışmanın yeniden başladığı haberi geliyor... Diyorlar ki, beyaz bayrak çeken gericiler, o sırada Taksim alanına girmiş bulunan özgürlükçüleri, kalleşlikle iki ateş arasına almışlar... Birçok ölü, kanlı mücadeleler var...

Bon Marşe geçidinden, Pera caddesine ve Fransa Büyükelçiliği'ne ulaşıyorum. Büyükelçilik, yolun alt başında bir yerde bulunuyor; oraya çok dik bir yokuşla ulaşılıyor. Orada, Pangaltı'daki askeri okulun haki giyimli öğrencileri, Jeanne-Blanche karakol gemisinin mert Breton denizcileriyle dostluk kurmuşlar.

Bahçenin güzel leylak ağaçları, tam çiçek üstünde; beyaz ve eflatundan kocaman bir demeti andırıyor. Günün yakıcılığı, tatlı bir zariflikle yumuşuyor; havada sevinç var, kentin kurtulmuşluğunun hâlâ çekingen ve güvensiz sevinci. Bahçede, çocukları ve çocuklarının dadılarıyla birlikte, sabahtan beri orada olan bir genç kadın grubu buluyorum. Bunlar kendilerine pek güvenli gelmeyen, az ya da çok kurşunlarla delik deşik olan evlerde oturuyorlar. Buraya sığınan genç kadınlar, bir hemşire odası ve çocuk yatakhanesi kurmuş.

İşte yazıcılar, çevirmenler, gazeteciler. Her biri, bir haber getiriyor. Yıldız kuşatıldı... Sultan, başvezirle birlikte hapsedildi. Bir bölüm sözde sadık kişi, birlikte yaşadıkları Sultan'ı terk etti... İstanbul'da Babıali ve Bayındırlık Bakanlığı garnizonları teslim oldu...

Yani bitti mi? Hayır, bunun bittiğine kimse inanmak istemiyor... Yıldız, belki de, bazı sürprizler saklıyor. Kadınlar, güvenlikleri olmadığını ve evlerine dönmeyeceklerini öne sürüyor.

Ölümcül savaş öyküleri anlatılıyor; çünkü iki bin -hatta daha fazla - ölüden söz edilmekte. İtfaiye kışlasına ve Taksim kışlasına çok yakın olan Pera'daki Fransız hastanesine sayısız kurşun isabet etti; çevredeki sokaklardan geçen birçok kişi öldü. İki gazeteci - bir İngiliz ve bir Amerikalı - askerlerin ateşinin çapraza aldığı küçük bir sokağa fotoğraf makinelerini yerleştirmişlerdi. Bir duvarın korumasında, anlık pozlar yakalamak için uygun zaman bekliyorlardı; ama bunlardan biri, M. Booth ba-

şını dışarıya fazlaca uzatınca, ensesinden vurulup yere düştü.

Arkadaşı M. Moore, onu ayaklarından zor bela duvarın güvenli yerine çekti; ama bunu yaparken kendisi de şapkasını ve bastonunu birkaç adım öteye düşürdü. M. Booth'u duvarın dibine uzattıktan sonra, M. Moore soğukkanlılığını koruyacağı yerde, tüm tehlike kavramını yitirdi; belki de bilinçsizce, şapkasını ve bastonunu almak için tehlikeli alana ilerledi... İkinci bir kurşun, onu da arkadaşının yanına uzattı.

Bu iki profesyonel görev kurbanının ölüm haberini bize ulaştırdılar; ama hastanenin baş operatörü Doktor de Lacombe yanımıza geldiğinde güvence verdi. İki gazeteci ağır yaralanmıştı; buna karşın ölüm tehlikesi içinde değillerdi; bu maceradan kendilerine, yazı müdürlerinin ve okuyucularının gözünde kazandıkları itibar kalacaktı... Cemiyetlerinin onuru adına, şunu da söylemek gerekir ki, Konstantinopl'da bulunan tüm haberciler, üstelik de kendilerine çok doğal gelen, görkemli bir yiğitlik gösterdi ve bunu böbürlenme aracı yapmadı... Mesleğin gereğiydi bu.

Doktor de Lacombe, "onların yaman kişiler olduğunu" dile getiriyor, ama iyi haber alan bir meslektaşının bana anlattığına göre, kendisinden daha "yaman" bir kişi olamaz !.. Sabahın saat beşinde, top ateşi onu uyandırdığı zaman, hemen Fransız hastanesinin yolunu tutmuş; yaşlı annesi ise peşinden gözyaşı dökmeksizin ve sızlanmaksızın, oğlunun kurşunların vızıldadığı sokakta gidişini izlemiş. Hastanenin büyük kapısı, küçük bir gerici karakolunu sürekli tüfek ateşi altında tutan bir Makedonyalı birliği tarafından tıkanmış durumdaymış. Yaklaşmak ne mümkün. Selanikli subaylar, doktora geriye dönmesini, ya da geçici olarak kendini bir yerde güvence altına almasını söyler...

Doktor yanıtlar:

- Çok doğru, ama sizin yeriniz burada, benimki ise içeride. Çok geçmeden yaralıları bana getirirler. Hastaneme girmem gerek.

- Giremeyeceksiniz !

- Görürüz.

Doktor, telaş etmeksizin, hastanenin çoğu zaman içeriden kilitli, küçük servis kapısının bulunduğu sokak arasına girer; burası bir saat sonra M. Booth ve M. Moore'un yaralanacağı yerden pek fazla uzak değildir. Orada da, Makedonyalılar ile gericiler arasında çatışma sürmektedir. Tam servis kapısının önünde, yoldan geçen biri, yağmur kanalını kızıla boyayan kanlar içinde yatmaktadır. Mermiler duvarların sıvasını, kapının tahtasını sıyırmaktadır... Doktor, yerden taş toplar; orada olduğunu belli etmek için hastanenin pencerelerine atar. Bu durum, rahibeler ve

hademeler onu fark edip, kapıyı açtırıncaya kadar dakikalarca sürer.

Artık gece oluyor; hepimiz büyükelçiliğin salonunda toplandık; bu sırada, çocuklar yandaki odada akşam yemeklerini yerken, yatakları hazırlanıyor. Burada bulunan tüm Fransızlar, akşam yemeğine davetli - tencerede ne çıkarsa bahtınıza, diyor M. Constans, zira ekmek belki de yetmeyecek; fetih ordusu süthanelere de el koydu. Büyükelçi, yine de eksiksiz bir misafirperverlik gösteriyor. Hepimiz için yer var; tehlike uyarısı durumunda, bizi koruyacak Jeanne-Blanche 'ın denizcileri ve otuz altı Makedonyalımız var.

Küçük çocuklar, akşam yemeğini bitirdi; bu odada bulunanların en yaşlısı, M. Pissard'ın oğlu, henüz bugün babasıyla birlikte Orient-Express ile gelmesine rağmen, olaylar üzerindeki düşüncesini açıklıyor... Madam Delon'un bebeğinin ise, olaylarla ilgili hiçbir fikri yok -ve nedeni hakkında da -; iki ile sekiz yaş arasındaki diğer kişilere gelince, onlar da yaşlı olsun, genç olsun Türkler'le aynı kaygıyı taşıyor, tatlı ve uykuda pış pış istiyorlar.

Ara yemeklerde aksama olduysa da, ekmek yetersiz kalmadı. Akşam yemeği, yine de nefisti ve resmi davetlerden çok daha eğlenceli oldu. Akşamın lacivert koyuluğuna açık pencerelerinden, içeriye akasyaların ve leylakların katışmış kokusu doluyor; oldukça neşeli sohbetler yapılırken, her çeyrek saatte bir yeni haberler veriliyor... M. Deffes, Osmanlı Bankası'nın ince, beyaz saçlı, canlı ve şakacı genel müdürü; Goisset savaş gemisinin kaptanı, karakol komutanı; Galatasaray Lisesi Müdürü geliyor; bu yüzlerin tümünde kaygılı, alaycı, şüpheci, ya da kandırıcı ifadeyi görmek çok ilginç!

Bahçede Türkler ve Bretonlar, M. Constans'ın ikramı olan kocaman bir tencere pilavın ve iki kızarmış kuzunun başında kendilerine şölen yapıyor. Bu ziyafetin nefis kokusu, komşu bir elçiliği koruyan askerleri de oraya çekiyor.

Eğer Yıldız teslim olmazsa, top seslerini yarın da duyacaksınız, diyor büyükelçi.

M. Deffes, arabada bana otelime kadar eşlik etmek için ısrar ediyor. Pera caddesi koyu karanlık içinde. Yılgıya kapılan köpekler ortadan kaybolmuş; dolaşmakta olan devriyeler adım başı bizi durduruyor. Fes giymiş bir baş, arabanın kapısında bir süngü parıltısı, kavasın Türkçe bağırdığı birkaç sözcük... Geçiyoruz...

Ve işte, böylece "tarihi bir gün"ü gördüm.

25 Nisan.

Makedonyalılar'ın topu, kentin sakin uykusunu bozmadı. Bu güzel Pazar sabahı, kurtarılmış Pera bayram günlerindeki görüntüsüne bürünüyor. Büyük Cadde'de aileler, kilise ayinlerinden dönerken durup, aralarında olayları yorumluyor. Birçok şekiller ve biçimler, birçok siyah gözlü, barışçıl Tartarin bıyıklı erkek, birçok etine dolgun sevimli ve fazla açık renk giysileri bedenlerini sıkıca saran kadın; ayrıca iri siyah gözleriyle genç, çok yuvarlakça, çok solgun, Büyük İskender çağındaki mozayik portrelerde görülen yüzler, bana bizim Marsilya'yı anımsatıyor.

Çiçek satıcıları sokak köşelerine tezgahlarını kurmuşlar; fulyaların canlı safran sarısı, nergis ve zambakların duru beyazlığı, Manisa lalelerinin kızıl morluğu, mavimtrak gölgeleri aydınlatıyor. Güven bulan köpekler, saklandıkları yerlerden ortaya dökülmüş; küçük gazete satıcıları baskıdan yeni çıkmış gazete sayfalarını havada dalgalandırarak koşuyor; arabalar dolaşmaya başlıyor, sokakların tümü düzenli askerlerle, ya da gönüllülerle dolu - dünün galipleri.

Fes, ya da beyaz keçeden Arnavut takkesi giymiş, fişeklikli kemer takan bu askerler, uzamış sakalları, taranmamış saçlarıyla, üzerlerinde hala yolun, kampın ve savaşın tozunun bulunduğu üniformalar taşıyor. Bunlar beşli, ya da altılı takımlar halinde gelişigüzel yürüyor; bazen de, tüfekleri bacaklarının arasında, el konulmuş kira arabalarının içinde kümeleniyorlar. Çoğu Trakya düzlüklerinden, ya da Arnavutluk dağlarından gelmiş bu askerler, Pera'nın Avrupai göz kamaştırıcılığı karşısında, bizim taşralı acemi erlerimizin Paris'in anıtları ve bulvarlarına duyduğunun aynısı saygılı şaşkınlığı gösteriyor. Ama, bizim eratımızın aksine, bunlar takılmalardan ve şakalardan kendilerini yoksun kılıyor; başıbozuklarla mücadelelerini aralarında, kısaca, övünmeksizin ve keyiflenmeden anlatarak konuşuyorlar. Bu ihtiyatlılığın doğulu karaktere özgü mü olduğunu, ya da acı veren bir duyguyu, mertçe yerine getirilen zahmetli bir görevin pişmanlığını, kardeş canına kıyılan bir savaşın kederini mi gizlediğini bilmiyorum. Konstantinopl sakinlerine gelince, onların tek inatçı tasası, Sultan'ın olası durumu.

Sultan'a ne yapılacak? O, son koruyucularının teslim olmasını kendisi istedi; Yıldız'daki garnizon silahları alındıktan sonra, küçük gruplar halinde İstanbul'a gönderildi. Bunların bir bölümü, Üsküdar'a hakim Selimiye kışlasına kaçmayı başardı. Orada, belki de, Makedonyalılar hâlâ biraz direnişle karşılaşacaklar. Galata köprüsü henüz kapalı; Milli meclisin, Parlamento sarayında, özgürlükçü birliklerin koruması altında topla-

nacağı varsayılıyor. Ama, Meclis'in ne karar vereceğini hiç bilen yok; bir combinazione düşüncesi kafalarda dolaşıp duruyor.

Buna karşın, tahtın veliaht prensi, imparatorluk Altesleri Reşat Efendi'nin gösterişli fotoğrafları, bu sabah ortaya çıktı. Onun, gelecekteki kullarının merakla incelediği yorgun, mütevekkil, içine kapanık temiz bir yüzü var. Ortalıkta görünmeyen, ya da geçen hafta içinde hiç görünmeyen başka portre fotoğrafları, veliahdin çevresinde şerefli yerlerini alıyor. Askerler bilgelik dolu güzel sakallarını, Ahmet Rıza Bey çok yumuşak bakışlı gözlerini, Şevket Paşa enerjik kemikli yüzünü gözler önüne seriyor. Enver Bey ve Niyazi Bey, "özgürlük kahramanları", hemen her taraltta ikiz gibi yan yana; bu romantik görüntüler, kadın kalplerini etkilemiş olmalı, kartpostal satıcılarına servet kazandırıyor.

Hâlâ askeri koruma altında bulunan Fransa büyükelçiliğinde, M. Constans'ı merdiven sahanlığında, çevresi haber soran, ya da haber getiren kişilerle sarılı, otururken buluyorum. Kadınlar ve çocuklar, diplomatik misafirseverlikten yararlanarak, akşama kadar orada kalacak. Zaten hepimiz akşam yemeğine davetliyiz. Gece geç vakte kadar uykusuz kalan büyükelçi, çok yorgun görünüyor; baş çevirmen M. Ledoulx ise, mesleki görevinin ağırlığı altında eziliyor. Karakol gemisi komutanı, akşam katolik kilisesinde yapılan Jeanne d'Arc'ın güzel takdis törenini anlatıyor. Lorraineli genç kadının, inançsızların ülkesinde, kendi askerleri tarafından sarayında çembere alınan Büyük Türk'ün birkaç adım ötesinde, Hıristiyan orglarını bastıran top atışıyla kutsanmasına bir şarkılı övgü öyküsü denemez mi? Konstantinopl surları yakınına serpilmiş olan Haçlı kemikleri sevinçten ürpermiş olmalı...

Doktor de Lacombe, yaralılardan haber getiriyor. Amerikalı iki gazetecinin durumu iyiye gidiyor. Akşam otelde yayılan, M. Moore'un can çekişmesiyle ve ölümüyle ilgili, hatta son sözlerinin bile getirildiği ayrıntılı haberi düşünüyorum! Hepimiz bundan ne kadar etkileniyorduk... Ne mutlu ki, M. Moore ne ölmüş, ne de ölmek üzere. O, yalnızca yaralı, haftalarca hareketten yoksun; bir de, bu kaza onun keyfini çok kaçırıyor... Böyle güzel bir röportajı atlamak, ne kötü talih! Ve dahi, bu sabah bir Fransız gazeteci, mesleki nezaket gereği elini sıkmaya geldiğinde, M. Moore onu iyi karşılıyor !..

M. Ledoulx, eskiden çekingen ve sarışın bir yumurcak olan kızıyla birlikte, beni öğle yemeğine evine götürdü; küçük kızın, bir Fransız manastır öğrencisi havası var. Tatlı sırasında, iki Saint-Vincent de Paul rahibesi geldi. Bunlar, topluluğa süt aramaya giderken, az daha serseri bir

mermiyle ölmekten kurtulan bahçıvanlarının gülüp ağlanacak maceralarını anlattı. Böyle serseri kurşunlar, birçok kurban verdirdi. Şişli'deki Hamidiye hastanesinde bir Rum hastabakıcı, İtalyan karakol gemisinden bir denizci ölümcül biçimde vuruldu. Fransız hastanesinde, başhemşire ve profesör İsoard radyografi kabinesine girerken, camı delen bir kurşun ikisinin arasından geçti; değerli ve nazik aygıtları kırmaksızın sıyırdıktan sonra, tüplerin, kristal şişelerin kalabalığından ince bir ayarla yol alarak, hâlâ durduğu duvara saplandı...

Öğle yemeğinden sonra, avukat ve Matin gazetesi muhabiri M. Cuinet, Parlamento oturumu için İstanbul'a giderken, bana eşlik etmeyi minettar bırakacak biçimde teklif etti. Ama, Galata Köprüsü kapalıydı... Selanik'in askerleri tüm Karaköy meydanını tutuyor; taşranın çalgılı kafeteryalarını andıran küçük karakol ise - doğu tarzı! - esirlerle dolu. Bu karakol iyi ve ölümüne bir savunma yaptı. Çaresiz, Pera'ya çıkıyor ve bombalanmış kışlaları görmeye gidiyoruz.

En önemlisi, en sert saldırıyla karşılaşan Taksim'in topçu kışlası; çok büyük, sarımtırak renkli, Pera ve Boğaziçi'ne tepeden bakan bir yapı bu. Pera'nın hali vakti yerinde kişileri, Pazar gününün rahatlığı ve dinginliği içinde, yumurcaklarını ve kadınlarını birlikte gezdirerek kaldırımları dolduruyor, dört nala geçen at arabalarına rağmen, yolun üzerine taşıyor. Arabaların içinde tüfekler parıldıyor; gri, mavi, ya da haki üniformalar birbirine karışıyor; bazen de, askerlerin arasında, götürdükleri kolları zincirli bir esirin donuk yüzü seçiliyor. Yolu aşarken, at ahırlarının Fransız hastanesine adeta bitişik olduğu itfaiye kışlasına bakıyoruz... Bu ahırlarda, isyancılar saklanıyordu; çembere alındılar, duvara sıkıştırılıp dehşete düşmüş rahibelerin gözleri önünde, vahşice bir öfkeyle kurşuna dizildiler ve dipçik darbeleriyle işleri bitirildi. Daha uzakta, -ikinci saldırı sırasında- başka asiler, Taksim'den kurtularak, duvarları aşıp Rum kilisesinin tarafına kaçmaya çalıştı. Ama Makedonyalı askerler, bunları av hayvanları gibi kovaladı. Bunlardan bir zavallı, henüz bir taşın üzerine dikilmişti ki, bir mermi onun canını aldı. Yere kayıp düşmeyen cesetler, bacakları ve kolları duvardan sarkmış olarak, yoksul kuklalar gibi asılı kaldı...

Savaş budur... Bu sahnelerin tanıkları, olanları hayret duymaksızın ve adeta duygusuzca anlatıyor. İnsan yaşamı, değerli gözükmüyor ve korunmaya değmiyor. İnsanseverce merhamet, tumturaklı barışçıl söylevler, doğu ülkelerine uygun biçimler değil. Dört bin genç, sağlıklı insan, bu keyifli ve meraklı kalabalığın geçtiği sokaklarda dün birbirini öl-

dürdü. Bunlar, eğer bir doğal felaketin - yangın, ya da deprem - kurbanları olsaydı, belki de, kente bir matem gölgesi çökecekti. Ama, ölüler kimin umurunda? Onlar ırk olarak, bu Ermeniler'in, Peralı Rumlar'ın kardeşleri değillerdi. Yiğitçe savaşan Yunan asıllı gönüllüler, Makedonya'dan gelmişlerdi ve ordunun içinde ancak küçük bir azınlık oluşturuyorlardı. Tatlısu frengi ahalinin, bugün, başka yerlerde bir iç savaşın ve kardeş kanını dökmenin ardından gelen hüzünü duymaması şaşırtıcı değil. Bu ahali tümüyle sevinç içinde; kurtarıcılarını ağırlamaktan başka bir şey düşünmüyor. Bu insanlar, boyun eğmelerinden, yenilenmiş eski zorbalığı sessizce kabule zorlanmadan önce, onların çağırılmadan çabucak gelmiş olmalarından hoşnutlar; onların galiplerin ayrıcalığını kötüye kullanmaksızın, kendi mülklerine ve kişiliklerine saygı göstermelerinden hoşnutlar. Ahali, onların kentin polis görevini üstlenerek, hafiyelere ve çapulculara acımasız davranmak üzere orada bulunduklarından beri, kendini özgür ve eksiksiz güvenlik içinde hissediyor.

Avrupalı askerler, hiçbir zaman bu çok disiplinli, ılımlı, vakur Rumelililer kadar doğruluk ve kibarlık göstermedi. Bunlara para öneriliyor; ama geri çeviriyorlar, sadece yiyecek ve sigara kabul ediyorlar. Bunlardan birinin, Göl kenarında bir kadını azıcık... çekiştirmiş olmaktan, kendi arkadaşları tarafından yakalanıp üniformasının çıkartıldığını ve örnek olsun diye yirmi beş sopa darbesiyle cezalandırıldığını duydum... Eğer bazı anlarda, çarpışmanın ve kovalamacanın sarhoşluğu içinde, bu askerler acımasız eylemlere girişmişlerse, bu gericilerin direnişinin onları öfkelendirmesindendir. Ama mücadele bitip, zafer kazanılınca, hepsi soylu bir gurur ve bir tür kendini beğendirme isteği içinde, barbar olmadıklarını, halkın güvenine, yabancıların saygısına layık olduklarını kanıtlama çabasına girdi. Bu askerler, suçluların araştırılması ve cezalandırılması görevini, Milli meclise, uzman yargıçlara bırakıyor. Etkin rolleri sona erdi. Konstantinopl'da, savunucu ve yasaların koruyucusu olarak kalıyorlar.

Dün cesetlerin yığıldığı Taksim bahçesi, cansız konuklarından kurtarıldı; şu anda, birkaç yaralı ata barınak oluyor. Zavallı hayvanlar sağrılarından yaralı, başları öne eğik, ürkek gözlerle üç ayak üzerinde ölmek üzere. Çalgıcılara ait yerin bir tek camı bile yok; mermiler çınarların kabuklarını yarmış ve binlerce kıymık haline getirmiş. Buradan olağanüstü bir felaketin geçtiği, her şeyin üzerinde bir elemin kaldığı duyumsanıyor. Çiğnenmiş çimler, can çekişmelerin incinmesini mi saklıyor? Taze yaprakların gölgesi, ölülerin solgun yüzlerinde titreşmiş olduğu için mi daha

soğuk? Çiçek tarhlarının toprağını eşeleyen bahçıvanlar, mezar kazıcıların hareketlerini yapmıyorlar mı?.. Hayal gücünün gerçek, ya da geçici hevesinin bir an için ruhumuzu karartan duyguları, havanın buğulu ve hafif ılıklığında boğuluyor. Nisan, bir aşk vaadi gibi, bir mutluluk müjdecisi gibi, bahçeyi büyülüyor; hepsi yaşamın tatlılığını söylüyor: İlk cezayir menekşeleri, koyu renkli sık sarmaşık yapraklarının arasında mavi gözlerini açıyor, yarın görkemli güller haline gelecek ilk tomurcuklar; ağaç dallarının kafesi arasından, mavi Boğaziçi, Asya tepeleri yeşil ve morumsu, bulutların aydınlık yumuşak köpüğü...

Ve işte güneşte, sarı aşı boyasının içinde, göğün maviliğini oyulmuş pencereleriyle çerçeveleyen, gezintiye çıkanların çevresini sardığı boş büyük kışla. Obüs mermileri duvarlarını ve tavanlarını tahrip etmiş; ikinci kata tırmanan askerlerin, yerlerinden söktükleri kocaman taşlar, bir anda kurtuluyor, boğuk bir gürültüyle, havaya kalkan toz burgacı içinde yere düşüyor.

Mavili, ya da grili askerler, kavrulmuş fındık satıcıları, sabun yüzü görmemiş bez çarşaflarıyla yoksul kadınlar, Napolyon devri tarzının bedenlerini sımsıkı saran giysileriyle Rum bayanları, muslin entarileriyle küçük kızlar, bebek arabalarını iten hizmetçiler, hepsi bir an burunlarını havaya kaldırarak uzaklaşıyor; sonra da amaçsız gezintilerine dönüyor. Bazı kişiler, ellerindeki dürbünlerle, Boğaziçi'nin öteki yakasında beyaz kubbelerin ve karanlık servilerin yükseldiği dağın yamacına bakıyor... Selimiye Kışlası, Taksim'deki gibi sarı renkli kocaman yapısıyla, Üsküdar'a hakim duruyor. Gerici birliklerin son barınağı bu.

Orada neler oluyor; ya şurada, solumuzda, Yıldız'ın gizemli köşklerini içinde barındıran dalgalı yeşilliklerin bulunduğu küçük vadide?

Bakılıyor... Bekleniyor... Ama ne?.. Bir beyaz duman, bir top ateşinin patırtısı mı? Oysa, uçsuz bucaksız gökyüzünün altındaki, bu sonsuz kuş bakışı doğa manzarasında her şey dingin. Duyulan tek yaygara, incir ağaçları ve asmalar arasındaki küçük kahveden yükselen, Anayasa marşını çalan gramofonun madeni, boğuk, cızırtılı sesi.

26 Nisan.

Yıldız teslim oldu. Milli meclis, gizlice karar verdi; Abdülhamit hâlâ saltanat sürüyor. Dün akşam sıkıyönetim ilan edildi. M. Constans'ın davetlileri, akşam yemeğinde bulunmadan evlerine dönmek zorunda kaldılar; çünkü Mahmut Şevket Paşa - kentin şu andaki gerçek hakimi - iyi vatandaşları, saat sekizden itibaren evlerine kapanmakla yükümlü kıldı.

Artık akşam yemeği daveti yok, akşam toplantıları yok, tiyatro yok. Gazeteler, Phedre ve la Rafale adlı oyunları sergileyecek olan Susanne Despres ve takımının gelişini boşuna duyuruyor... Buyruğun kesinliği birkaç güne kadar yumuşamazsa, ünlü Fransız aktrisini alkışlamamız bir hayli zor olacak. Kendimizi masum öngörü ve kahinlik oyunlarıyla, siyasi lotaryo ile avutuyoruz:

"Sultan nerede?... Ona ne yapılıyor?"

Ve bazen, pencereyi aralayıp, nöbetçilerin süngülerinin parladığı, sessiz devriyelerin dolaştığı ıssız sokağa bir göz atıyoruz... Sokağı yalnızca askerler sahipleniyor; iri sarı köpekler evlerin önüne atılmış çöpleri eşeliyor. Kafelerin patronları perişan halde; yüzleri boyalı, kısacık etekli ve çılgın şapkalı, Pera'nın gece çiçekleri bayanların, sıkıyönetime şiddetle itiraz ettikleri öne sürülüyor...

Pera ile İstanbul arasında ulaşım yeniden kuruldu, bugün iki müzeyi ziyaret etmek üzere Eski Saray'a gittim.

Bu Eski Saray, Altın Boynuz ile Marmara'nın sularında yıkanan, kentin en uç noktası; Mehmet II'den Mahmut II'ye kadar, XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan yaklaşık tüm eski Türkiye tarihini içeriyor; Bizans akropolünün üzerine kurulu, kare biçimli kuleleriyle duvarların çevirdiği bir saray, bahçeler, teraçalar karmaşası olarak, hiç kuşkusuz, Byron'un ve Hugo'nun Türkiyesini andırıyor. Günün olayları, bu kutsal ziyareti daha heyecanlı kılıyor.

Versailles tarzı oyma mermerli, adeta Japon biçimi damlı sevimli bir çeşmenin yakınında, üzerindeki siyah zeminde Fatih'in Allah'a bir tür şükran ifadesinin yer aldığı korkunç Auguste kapısı (Bab-ı Hümayun) yükseliyor. Her iki yanda, gözden düşmüş vezirlerin kellelerinin asıldığı, sivri kemer başlıklı oyuklar bulunuyor... Ama bu kapı geçilince, "Doğu'ya özgü duygu" kayboluyor... Boş bir alan halindeki Yeniçeri avlusunun dibinde, Hazine binalarıyla Sainte-İrene Bizans kilisesinin arasında, kırmızımsı taştan dişli mazgallarıyla surlar, iki sivri kule, peygamber çiçeği mavisi gökkubbenin altında göze çarpıyor... Bu sanki bizim Güney kıyı şeridimizin bir ortaçağ sitesi; Carcassone çevresinden yenilenmemiş bir kesit. Bu avluda, Yeniçeriler'in yıldırımın ikiye yardığı, yarı ölü ünlü çınarı, yumuşacık yeni yapraklar süslüyor. Çevrede askerler kamp kurmuşlar; uyuyorlar, arasında sarı çiçeklerin bittiği çimenlere bağdaş kurup sigara içiyor, ya da keyif yapıyorlar. Sayısız katliam görmüş ihtiyar ağaç tümüyle kurumadan önce, bu askerler daha başka devrimler görecekler mi? Askerler kaç kez, sultanları yerinden indirdikten, boğduktan,

boyunlarını vurduktan sonra bu ağacın gölgesinde dinlendiler !.. Mahmut'un bu uğursuz hayallerle dolu sarayı, 1808'de terk edip, ileride Abdülaziz'in katledileceği, ya da Abdülhamit'in dünyaya geleceği Çırağan sarayına neden gittiği çok iyi anlaşılıyor.

Sidon'un lahitlerine; kadın göğüslü, yırtıcı kuş kanatlı, düşünceli sfenkslere; şallara sarılmış gözü yaşlı kadınlara, çiçekli dallardan çelenkler taşıyan tombul yüzlü çocuklara, şahlanan atlara ve adeta şeffaf, uçuk renklerle bezeli mermerlere oyulmuş güzel avcılara bakarak, heykel müzesinde bir saat geçirdim.

Müzede ve onarılmakta olan Müslüman sanatları müzesi, "fayanslı köşk", Çinili Köşk'te kimsecikler yok. Yalnızca benim, bilgisiz ve acemi gezgin kadın ziyaretçi için, tonozlu salonların loşluğunda yeşim ve turkuaz mavisi çiçekler, ibrikler, silahlar, ceylan derisi kaplı, altın yaldızlı ciltler, adlarını bile bilmediğim eski halifelerin gurur ve zevk kaynağı, unutulmuş bir sanatın hazineleri hareleniyor. Yol gösteren bakıcı, bana bilgi vermekten tümüyle yoksun; çünkü Avrupa dillerinden sadece üç sözcük biliyor: Güzel bir gülücükle birlikte, rastgele bir oui, yes ve ya.

Serin yalnızlık, kesin sessizlik, hareketsiz güzel şekiller, destansı geçmişin büyüleyişinden sonra, işte canlılık ve yaşam. Ayasofya'dan Parlamento'ya, Parlamento'dan Seraskeriye'ye kadar, sokaklar insanlarla dolup taşıyor. Arabam, her an, düzenli asker taburlarının, ya da gönüllü birliklerinin geçişi için durduruluyor. Dar sokaklarda, yan yana dizili, çaprazlama hatları birbirinin benzeri küçük tahta evler, gizliliklerin üzerinde yaşlı, sağır, kör, kapalı görünüşlerini koruyor. Ama kafes arkasında beyaz perdeler, bazen göz kapakları gibi kırpıştırılıyor. İstanbul'un bütün kadınlarının kulakları kirişte. Gören, ama görünmeyen gözleriyle, onları araştıran ve algılayan gözlerimi mıknatıs gibi çekiyorlar. Müslüman anneler, eşler ve kızlar, Konstantinopl'un tüm öteki kadınlarından fazla, büyük milli dramın acı veren yansımalarını duyumsuyor. Onlar sevdikleri varlıkları yitirdiler; çok değerlileri olan sorumlu kişilere içleri titriyor; kayıp saydıkları sürgündeki yakınlarının dönüşünü kutsuyorlar. Bu binlerce kadın bakışının altında, silahlı erkekler, atlar, top arabaları, süngüler, dalgalanan bayraklar sıkışık kütle halinde, dalgalı, ağır bir nehrin çırpıntılarıyla akıyor.

Seraskeriye ile Bayazit camii arasındaki kocaman meydanda, bu insan selleri denize dökülürcesine birleşiyor ve birbirine karışıyor. Caminin mermerden adacığı, ışığın pırlantalı titreşimleri içinde yüzüyor. Gemi direkleri ve deniz fenerleri gibi yükselen minarelere çıkmış müezzin-

ler uzaktan gelen kuş sesleri. Meydanın öteki ucunda Seraskeriye, çepeçevre mağripli flamalarla süslü kapısını zafer takı gibi açıyor. Yapının önündeki alanda, yeşillenen küçük cılız ağaçların arasında, görülmemiş bir karınca yuvası gibi kırmızı fesler, yeşil sarıklar, beyaz takkeler, üniformalar, partal giysiler, resmi elbiseler kaynaşıyor. Ne bir bağırış, ne bir marş. Ayaklar yumuşakça basıyor, sesler tekdüze bir mırıltı halinde birbirine karışıyor, sadece renkler alaca bulaca görünüyor. Uzaklardan doğru kısa bir komut, takırdayan bir tırıs sesi, yol alan bir araba, ortalığı titreten bir top arabası dizisi...

Seraskeriye'nin iç avlusundaki alana hiç durmadan akan ve dolan ikili asker seli arasında, esirler getiriliyor. Kimse onlara hakaret etmiyor. Onlar kaderlerine doğru sakince ilerliyor. Birçok hoca ve softa var aralarında; bir de bakımlı sakalı, yeşil sarığıyla ihtiyar bir ulema, o kadar yaşlı ki zorlukla yürüyor. Askerler onu dirseklerinden tutuyor, adımlarını onunkilere uydurarak, adeta saygıyla taşıyor... Bu ihtiyarı kurşuna dizmeyecekler herhalde! Seksen yaşın üzerinde olmalı; bu derece ileri bir yaşta onun özgürlükçü olmamak için binbir mazereti bulunmalı... Ama ötekiler, genç olanları; savaş mahkemesinde bulacakları, elbette hoşgörü değil, en sert adalet olacak. Bunlar, Yıldız'ın kameryesinde semirmiş bu din adamları, Jöntürkler'e çok fazla kötülük yaptı... Alçak sesle söylendiğine göre, ilk bastırma hareketi bunlar için korkunç olmuş, Mehmet camii çevresinde, kutsal avluya kadar yüzlercesi katledilmiş... Eğer doğruysa, tutucular bu softaları ermişler arasına katmak ve şehitliğe yüceltmek için fırsatı kaçırmayacaklardır. Esirler ve daha başka esirler, hocalar, subaylar, casuslar, adi zanlılar... Yayan, bilekleri zincirlerle kelepçeli; işte yasak risale basımcıları. Onları izleyen askerler, sicimlerle gelişigüzel bağlı kağıt demetleri taşıyor. Bu bahtsızların, bu kadar yakınımdan geçişleri ve büyük kapının kemeri altında gözden silinişleri; yüzlerindeki kederli ve müstehzi, ya da kibirle boyun eğen maskemsi ifadeyi seçiş, orada güneş altında canlı olan bu kişilerin öleceğini düşünmek, içimde sevecen bir duygu uyandırmıyor; ama rahatsızlıkla ilginç gelen, her zaman mağluplara karşı duyulan sıkıntı, acıyan bir ilgi beliriyor.

Birden, açılan ve yol veren kalabalığın içinde yeşil bir bayrak dalgalanıyor, sonra da kırmızı bir bayrak; kendine özgü boğuk sesiyle manda derisinden çarıkların kaldırım taşları üzerinde kayarcasına sürünüşüyle, bir birliğin yürüdüğü işitiliyor. Yapının önündeki alan boyunca rengarenk dalgalanmanın arasında, bu birliğin peşi sıra birkaç alkış sesi yükseliyor. Ve işte, artık çok yakında... Bu bir Arnavut, ya da Bulgar çetesi;

şu Makedonya'nın Panitza (Bulgar subayı) ile beraber gelen ve biraz korkutucu üne sahip çetelerden biri... Çiftçiler, zanaatkarlar, Üsküp ile Manastır'ın varlıklı ve iyi öğrenim görmüş genç adamları, oğullarıyla birlikte babalar, babalarla birlikte büyükbabalar, Anayasa'yı ve özgürlüğü savunmak için kendiliklerinden yola koyuldular. Ama onlarla beraber, Bulgar'ın Yunan'a, Yunan'ın Bulgar'a karşı yürüttüğü mücadelede ırk, din ve aile rekabetinden güç bularak, çocukluklarından beri gerilla savaşı yapan bu yarı haydutlar da yola çıktı. Hiçbir kötülükte bulunmadı bunlar; düzenli askerler kadar uygun biçimde davrandılar, ama kışla askeri değiller. Onlara fazla güvenmek, onlardan uzun süre askeri disiplin beklemek tehlikeli olacaktır; defne dallarını alıp, yeterince övgü, yeterince teşekkür ve bravo toplamalarından sonra ülkelerine ve dağdaki özgürlüğe dönmeleri önerilecek.

Ey romantikler! Düzenin ve yasaların koruyucuları haline gelen bu mağrur haydutları düşlemiştiniz, sevmiştiniz! Klephtes'inizin yeğenlerine göz alıcı giysiler, uzun tüfekler, telkari kakmalı tabancalar ve "kartal çehreli profiller" yakıştırıyordunuz... Ey romantikler, daha neler neler! Ama bugünün gerçeği, sizin hayallerinizden çok farklı; yiğitçe doğasını koruyor. Sancaktar, çok genç, mavi gözlü, güneşin esmerleştirdiği bir tenin üzerinde sarışın bıyıklı bir delikanlı. Yunan sığırtmaçlarına özgü perçemleri, sarı işlemeli keçe takkesinin kenarlarından dökülüyor. Solmuş mavi bir başıbozuk üniforması, ince sırımlarla bağlanmış beyaz dolaklar ve sivri uçlu çarıklar giyiyor. Onun arkasında, koca bıyıklı, göğsünde çapraz iki fişeklik, kemerinde iki tabanca taşıyan, omuzundan kocaman bir bıçak, bir tüfek ve garip eğri bir kılıç taşıyan altmışlık biri yürüyor. Diğerleri bunları izliyor; elli yaşlarında, otuzluk, yirmilik olgun ve genç erkekler, hatta bir de on dörtlük oğlan çocuğu var ki, gururda ve silahlanmakta ötekilerden hiç geride kalmıyor.

Pera'ya çıkmadan önce, tüm camları karşı topçu ateşiyle kırılmış İran heyetinin konağını görmeye gidiyorum; 13 Nisan'da saldırıya uğrayan askeri kulüp adeta tamamen tahrip olmuş; kırık pencerelerden parçalanmış kafeslerin sarktığı, küçük bir sokağın içinde Türk kadınlarından bir topluluk.

Bu akşam, gazetelerin ek baskılarında, Meclis'in yarın kesin karar alacağı bildiriliyor. Hepimiz, Abdülhamit'in tahtta kalamayacağından çok eminiz; ama her şeye rağmen, yine de zihinlerde bir rahatsızlık, bir endişe kalıntısı var. Sultan'ın varlığı, yenilmiş de olsa, gözaltında da ol-

sa, Konstantinopl'a baskı yapıyor ve Yıldız'ın Mavi Sakal'ı karşısında, uzun süre titremiş olan bu halk, son dakikaya kadar, bir el çabukluğu oyunundan, Makyavelce bir düzenden, büyülü bir gücün inanılmaz müdahalesinden kuşkulanıyor... Otelin salonlarında, akşam yemeğinden sonra, evlerine dönmeyi henüz göze alamayan Rum aileleri, iki ya da üç Ermeni, Selanik Yahudilerinden bir avukat, Sultan'ın destanını birleştiren yalan, ya da doğru öyküleri tekrarlıyor.

Tarihçilerin günün birinde - yadsınamayacak belgelerle ve yansız sakinlikle - tespit edecekleri kesin şekliyle, Abdülhamit nasıl olacak? Kanlı bir sinir hastası mı, yoksa dahi bir siyasetçi mi? Belki de, ya biri, ya da diğeri, ama kesinlikle bir zorba. Ama bu zorba, kuşkusuz, kafa yapısı ve karakteriyle, halkın hayalinde saklı kalacak kabaca basite indirgenmiş, umacı kılıklı zorbadan farklı, - Sardanaple, ya da Neron kadar şöhretli, değişik, uzak - gerçek Abdülhamit olacaktır. Birkaç on yıllık zaman sonrasında, İstanbul'un küçük kahvelerinin önünde, akasya salkımlarının altında oturan öykücüler, lanetli halifeyi kendilerine şimdiden öğretildiğinin tıpkısı çizgilerle betimleyecek ve şiirsel abartmayla işi ondan bir efsane varlığı, bir Binbir Gece kişiliği yaratmaya kadar götürecekler. O, salt iktidarlı, önceden bilme yetenekli, İmparatorluk'un her noktasına hafiye ve casusları aracılığıyla uzanan, katlanarak çoğalan bin göze, bin kulağa, bin ele sahip bir ucube olacak. Sayısız kan seli, sayısız altın seli Hicaz'dan Rumeli'ye ve Yemen'den Kafkasya'ya kadar kaynaklanıp akarak, onun Yıldız'daki sarayının çevresini saran uçsuz bucaksız göle karışır. Orada, dolambaçlı bahçelerin ortasında, kimsenin yaklaşamadığı, duvarlarla çevrili mermerden bir köşk vardır. Bu köşkte, bir arı kovanındaki petekler gibi yüz altın oda ve güneşin zorlukla girdiği, hiçbir insan bakışının ulaşamadığı bir cennetlik mekan bulunmaktadır. Lanetli halife, hile ve yas dokuyan örümcek gibi, orada gölgeye çekilmiş durur. Onun çevresinde, gül bahçelerinde, yaratılışın tüm hayvanları, evrenin en güzel kadınlarının zevki için oynaşıp eğleşir... Bu saltanatın hurileri, gizli inci taneleri, kapalı çeşmeler, mühürlü vazolar, dev siyahilerden kurulu ordunun korumasında, efendinin isteğini, ya da hevesini bekler. Sekiz yüz aşçı, onun tadına asla bakmayacağı ziyafetler hazırlar. Salonlarda batının harikaları, doğunun hazineleriyle komşu durur. Avizeler, Pers çinileri, Buhara'nın ipek kadife halıları, Hak dininden olmayanların imal ettiği sarkaçlı saatlerle iç içe bulunur; büyük camlı dolapların küçük göller gibi aynaları vardır; insan sesli makineler konuşur, şarkılar söyler ve kuşkusuz birkaç hilebaz cin de orada oturur. Bir oda, tümüyle mücev-

herlerle, güvercin yumurtası büyüklüğünde yakut ve safirlerle doludur... Kuzey ülkelerinden bir imparator ve eşinin, bu görkemli hücreye sokulup, buradan birkaç değerli taş seçmeleri rica edildiği anlatılır; bunların gözleri o derece kamaşmış ki, ölçü kavramını yitirip, ancak iki milyon Frank edecek parıltılı ıvır zıvırı kendilerine almışlar; ama Sultan tüm Hıristiyan imparatoriçeleri, hazinesi yoksullaşmaksızın elmaslar ve incilerle donatabiliyordu. Maliye bakanı diye adlandırılan bir ruh çağırıcı, efendinin kuruttuğu, efendinin dostlarının kuruttuğu derin sandıklarda yeniden altın doğurtturur... Bununla beraber, gizemli odasında kapalı, sıska ve güçsüz, düzgün yüzlü, sakalı boyalı Abdülhamit korkuyla titrer; istanbulinin cebinde, her zaman dolu olan altıpatlar tabancasını yoklar. Başka tabancalar, elinin altında, masada, divanda, her akşam kendinin kurduğu portatif yatağın yanında bulunmaktadır. Arada sırada hasta ruhlu halifeyi bir kuşku sarar. Ona hizmet eden yakın adamına, onu okşayan kadına, yanında oynayan çocuğa, hevesle çağırdığına bakar... Tehlikeli bir hareket yakaladığını sanar. Ateş eder... Hizmetçiyi, hanım sultanı, çocuğu bir daha ortada gören olmaz... Casuslar, çalınmış kâğıtları taşır ve altın keselerini getirir; işkenceci haremağaları, sözde komplocuların ayaklarını ve koltuk altlarını yakar; generaller, bilginler, azizler sürgüne gider; okullardaki genç insanlar, Türkiye'nin çiçekleri, açıklanamayan bir kaderle kırılır ve zincirle birbirine bağlanmış iskeletleri Boğaziçi'nde bulunur...

Şimdi olduğu gibi, bundan sonra da Abdülhamit destanı böyle olacaktır... Ve birçok yanıyla da, bu destan tarihle son derece de benzeşir.

27 Nisan.

Pencereleri güneş alan salonda, sarı saçları çokça yapay bukleli ve kemeri birçok sahte firuze dolu bir Amerikalı kadın, düzensiz aralıklarla, beklenmedik zamanlarda banjo taklidi bir piyano eşliğiyle, bir zenci şarkısı söylüyor.

Onun yanında, uçuk sarı saçlı ve kalender bir Ermeni şarkıyı mırıldanırken gülücükler dağıtıyor. Rum aileler, yumuşak koltuklara dağılmış boz bulanık kahvelerini içiyor ve içlerini çekiyor.

Sabah gazeteleri, artık daha fazla geciktirilemeyecek büyük bir olayın umudunu verdi. Milli meclisin, gizli oturumda karar vereceğini biliyoruz... Her an, kent üzerinde top sesi işitilebilir.

Saat iki buçuk; hâlâ bir şey yok. Ermeni şarkı söylemeyi kesiyor. Öfkeli görünüyor. Bağırıyor:

- Ne bekliyor bu adamlar orada?.. Bunlar Osmanlı milletine ihanet mi edecekler yoksa?.. İhtiyarı yerinde bırakacaklar mı? Onu bir elime geçirsem, ellerini ayaklarını keser, kazığa oturtur, derisini yüzer ve ateşte kızartırdım... Bir yanı kızarınca, bir gün daha yaşamaya bırakırdım... sonra da, öteki yanını kızartırdım...

Prinkipo'dan (Büyükada) bir Rum bayan, çok güzel, narin ve kumral bir kadın, değerli yüzüklerle süslü ellerini itiraz edercesine havaya kaldırdı:

- Ah ! Ne vahşet !.. Sultan zalim diye, onun kadar zalim olmamız mı gerekiyor?.. Onu öldürmelerini dilemiyorum ben. Yeter ki bizden uzakta, iyi gözetim altında olduğunu bileyim.

Bu kadınca merhamet, Ermeni'nin sabrını taşırdı.

- Bu herifin, otuz yaşında yüz bin insanı öldürttüğünü bilmiyor musunuz? Sürgün ve hapis, çok hafif cezalar olmaz mı?.. Bana kalırsa...

Adam, Sultan'a uygulamak istediği işkenceleri yeniden sıralıyor.

Yumruklarını sıkıyor. Gözleri kan çanağı. Irkının kanı, boğazına ve gözlerine yükseliyor. Ama Amerikalı kadın, piyano taburesini döndürerek, küçük bir gülüşle konuşuyor:

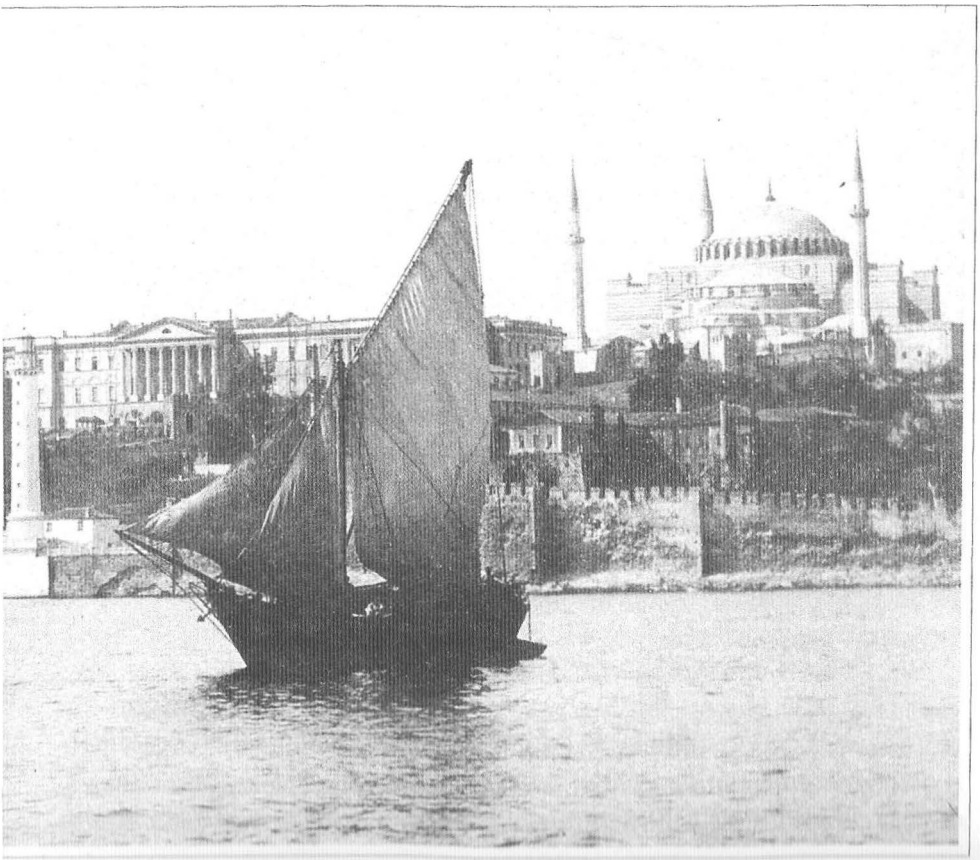
- Ha ! Siz öteki Ermeniler nefret etmeyi iyi biliyorsunuz; hatta ölmeyi de... Ama kendinizi savunmayı bilmiyorsunuz... Türkler'i öldürmek gerek, Türkler'in birçoğunu... Sivas'ta, Adana'da, her yanda...

Tartışma, genel ve şiddetli. Ermeni öne atılıyor:

- Türk halkı bize karşı silahlandığında, karşı çıkıyoruz, evet, hatta beşe karşı bir bile olsak; ama işe, tüfekleriyle asker karıştığı zaman, ölmek zorundayız... Ermeniler, Adana'da bin Türk öldürdü, bini geçer... Onlar kendilerini yiğitçe savundular... ve sonunda, kırıldılar. Katliamcılara karşı gönderilen askerler, bu kez kendileri katliamcı oldular...

- Tüm bunlar artık değişecek... Jöntürkler, katilleri şiddetle cezalandıracak...

Konuşan kişi, Selanikli Yahudi avukat. Ermeni omuz silkiyor:

- Öyle mi sanıyorsunuz?.. Jöntürkler de milliyetçi. Onlar, biz öteki Ermeniler'i, siz Rumlar'ı ve siz Yahudiler'i hemen hemen hiç sevmezler... Tüm etkinliğimizi reddederler... Orduya bile almazlar... Ama becerikli bir adama, bir işadamına gereksinimleri olduğu zaman, gelip bizden isterler...

- Bu noktada haklısınız, - Selanikli onaylıyor - ama katliamlara gelince, Jöntürkler'in bunları önlemekte, engellemekte çıkarı bulunuyor!.. Öteki türlü, Avrupa'nın sempatisini yitirirler... ve de özellikle Fransa'nın, değil mi, madam?

Yanıtlıyorum:

- Abdülhamit'in insanları katlettirmesine şaşırmamıştık. O, zorbalık rolünün içindeydi. Ama, sevdiğimiz ve çok beğendiğimiz Jöntürkler'e gelince, bu kızıl diziyi bitirmek zorundalar... Yoksa, onları da bir daha sevmeyeceğiz.

Sokakta gürültü var... Bir topçu bataryası geçiyor... Yumurcaklar, gazetelerin son ek baskılarını havada sallayarak koşuyor... Düş kırıklığı... Hiçbir şeyin yapılmadığı bildiriliyor; Meclis toplantısı yine ertelendi ve yarın öğleden önce hiçbir karar alınmayacak...

Bu sırada, Amerikalı kadın yeniden piyanoya dönüyor; Ermeni, zenci şarkısının nakaratını hüzünle mırıldanıyor, Rum aileler onları otelin pahalı yaşamına zorlayan gecikmeden yakınıyor; Prinkipolu güzel bayan, çocuklarına göz atmak için yukarıya çıkıyor; ben de kendi odama gündüz uykusuna çekiliyorum.

Ama, henüz yerleştiğim sırada, topun çoktan alıştığım sesini, boğuk bir çatırtı halinde fark ediyorum... Bir atış... iki atış... Altıncıda, artık hiç şüphe yok! Bunlar haber verici atışlar. Çabucak, bir şapka alıyorum ve insanların işittiğine zorla inanarak, durup olanlara kulak kabarttıkları Pera caddesine çıkıyorum.

Büyükelçilikte hiç kimse yok, konsoloslukta da. Taraçalar kapalı. Matmazel Ledoulx yukarıya çıkmam için beni davet ediyor... Çatı katında hizmetçiler ve Pera'dan güzel bir küçük bayan toplanmışlar. Boğaziçi'den birkaç bölüm, kentin birkaç köşesini seçebiliyoruz; beyaz bir duman, siyah vapur dumanlarına karışıyor...

Bir arabaya atlayıp, İstanbul'a gitmeyi öneriyorum. Peralı küçük bayan, buna razı oluyor. Birlikte aşağıya iniyoruz. Büyükelçiliğe inen küçük yokuşun üzerinde Selanik'in mavilileri, Pangaltı'nın askeri öğrencileri, karakol gemisinin denizcileri, sevinçle bağırışıp kucaklaşıyor... On yedi yaşında küçük bir askeri öğrenci var; bir sandalyeye oturmuş, bacak-

larının arasında tuttuğu tüfeğini canlı bir hayvan, sevimli bir köpek gibi sevgiyle okşuyor. Bize bakıyor, gülüyor ve Fransızca sesleniyor:

- İşte bununla, bununla !...

Saygıdeğer yaşlı bir bayan, oğlana yaklaşıyor. Onu tebrik ediyor; ona bir büyükanne gözüyle bakıyor... Yaşlı kadın acaba çocuğu öpecek mi? Ona mutlu olup olmadığını, düşük hükümdara ne yapılacağını soruyor. O anda, küçük askeri öğrenci yuvarlak, traşlı, Moğol gibi çıkık elmacık kemikli kafasını dikleştiriyor; tüfeğine elinde sıkıca tutarak, boğuk bir sesle yanıtlıyor:

- Mezara... Mezara gidecek o...

Cadde güneşe rağmen, adi ve karanlık; birkaç dakikanın içinde bir renk, bir parlak ipek ve etamin cümbüşü içinde göz kamaştırıcı hal alıyor. Bayraklar sanki balkonlardan fışkırır gibi oldu; hilal ve yıldızlı kırmızı bayraklar, yeşil bayraklar, mavi zemin üzerinde beyaz çizgili ve köşesi haçlı Yunan bayrakları. Küçük Tarlabaşı sokağına açılan, yer yer çamur ve çirkef çukurlarıyla dolu ara sokaklar ve geçitler bile, Türk ve Yunan renklerinde bayraklarla donanmış. Oteller de Fransız, İngiliz, Alman, Amerikan bayrakları çekiyor. Top sesi, kaygıdan gerilen sinirleri hareket geçiriyor, kadınları yerlerinden hoplatıp güldürüyor, erkeklerin kahramanlık duyarsızlığına can katıyor...

Otele uğrarken, haftalardan beri köprüyü geçmeye cesaret edemeyen, Prinkipolu güzel Rum bayanı da yanımıza alıyoruz. Giyinmek için yarım saat kaybediyor; uzun ceketli tafta bir giysiyle aşağıya iniyor, ama şapkası modaya uymadığı için canı sıkkın. İstanbul'a gitmekten çok korktuğunu itiraf ediyor. Bu korku neden? Nedenini kendisi de hiç bilmiyor... Korkmak onda alışkanlık haline gelmiş. Peralı küçük bayan daha az çekingen. O, yalnızca köprünün kapanmasından korkuyor...

Moiz, arabacının yanına tırmandı, geziyi yönlendiriyor. İşte biz, üçümüz birden, arabanın zıplamalarıyla iyice sarsılarak, birbirimize doğru savrularak, kentin ateşli canlılığıyla ve kulaklarımızı sağır eden top sesleriyle çılgınca eğleniyoruz. Galata'ya vardığımızla aynı dakikada asker sırası insanların saldırısı altında çözülüyor; bir araba, atlı, yaya dalgası halinde karşıya geçiyoruz. Valide camiinden, Ayasofya'ya kadar karma karışık her türlü silah taşıyan askerden başka kime yok; bunlar ne bağırıyor, ne de şarkı söylüyor, ama gülüyor, selamlaşıyor, birbirlerini çağırıyor; doğulu duyumsamazlıklarından kopup, gururlu sevinç gösterileriyle, geçerken bize dostça işaretler yapıyorlar. Bu tamamlanan büyük olayın, kendi eserleri olduğunu duyumsuyorlar: Onlar bu anın sahipleri, milletin

ruhu ve kolu. Birbirlerine rastlayan subaylar kucaklaşıyor... Arabada bulunan başka subaylar, arabamıza rastladıklarında, bize sesleniyor:

- Pek güzel! Madamlar, siz de bizler kadar mutlusunuz!.. Hiç canınız yanmadı!.. Kimsenin canı yanmadı... Sizi korumak, hainleri cezalandırmak için geldik... Her şey yolunda gitti...

Ayasofya'nın önünde, koyu yeşilli süvariler ile mavili piyadelerin ortasında arabamız duruyor, bocalıyor... Sonra bilmem nasıl, iki dizi askerin arasından Divanyolu caddesine dalıyor. Kaldırımlar insan kaynıyor. Evlerin taraçalarının üstü, küçük mezarlıkların parmaklıklarının arkası, çeşmelerin çevresi, son günlerde İstanbul'un hemen hemen görmediği kadar, koşup gelen siyah, mor, kahverengi çarşaflılarla dolu ve çalgılar çalıyor. Salvolarını kesmiş bulunan topların sesleri, Topkapı'da, Eski Saray'da yeniden yükseliyor...

Ve birdenbire, süvariler çok şiddetli bir dörtnalla yolu açıyor... "Destur!.. Destur!.." Onlara yol vermek, geri çekilmek gerekiyor... Kuşkusuz, büyük bir kişi, büyük vezir, ya da şeyhülislam bir askeri kortej eşliğinde geçmek üzere... Moiz, ne olura olsun, onuru uğruna gösteriyi kaçırmamak üzere, arabayı asker dizisinin tam arkasındaki çapraz bir sokağa yerleştiriyor.

Uzakta, kaynağı iyi seçilemeyen bir yaygara kopuyor, hızla ilerleyen bir dalga gibi Seraskeriye'den bize doğru yaklaşıyor. Bunu süvarilerden ve arabalardan oluşan bir kortejin tırısla hızla geçişi izliyor... Bu bir sinematoğraf görüntüsü. Sayılan ve çekinilen bildik adlar işitiyorum, - Ahmet Rıza Bey... Mahmut Muhtar Paşa... Şevket Paşa... Ve dört at koşumlu bir araba geçerken, askerler silahlarıyla selam duruyor; güçlü bir bağırış çınlıyor:

- Padişahım çok yaşa!

Kapalı arabadaki, ciddi ve iyiliksever yüzlü, fesli, siyah istanbulinli kişiyi zorlukla hayal meyal gördük... Mehmet V, henüz bir saatlik sultan geçti...

Bu akşam, gazeteler bizi ahalinin sokaklarda saat ona kadar dolaşmasına izin verildiği, ortalığın en iyi biçimde aydınlatılması konusunda uyardı. Ama sevinç belirtisi olarak, silah atmak yasaklandı.

Oteldeki Rumlar ve Ermeniler, tümüyle mutlular. Erkekler, Stamboul ve Turquie gazetelerinin son ek nüshalarını yüksek sesle okurken, hiçbir şeye hayret etmeyen Amerikalı kadın banjo taklidini yapmayı sürdürüyor.

Meclis'in oturumu bu sabah saat onda, İmparatorluk'un tüm köşele-

rinden gelen sayısız telgrafın okunuşu ve Abdülhamit'in tahttan indiriliş ilanıyla başlamıştı. Tahttan indirilme sorunu oylamaya konuldu; ama eylemi yasal geçerliliğinde tutmak ve İslam şeriatinin kurallarına uydurmak için, Şeyhülislam'a bir kurul gönderildi. Bu kurul, bizzat Şeyhülislam'ı, tahttan indirme kararnamesini taşıyan mühürdarıyla birlikte getirdi.

Tahttan indirme mekanizması, bizi kaygıya düşüren garip gecikmeleri açıklıyor. Sultan, hükümdarlık ve İslam'ın dinsel önderliği şeklinde çift yetkisi bulunduğundan, Parlamento'nun basit oyuyla tahttan indirilemezdi. Eğer millet hükümdarı iktidardan uzaklaştırırsa, öncelikle ulema tarafından onu uygunsuzluk ve yeteneksizlik nedeniyle atmış olmalıydı. Aynı biçimde, Ağustos 1876'da, Murat V de "tahta çıktığından beri, iyileşmesi mümkün olmayan bir hastalığı nedeniyle" bir fetva aracılığıyla tahttan indirilmişti. Bu öne sürülen hastalık, aslında, uzun süre kapalı kalmaktan dolayı, gerçek ve tedavisi olmayan rahatsızlıktı: Yani, delilik...

Bir başka fetva da Abdülhamit'i hakkından yoksun bıraktığına göre, zaman Murat V'in huzursuz hayaletine basit bir intikam alışı saklı tutuyordu. Bu fetva, bir tür sorgulamadır; buna Şeyhülislam sadece evet, ya da hayır diye yanıt vermek zorundadır.

İşte, Jöntürkler ülkesinin yakınmalarını, belirleyici biçimde özetleyen resmi metin[1]:

"Hak dinine inananların yöneticisi, kutsal kitaplardan bazı önemli, değişmez konuları ortadan kaldırdığında; aynı kitapları yasaklayıp, yırtıp, yaktığında; halkın hazinesini harcar ve aşırır, ya da kanunsuzca zimmetine geçirir, meşru neden olmaksızın kullarını öldürür, hapse atar ve sürerse; her tür zorbalığı yapmayı alışkanlık haline getirirse; üstelik, bilgelikten ayrılmayacağına yemin ettikten sonra, ahdini çiğneyerek, durumu ve İslam'ın sorunlarını tümüyle karıştıracak, katliamları kışkırtacak şiddetli ihtilalleri yaratmaya inat ettiğinde...

" Bu zorbalığı yok etmek üzere, Müslüman ülkelerin tüm yerlerinden tahttan indirme istekleri geldiğinde...

" Orada durması kesin bir tehlike gösterip, düşüşü elverişli görüldüğünde...

" Uzman kişilerin gerekli görmesiyle, Sultanlık'tan ve Halifelik'ten çekilmesinin ona önerilmesi, ya da tahttan indirilmesi gerekir mi?

" Cevap : - Evet.

" Şeyhülislam,

" MEHMED ZİYAEDDİN. "

1. İstanbul, 27 Nisan 1909.

Alafranga saate göre bir buçuğa doğru, Milli Meclis bir tahttan çekilme varsayımını ret ederek, Abdülhamit'in hallini ilan etti. İki heyet yola çıktı; biri Sultan'a tahttan indirilme kararnamesini okuyacak, diğeri Reşat Efendi'yi bulup, onu Biat ya da bağlılık töreni için Seraskeriye'ye getirecekti.

Zaten önceden, Bolu milletvekili Binbaşı Habib Bey, Reşat'ın rızasını güvenceye almak üzere, aceleyle Dolmabahçe Sarayına gitmişti. Veliaht hazırlığını bitirmekteydi. Kabul ettiği Parlamento temsilcisi, ona "tüm sükunetini koruması" tavsiyesinde bulundu; Reşat Efendi, pek de haksız olmaksızın, otuz üç yıldan beri "sükunetini koruduğu" yanıtını verdi!

Gerçekten de, otuz üç yıldan beri, çevresi casuslarla sarılı, haremin mahremiyetine kadar izlenerek adeta tam bir hapis hayatı yaşıyordu. Hemen Yıldız'a yetiştirilmeyen bir tek sözcük bile söyleyemiyordu; herhangi bir kişiye, Sultan'ın yargısına arz edilmeksizin, bir iyi niyet duygusu açıklayamıyordu. İmparatorluğun tek ferdi, onun adını yüksek sesle söylemeyi göze alamadı; bir zamanlar halk arasında oldukça yaygın olan bu Reşat adının, yeni doğmuş bir çocuğa konulmuş örneği yoktur. Veliaht arabayla dışarıya çıktığı zaman, - izin verildikten sonra - polislerle sarılı kişileri fark eden saf insanlar, tabana kuvvet kaçıyordu, zira Reşat Efendi'ye bakmak sağlığa zararlıydı. Kimsenin tanımadığı, etkisiz, dostu olmayan, tahtın melankolik varisi, paradan yoksun olup, kendisine ödenek veren kişilerin himmetince, elinden geldiği kadar bahçeyle ve müzikle, ulaşabildiği ucuz zevklerle avunuyordu.

Kusursuz kardeş Abdülhamit, zaten Reşat Efendi'nin fazlaca mutsuz olmadığının, duyulmasını sağlıyordu. Hatta diyorlardı ki, çok sayıda güzel kadın, daracık bir zekanın uyanışlarını uyuşturacak kadar onu yatıştırmıştır. Daha neler neler demiyorlardı ki?.. Bugün Mehmet V, Reşat Efendi'dinin mahrum edildiği tüm aydın niteliklere sahiptir: Onun doğal ruhunun maneviyat bozucu rejime ve kötü eğilimlerden daha tehlikeli olan uyuşukluğa karşı eyleme geçmeye elverdiği öne sürülüyor.

Doğmakta olan güneş, her zaman güzeldir. Yeni sultanın çizilen portresinde, kuşkusuz, büyük bir bölüm dalkavukluk ve abartı var; ama, abartmaların ve saraya özgü iltifatların arasında, Mehmet V deneyimsizlik ve iyi niyet dolu, sade ve namuslu bir kişi görünüyor. Altmış beş yaşında, sıradan damla hastalığı çeken tehlikede olan bir sağlık. Ülkeyi harabeye çevirmeyecek ve askeri maceralara kalkışmayacaktır. Kimseyi katletmeyecek ve yasalara saygılı olacaktır. Mutsuzluğu tanıyan, taşıdığı bu olağanüstü Sultan halife unvanının hırsını bilmeyen ve kendi öz ira-

desiyle, Şevket Paşa'nın koca kılıcının savunduğu, Anayasa'nın gölgesinde hüküm sürmenin asla fazla memnun etmeyeceği bu prensten merhametli bir sempati nasıl esirgenir! Jöntürkler onu iyi korusunlar! Daha iyisini bulamayacaklardır. Yaşasın! Var olsun!

Şimdi o, Dolmabahçe'deki sarayına dönünce, günün hareketli olaylarını rüyadaymış gibi yeniden yaşamak zorunda: Eski Türk görgü kurallarından vazgeçen milletvekili ve bakanlar, en ufak selamınaleyküm lafı etmeden, Sultan'ın elini alafranga sıktılar; Sultan dönüş yolunda, ikindi ibadetini yaptığı ve Peygamber'in hırkasını öptüğü Eski Saray'a kadar top salvoları ile gösteriler arasında geldi...

Az sonra, Altın Boynuz'a hakim yüksek taraçadan, dağınık ışıkların serpiştirildiği, ince ışıklı çizgilerle taç takmış karanlıklar içindeki Konstantinopl'u gördüm. Birkaç anıt gazlı düzeneklerle aydınlatılmış; birkaç yağ kandili, birkaç fener şurada burada parıldıyor. Gemiler, karanlık sularda kopyalanan geometrik şekillerle, ateşten üçgenlerle çizilmiş... Yarın büyük resmi bayram günü, görkemli aydınlatma olacak. Bu akşam, genel bile olmayan bir prova... Yasal yasaklamalara rağmen, zulmetli derinliklerde silahlar patlatılıyor. Gerçek şölen ise, yıldızların cami lambaları gibi asılı durduğu lacivert gökyüzünde; sancak gibi işlemeli gök kubbeyi İslam'ın hilali aydınlatıyor.

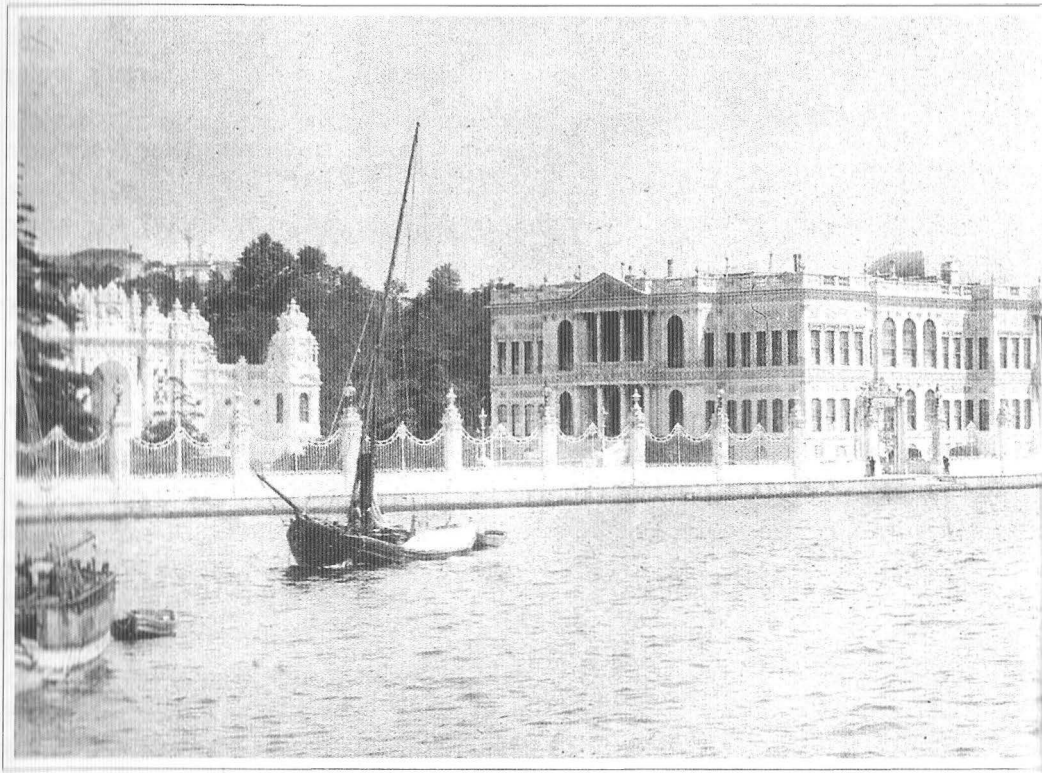
28 Nisan.

Akşamlarımızı dolduran, küçük sosyete oyunumuz bitti. Ermeni, Selanikli avukat, Rum bayanlar ve ben, artık hiç sormayacağız; "Abdülhamit'e ne yapacaklar?" diye.

Abdülhamit yola çıktı; ama ne kılık değiştirerek, dostu Guillaume II'nin yanına Korfu'ya, ne de sevgili oğlu Burhanettin'in kışkırttığı Küçük Asya'ya... Abdülhamit, bu gece sıkı koruma altında, az sayıda kadını, çocukları ve hizmetçileriyle birlikte hareket etti. Selanik'te, kuşkulu olmayan yörede, Komite'nin uyanık gözetimi altında yaşamaya gidecek. Onun yola koyulmasıyla beraber, hükümdarlığının son günlerindeki özel hayatıyla ve düşüşünün içler acısı koşullarıyla ilgili ilginç ayrıntıları öğreniyoruz.

Özgürlükçülerin zaferi kesinleşmiş göründüğünden beri, saray mensupları, memurlar, hizmetçiler Yıldız'ı terk etmişlerdi. Makedonya ordusu yakınlaştığında, saltanat hareminin kadınları, akşamdan henüz hiç bilmedikleri gulyabanilere teslim edileceklerini sandılar - bunlara Jöntürkler deniliyordu. Sözde bazıları Rumelili şeytanlar tarafından tecavü-

ze, işkenceye uğramış ve öldürülmüştü; gece, kadınların attığı çığlıklar, Beşiktaş'a kadar işitiliyordu... Gerici bakanlar kadar tedbirli olan hayvanat bahçesi bakıcıları, onlarla birlikte mutfak hizmetlileri, kendilerini güvenceye almışlardı. Hayvanlar ve insanlar, hatta Zatışahaneleri bile Ramazan'ın göbeğindeki gibi sıkı bir orucu göze alıyorlardı... Birkaç sadık hizmetçi, yine de, olası el koyma ve zoralımı önlemeyi düşünüyor; gar-

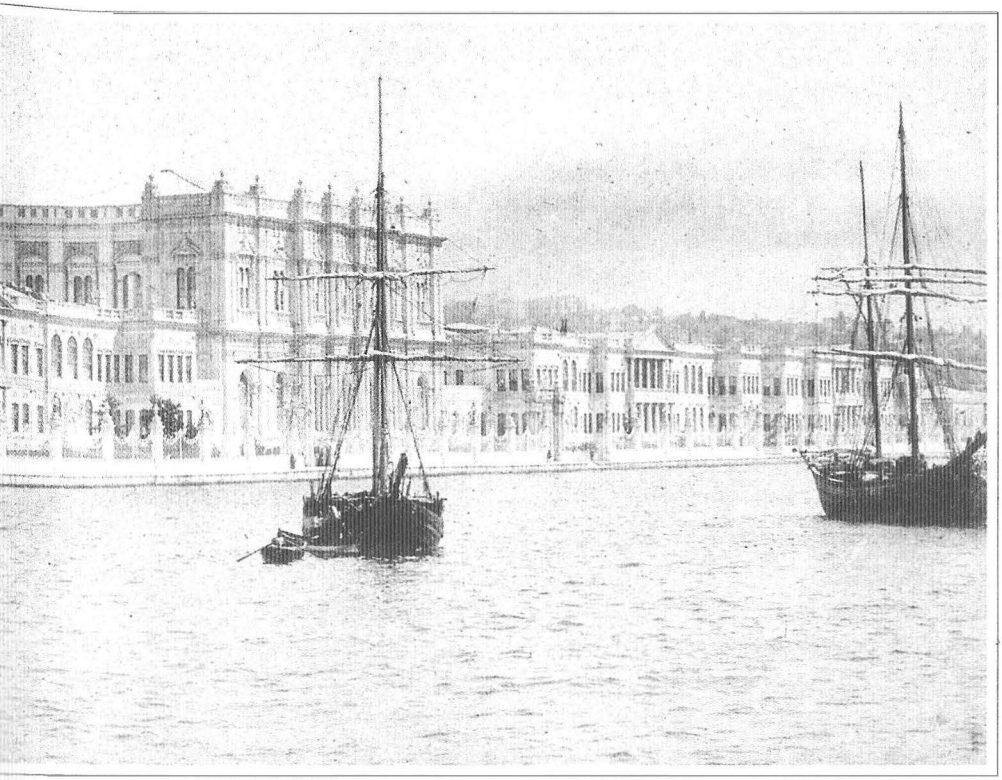
nizonun mağlubiyetiyle yarıda kalacak, hummalı bir paketlemeye başlıyordu...

Sultan hâlâ umudunu koruyordu. Kadınları feryat ederken ve hadımağaları değerli taşları ve altın toplarken, papağanlar açlıktan kafeslerinde solarken ve düşünceli panterler uğursuzca esnerken, gölün üzerinde tekneler tembelce dururken ve tavlalarında unutulan atlar kişnerken, Sultan son bir düzen, iyi küçük bir anlaşma hayal ediyordu.

O biliyordu ki, kendisiyle birlikte asalakça yaşayan birçok kişi, onun sonsuza dek düşüşünden çok korkacaklar ve yandaşları olarak kalacaklardı. Bu kişiler, kuşkusuz, minnetten çok çıkar yüzünden, Halife'nin

kutsal kişiliğini saydırmak için müdahale edeceklerdi... Şeyhülislam'a, silah zoruyla alınan tahttan indirme kararının, Allah önünde kutsal şeylere saygısızlık ve geçersiz olduğu telkininde bulunacaklardı. Gerektiğinde, sofu Müslüman, salt cahil ve Avrupai düşüncelerin bulaşmadığı Anadolu köylüsünün tutuculuğunu kışkırtacaklardı...

Ama 27 Nisan'da, Parlamento kurulu Reşat Efendi'yi Seraskeriye'ye

Fotoğraf: E. Rammler Jones
Dolmabahçe Sarayı

götürdüğü sırada, Selanik'ten üç subay, üç milletvekilinin önünde Yıldız'a vardı. Sultan'ın, görevinde kalma cesaretini göstermiş olan sekreteri Cevat Bey - son saate kadar onun sadık dostu oldu - subayları ve temsilcileri saltanat dairesinin kapısında karşıladı... Sonra, efendisine haber verip, üç milletvekilini Abdülhamit'in salonuna bitişik, boş bir salona aldı.

Bu üç milletvekilinin arasında bir Ermeni, Carasso Efendi ve iki Müslüman, Rasim Efendi ile Esat Paşa vardı. Saltanat talihsizliklerini soylu kılan bu tür büyüklükte, sahnenin, yerin, zamanın trajik niteliği mi onları etkiledi? İki Müslüman, Ermeni'den ilk konuşanın kendisinin olmasını

rica etti. Ama Carasso Efendi, Halife'nin tahtından indirilmesinin dini bir eylem olduğuna işaret ederek, sözü bir Müslüman'ın almasının daha uygun düşeceğini öne sürdü.

Biraz heyecanlı olarak, üçü birden oldukça loş bir odaya girince, redingotlu, solgun yüzlü, sert bakışlı Abdülhamit'i gördüler. Sultan'ın sakalı kötü boyanmış, kızılımsı siyahtı; iki yana sarkık kolları, her zamankinden daha fazla çökmüş, yuvarlanmış omuzları, ona acınacak aşağılanmış bir durum veriyordu. Cevat Bey, onun yanında duruyordu; divanın üzerinde Sultan'ın en küçük çocuklarından biri uzanmış hıçkırıyor ve ağlıyordu.

Sultan sordu:

- Ne istiyorsunuz?.. Beni öldürecek misiniz?

Elleri titriyordu. General Esat Paşa, Meclis genel kurulunun, tahttan indirilişini ilan ettiğini ona bildirdi.

Sultan karşılık verdi:

- Elden ne gelir?.. Kader bu.

Divanın üzerinde, küçük prens daha güçlü ağlamaya koyuldu. Hâlâ titreyen, benzi daha solan Abdülhamit, bir tür kendini savunma çabasına girdi. Otuz üç yıl boyunca, barışı ve ülkenin özgürlüğünü güven altında tutmak için elinden geleni yaptığını, kimseye kötülüğünün dokunmadığını hatırlattı.

- Süregelen son olayların nedeni ben değilim, - diyor; - vatanı Yunanistan'a karşı savaşarak kurtardım. Beni neden öldürmek istiyorsunuz?.. Ya uzun zamandan beri hasta olan kardeşim Murat'ı tedavi altında tutmadım mı? Onu kuş sütü ile besledim... Başka bir sultan olsaydı onu ölüme terk ederdi. Beni neden öldürmek istiyorsunuz?

Milletvekilleri bildirdi:

- Siz millete bağımlısınız. Millet büyük ve cömerttir...

Ama, bir hayli belirgin olmayan bu açıklama, Abdülhamit'e güven vermedi. Sultan haykırdı:

- Hayatımı bağışlayın!.. Kardeşim hayatımı bağışlasın!.. Beni bırakın da, Çırağan Sarayına çekileyim. Hayatım kurtulmuş olsun! Servetimi vereceğim. Ne istenirse yapacağım.

Ama Sultan birkaç kaçamak yanıttan başka bir şey alamadı; temsilciler ise onu tümüyle yıkılmış olarak terk etti.. Aynı gün, Çırağan Sarayına götürülen Abdülhamit, oradan Mehmet V'in tahta çıkışını selamlayan top seslerini dinledi. Gece, - saat tam ikide, - Sirkeci garına götürüldü.

Abdülhamit'e eşlik eden subaylar, gar görevlileri onun şafaktan ön-

ce hafif soğuk ve ürpertici havada gelişini, daha sonraları anlattılar. Birkaç görevli ve haremağaları arabalardan on bir kadını - kadınefendiler ve odalıklar - ve yanlarındaki yarı uykulu, tedirgin, ama avutulmuş küçük prensi indirdi. Hanımlar beyaz yaşmak peçeler takmış, dantel, ya da ince ipekliden gece mantoları giymişlerdi; yolculuk için pek uygun değildi bunlar; ama bir sultanın maiyetindekiler için su geçirmez giysiler ve İngiliz yağmurlukları önceden düşünülmezdi ki... Abdülhamit, babacan bir tavırla eşlerini ve çocuklarını özel trenin vagonuna bindirdi; onlara garın küçük büfesinde bulunabilen limonatadan getirilmesini istedi.

Lokomotifin kazanı ısındığı sırada, dantel mantolu hanımlar haremlik haline getirilmiş vagonda coşkunca eğleniyordu. Bu kadınlar çok küçük yaşlarında Çerkezistan'dan satın alınmışlardı; evrende sarayın özel korumalı bahçelerin, hazinelerle ve Alman yapımı ıvır zıvırla dolu köşklerin, hayvanat bahçesinin ve göldeki teknelerin ötesinde bir şey bilmiyorlardı. Bazıları, sarayın iyice gözetim altındaki yollarında bisikletle, ya da otomobille dolaşıyordu, ama aralarında hiçbiri İstanbul'a geçmemişti; hiçbiri bir garın, vagonların ve bu acayip hayvanın, yani lokomotifin olabileceğini aklına getirmemişti

Uygarlığın harikaları, şu çok korktukları ve ne tecavüz eden, ne de kötü davranışta bulunan korkunç Rumelililer, onların birden ufuklarını açmıştı... Bu kadınlar, efendilerinin düşmanlarına bu tadına doyulmayan kurtuluşu, bu göreceli özgürlük uyarışını borçluydu... Neden buradan yola çıkılıyordu, nereye gidilecekti, gelecek ne olacaktı, dün salt iktidarlı, bugün yan çizilen ihtiyarın hüzünlü alnını hangi karamsar düşünceler sarıyordu - saltanatın kadınlarının bu konuda en ufak fikri bulunmuyordu... Bunlar uyku koltuklarını deniyor, mavi güneşlik perdelerle oynuyor, aralarında konuşuyor, sigara içiyor, gülüşüyor ve yüzlerini kapamayı bile unutuyorlardı. Hoşgörülü, çökmüş adam onların rahatlığından kaygılanıyor, ama söylediği limonata bulunamıyordu. Arada sırada, içinden eksik olmayan kaygıyla yol arkadaşlarına, gardiyanlarına dönerek soruyordu:

- Hayatım, - diyordu - hayatımı bağışlayacaklar mı?

... Şimdi kent, üç gün sürecek bayram için süsleniyor; otel arkadaşlarım bana içtenlikle veda ediyorlar.

Sekiz çocuklu aile, Ortaköy'deki evine dönüyor; güzel Rum kadını Prinkipo'ya gidiyor ve Ermeni bilmediğim bir yere hareket edecek,

belki de Amerikalı kadınla aynı yöne gidecek. Birlikte son bir kez berbat bir kahve içiyoruz, yanında fıstık ezmesiyle çok temiz su sunuluyor...

Ben de bu akşam Edirne'ye hareket edeceğim; buraya birkaç gün, ya da birkaç hafta içinde dönerim, belki de Sultan'ın yeni hükümeti kurdurması dolayısıyla.

II

Taşra Konuları ve Kişileri

Edirne, 21 Nisan

Edirne'ye dün akşam, aşırı sıcağın zahmet verdiği, koşulların eğlendirici kıldığı bir yolculuktan sonra vardım.

Pek fazla yolcu yoktu; daha doğrusu sadece dört kişi vardı: Genç bir İngiliz, yaşlı bir İngiliz kadını, hükümet ulağı M. Fernand Sarrien ve ben. Tren bizim emrimizdeydi; trenin uyku yerleri boğucu, koridorları dardı, tren tüm Avrupa boyunca, her dilden konuşan renkten gümrükçünün gözetiminde karanlık bir yılan gibi kaçtı...

Osmanlı ülkesinde olduğu süre, tren oldukça doğulu biçimde, tıngır mıngır gidiyor; belirli bir neden olmaksızın Trakya düzlüğünde, sanki İstanbul'a dönüyormuş gibi bin bir kavis yapıyor. Trenin keyfine göre dolambaçlar, kıvrımlar, yarım daireler çizdiği hattı Baron de Hirsch inşa etmiş. Saatte yirmi üç kilometre!.. Ne sevimli şey... Manzarayı görmek, yeniden görmek için vakit var; ama Sirkeci'den saat üçte hareketle, akşamın on birinde Edirne'de (Andrinople) olacağız.

Pis yüzlü evleri, mazgallı eski kale burçları ve akasya ile incir ağaçları arasında virane Yedikule, Psammatia (Samatya) gibi İstanbul'un kenar semtlerini geçtik. Akkor gibi yakıcı beyaz bir ışık, gümüşten bir alev yağmuru, kara selviler arasında eriyen ortaçağ koruganı Yedi Kule şatosunu yangına veriyor. Surların ötesindeki düzlüğü dolduran sıska, çilekeş selviler, mezar taşlarının koruyucuları! Ama Marmara tarafında, küçük balıkçı limanlarında yoğun yaşam uğulduyor. Evlere bayraklar çekilmiş. Kahvelerin önünde adamlar, üzeri yazılı bez kuşaklar açıyor ve akşamki bayram için fenerler asıyor. Bayram çoktan başlamış bile; tozlu bahçelerde, lanternaların ince ve inleyen notalarının titreştiği sazdan çardaklar altında içki içenler, dans edenler var; aynalarla, dantelalarla, kâğıttan güllerle süslü bu mekanik piyanolar, tüm İstanbul'u napoliten müziğiyle dolduruyor. Evler, kahveler, bahçeler, derinliği olmayan bir de-

korun ilk planı halinde; göz kamaştırıcı bir gökyüzüyle kesişen mavi denizin fonunda oyulmuş bir süs kuşağı gibi yükseliyor ve tüm uzayı dolduruyor. Ufukta belirsiz bir kar parçasını hayal meyal fark ediyorum; Olympe (Uludağ) dağının uzaktaki doruğu bu. Orada, bu Bithynie içinde kıyı buharlaşmış gibi... İşte, Ahmet Rıza Bey'in oturduğu Makriköy (Bakırköy) ve San-Stefano (Yeşilköy), "tarihi köy" çok alafranga ve çok çirkin... İstanbul'un banliyösü iç karartıcı. Geleneksel Türk evleri, yerlerini belki daha rahat, ama korkunç "yeni sanat" stilinde, daha pahalı taştan yapılara bırakmış. Bu sözde "yeni sanat", Türkiye'de ortalığı kırıp geçirdi; neredeyse çok yaygın hale geliyor. Galata köprüsünün üstünde, tüm yolcuların tanıdığı arsız bir berduş kadının, dar ama etkileyici Fransızcasıyla söylediklerini duyarız:

"On para, madimizel... Çok teşekkür... s.....n gidin... yeni sanat..."

Onun, Fransızca'yı bu kadar güzel konuşmaktan ne kadar mutlu olduğunu görmek gerek!.. Bu çift boynuzlu budala evleri inşa eden mimarlar, bunlarda oturan kişiler, herhalde aynı gururu duymalıdır.

Bu sıcak ve aydınlık, biz çuha ve kadifeler içinde hapsolmuş zavallı yolcuları boğuyor. Ağızlarımızı yakan çayla serinlemeye çalışıyoruz. Küçükçekmece geçilince, köyler seyrekleşiyor, deniz uzaklaşıyor ve Trakya'nın büyük yüksek düzlükleri, acımasız güneşi altında dalgalanıyor.

Bu Trakya bölgesi güzel değil; ama gün dönerken, çalılıklarla ve hâlâ sonbaharın bakır rengi yapraklarını taşıyan bodur meşelerle kaplı, az vadili sonsuz düzlüğe bir tür hüzünlü çekicilik çöküyor. Gözlerimizin görebildiği uzaklığa kadar, yüksek düzlüklerin belirsiz ve silik yamaçlarında hep aynı çalılıklar, hep aynı soluk bakır renkli küçük meşeler, bazen de solgun pembe buket halinde açılmış küçük bir ağaç, çiçekli bir alıç ağacı bulunuyor.

Fersah fersah ilerlediğimiz sürece, ne bir ev, ne bir kişi, ıssızlık, sessizlik var, nasıl olduğu bilinmez, berrak gökyüzüne gelen akşam bulutları, mor gölgeleri peşinde sürüklüyor. Bulutlara arkadan vuran güneş, gri doruklarına parlak bir çizgi çekiyor... Oradaki tüm canlılar gizlenmiş, göze görünmüyor; batan güneşe karşı bir kartal geniş kanatlarıyla daireler çizerek süzülüyor... Sonunda, saman damlar yükseliyor; küçük bir derenin beslediği az buçuk verimli bir toprak parçasında yeşil arpa ve mısır yetişiyor. Bu sanki Fransa'dan bir köy, yüksek yaylalar üzerindeki Breton topraklarında kayıp bir köy; caminin gösterişsiz ve dokunaklı minaresi bu köyün çan kulesi gibi... Sürüler ağıla doğru telaşla gidiyor, ama trene bakmak üzere duran çoban, arabalarının içine kurulan bizim

iyi çobanlarımıza benzemiyor. Siyah sarığı, palaskası, tozlukları ve kocaman tüfeğiyle biraz haydut görüntüsü bulunuyor.

Korkunç tekerlek izlerinin yardığı yolda, çok seyrek geçtiği görülen yayaların omuzlarında asılı birer tüfek var... Bu ülke güvenli değil. Aralıklı jadarma karakolları demiryolunu koruyor. Geçenlerde burada, cüretkâr bir haydut çetesi Orient Express'i durdurup iki yolcuyu kaçırdı; bunlardan biri olan yaşlı bir Amerikalı kız, fidye karşılığı sağ salim kurtarıldı.

Karanlık çöküyor. Trakya kapkara bir gökyüzünün altında simsiyah; bulutlar yıldızları, güzel kavisini yitiren kırmızımsı hilali gizliyor. Bataklıkların içinde kıvrılan kötü görüntülü bir çay, azıcık ışık yansıtıyor ve karanlık düzlükte Türk alfabesi gibi güzel bir sultan tuğrası çiziyor. Ve birdenbire, bu karanlığın içinde üç küçük ateş noktası beliriyor. Bu bir jandarma karakolunun yaktığı fenerler. Yalnız başlarına, tüm kentlerden uzakta, ıssızlığın ortasında, Majeste Mehmet V'in şerefine vatanseverce bir küçük ışıklı kutlama yapıyorlar.

Biraz daha uzakta lambalarını yakmış bir başka karakol ile bir hayli masraf edip büyük lüks sergileyen bir köy var; en azından yirmi lamba ve on iki fener iplerle meydandaki çınar ağaçlarının arasına asılmış. Hatta bir de çarkıfelek görülüyor... ama arızalı! Zararı yok.

Büyük ilgi yaratmış. Hayranlık belirten bağırışlar duyuyoruz.

Pavlo köy. Bir duraklama. İstasyon küçücük; lambaları ve bayrakları var. Çok büyük bir kalabalık -onbeş, ya da yirmi kişi- ekspresin geçişini izliyor. Vagon restoranın güçlü aydınlatmasının çekiciliğiyle, meraklılar camlardan içeriye bakmak isteyebilir. Aşağıya iniyoruz. Adamlar yaklaşıyor... Yine çobanlar! Sert hatlı alınlarının üzerinde yer alan sarıklarındaki bezin bir ucu omuzlarına düşüyor. Eskil taş oyma kabartmalarda görüldüğü gibi, kocaman çoban değnekleri taşıyorlar. Gözleri, dişleri karanlıkta parıldıyor... Yüzleri ve hareketleri dolayısıyla, ölümcül başlıklarıyla çok soylular: Sanki bunlar ölümlülerin rahipleri, gölgelerin bekçileri...

Yoğun merak onları bize itiyor. Mırıldanıyorlar:

- İstanbul?..

O sırada M. Sarrien, görkemli kentten geldiğimizi, orduyu, savaşı, zaferi, Sultan'ı gördüğümüzü onlara anlatmaya çalışıyor. Ama ikimizin bildiği birkaç Türkçe sözcük ve yaptığımız el işaretleri yetersiz kalıyor...

Telaffuzumuzun dinleyicilerimizi şaşırttığını düşünüyorum. Ama yine de biri anlar gibi oluyor ve konuşuyor:

- Bum!.. Bum!.. İstanbul... Sultan Mehmet...

Ve bir başkası atılıyor:

- Abdülhamit... burada... Kuleli-Burgaz.

Ha! Görüşmemiz ilginç hal alıyor! Burada bir saat kalırsak, bir alay şey öğreneceğiz... "Abdülhamit... Burada... Kuleli-Burgaz." Bundan açık bir şey olamaz... İlerideki istasyona, Kuleli-Burgaz'a gitmek üzere Abdülhamit bu sabah buradan geçti; oradan da, Dedeağaç-Selanik hattına geçiyor...

Ama düdük ötüyor... Elveda çobanlar!.. Tren, Edirne'ye kadar durmayacak.

Bir zamanlar kaba saba bir paşa ile esrarengiz karısının oturduğu, Türk mahallesinin ortasındaki bu ahşap ev, bana göre aile yuvası ve yeniden kavuştuğum bir vatan köşesidir.

Salonun uzantısı olan verandada, öğle yemeğinden sonra oturuyoruz. Kahvenin kokusu, sigaraların afyonumsu kokusuna karışıyor; ev sahiplerim ve dostları, birkaç gün aralarında yaşayacağım yeni Türkiye'yi bana anlatıyor.

Önümüzde yeşilli beyazlı güzel bir ağaç, yaprakları ve çiçekleriyle karşımızda uzanan bahçeyi örtüyor; buna diğer yeşil beyaz bahçeler, uçsuz bucaksız tek bir meyve bahçesi halinde karışıyor. Bu taze yeşilliğin ve çiçeklerin dışında kararmış kiremitli damlar, solgun kubbeler, yabani güvercinlerin tünek yaptığı, bazen de düşünceli bir leylek siluetinin tünediği minareler yükseliyor. Bir ırmak, kumların arasında genişçe yayılarak, salkım söğüt kümeleriyle çevrili parıldıyor; düzlük ise, ileride mor dağların dikildiği yerde son buluyor...

Bu dağların Rodoplar, yani Balkanlar'ın en yüksek yalçın tepeleri halinde Bulgaristan'ın doğal sınırları, bu ırmağın Hebre'i, şimdiki Maritzá olduğu bana anında bildiriliyor... Çok şaşırdım; çünkü Bacchantes'lerin sevgili nehrini, Orphee'nin cansız başını ve susmuş lirini, kanlı töyrses'lerle birlikte karmakarışık sürükleyen bu nehri gözümde böyle canlandırmıyordum... Bu antik Hebre'in bizim Loire'ın yapay havası, tatlı ve ıslak çevre görüntüsünün sakinliğinde Bas-Anjou'nun, Bocage'ın kavakları ile söğütlerinin perdeleri var.

Ama evin öteki yüzündeki salonun penceresini açarsam, daha fazla anımsamalar ve kıyaslamalar olası: Bu, hemen hemen Türkiye'dir; çok yaşlı Türkiye!.. Üst yanları sarkmış, tümüyle çarpılmış evler, kargacık

burgacık taş döşemeler, bir mezarlık duvarı ve çok ötede, Konstantinopl'un Ayasofyası'ndan daha yüksek, dev yapılı bir cami: Sultan Selim...

- Evet, diyor tatlı ve peltek dilli bir Yunanlı, taşra burasıdır, sakin taşra... Buraya kimseler gelmez...

- Turistler bile! diye çok güzel bir İtalyan bayan, biraz kederli, içini çekiyor... Edirne'de turistleri ağırlayacak bir otel bile yok...

Evin sahibesi, zarif Parisli Marguerite T. muzipçe gülerek atılıyor:

- Edirne kimsenin ilgisini çekmiyor... Pierre Loti burayı ziyaret etmiş olsaydı; Eski Saray'da, bir cuma günü küçücük bir macera yaşasaydı,

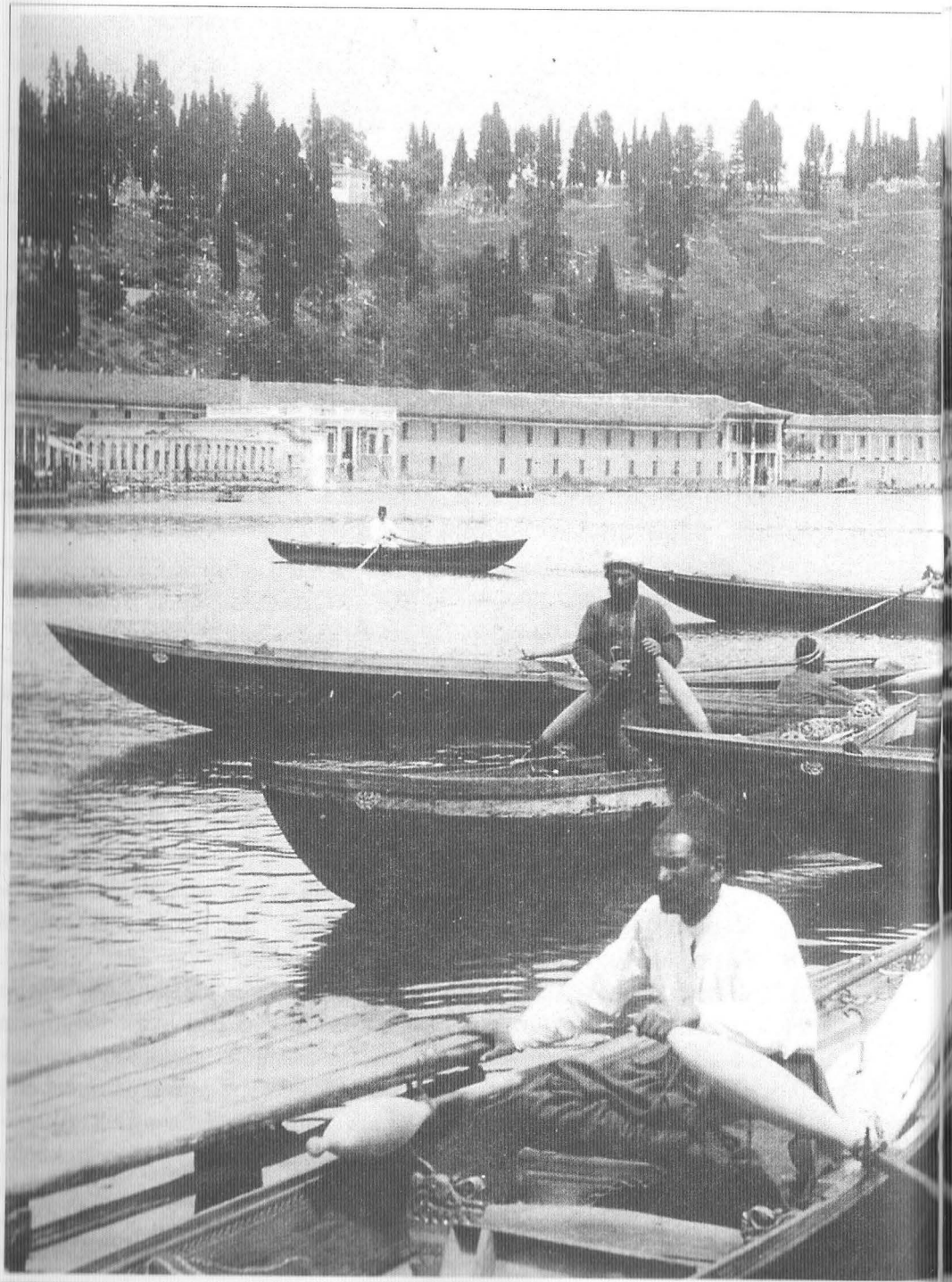
- Eski Saray canım, bizim Boiz de Boulogne'umuz, Eaux-Douces'umuz- o zaman, Edirne'nin bir edebi saygınlığı olurdu... Burası kutsal amaçla ziyaret edilirdi. Bununla beraber, M. D... buraya kimseler gelmez diyerek hata ediyor... Geçen yıl, tıpkı Konstantinopl'daki gibi küçük bir askeri karşı devrim yaşadık. Evet, Jöntürkleri uyarması gereken bir başkaldırı... Büyük fırtınadan önceki, uzaklarda bir gök gürültüsü gibi...

Ev sahibemiz, Fransız canlılığıyla, öyküyü hoş biçimde anlatıp, bazen bir ayrıntıyı açıklarken erkekler dinliyor.

- İşte böyle: Buranın taşrası, Küçük Asya'ya göre daha az tutucu, daha az gericidir; önde gelen kişilerin ve memurların arasında oldukça Avrupalılaşmış birçok Jöntürk'e rastlanır... Buna karşın, burası Selanik gibi ateşli bir fikir ve devrimci eylem merkezi değildir... Edirne, özellikle askeri bir yerleşim yeridir...

- Türkiye'nin bulvarı, Bulgar'a karşı ileri nöbet noktası!.. Edirne, Anayasa'yı iyi karşıladı mı?

- Evet... kuşkusuz... 1908 Temmuz ayının güzel bir günü, subaylar ordu komutanının sarayını işgal edip, ondan Anayasa'ya bağlılığı konusunda Kur'an ve kılıç üzerine yemin etmesini istediler... Zavallı general o kadar korktu ki, küçük çocuğunu kalkan gibi kollarının arasına aldı... Âdet budur... Sultan Abdülhamit de bunu ihmal etmez, sıkıntılı günlerde en küçük oğlunu arabasında yanına alırdı. Türkler çocukların yaşamına ve çocukları taşıyan kişilere saygı gösterir... Yani, general çocuğunu kollarında tutarak, istenen yemini verir ve halk bayram yapmaya davet edilir. Buna generalden fazla, saf kalpli halk şaşırmıştır!.. Özgürlük, Anayasa!.. Halk, bu biraz belirsiz, güzel şeylerin kendisine nereden geldiğini ve neye yaradığını pek iyi bilmemekteydi... Yine de, Padişah'a şükretti ve güvenini sevinciyle gösterdi... Ama Serez'den ve Selanik'ten bir heyet geldi; gara bayraklar, Abdülhamit'in amblemini taşıyan süslemeler

Fotoğraf: Abdullah Frères

ve bize özgürlük veren Sultan çok yaşa! yazısı konulmuştu. Bundan hoşlanmayan temsilciler söylendi:

"Bu süsleri kaldırmak gerekiyor.

"Sonra, bando Hamidiye marşını çaldı...

"Şu bandoyu susturun!.. dedi Serez ve Selanik delegeleri...

"O sırada, gösterilen ilgiden biraz başları dönen subaylar, demokratik ve eşitlikçi bir çılgınlığa kapıldılar! Üniformalarının rütbe işaretlerini ve düğmelerini kopardılar, duvar tepelerine tırmanıp, elleriyle kılıçlarına vurarak bağırdılar:

"Sultan, bize hiçbir şey vermedi! Özgürlüğü biz bununla aldık!..

"Onlar gerçeği söylüyorlardı; ama bunu duymaya hazır olmayan kişilere gerçeği söylemek çok tehlikelidir. Din adamlarının işlediği askerler mırıldanmaya başlar. Bu söylenmelerden üç gün sonra, erat subayları tartaklar. Kent asilerin elindedir...

- Ama bu anlattığınız, 13 Nisan ayaklanması değil mi?

- Aşağı yukarı o... Aynı nedenler, Ağustos 1908 ve Nisan 1909'da, Edirne ve Konstantinopl'da aynı etkileri gösterdi. Ama buradaki küçük, küçücük bir başkaldırı oldu... İşte böylece, asilerimiz kentin hakimidir artık; üstelik onlar halka hiçbir kötülükte bulunmaksızın, doğruca gara gittiler.

"- Yıldız'a girerek babamız Sultan'ı görmek, onun sağ ve özgür olduğundan emin olmak istiyoruz...

"Bunların üç yüz ellisi, böylece yola çıkabildi... Asiler Konstantinopl'a varmadan önce Savaş Bakanlığı tarafından tu-

tıklanıp azarlandı. Bununla beraber Yıldız'a götürülüp, kendilerine yiyecek, içecek veren ve yerlerine dönmelerini öğütleyen Sultan babalarını gördüler...

Sigara içenlerden biri:

- Edirne, birçok askeri birlik ve gönüllü gönderdi, değil mi?

- Evet, birçok... Ama aralarında terhis edilmesi, Anadolu'daki evlerine gönderilmesi gereken birçok asker de vardı. Bunlar Konstantinopl ve Dedeağaç'ta hatların kesiştiği noktada, Selanik'ten gelen Niyazi Bey komutasındaki alaylara rastlandı. Buradakiler, onlara öneride bulundu:

"- Kardeşler, Anayasa'yı kurtarmak için bizimle beraber gelin!

"Ama Anadolulular yanıtladı:

"İstenirse Bulgarlar'a karşı yürürüz; Sultan'a karşı asla.

Birisi mırıldandı:

- Ha! Daha bitmedi... Jöntürkler çok güzel, ama güç bir görev yüklendiler... Irk ve din çatışmalarının olduğu bir ülkede birliği sağlama gibi...

Merdivenden bağırışmalar yükseliyor. İsyancı askerler eve mi saldırıyor? Kapı açılıyor, oda hizmetçisi Marika görünüyor; onunla birlikte yakışıklı aşçı Dimitro, öfkeyle Yunanca bağırıp çağırıyor. Onların gerisinde ise Arnavut kavas Hüseyin'in korkunç bıyıkları, sırmalı ceketi ve beyaz Efzon etekliği bir görünüp, bir kayboluyor.

Aşçının yüzü heyecandan bembeyaz kesilmiş... Anadiliyle, oda hizmetçisi -Karaağaç'ın Fransız sörlerinin öğrencisi- şu şakırdayan, gıdaklayan Yunancasıyla onun söylediklerini dokunaklı cümlelerle çeviriyor... Evin sahibesi ise bize açıklıyor:

- İşte, bu bir ırk çatışması!..

Arnavut kavas Hüseyin, kuşkusuz, uzun süreden beri Rum aşçı Dimitro'dan nefret etmekte. Kavas Müslüman; soylu bir arma taşıyor. Aşçı ise Ortodoks; kılıç yerine bir domuz bıçağı var yalnızca. Hüseyin'in bıyıkları -Edirne'nin en uzun bıyıkları- kadın kalplerini hoplatıyor; ama Dimitro'nun yirmi beş yaşında oluşu, güzel mavi gözleri, ince uzun boyu, tenor sesi de fena sayılmaz... Din düşmanlığı, ırk çatışması, kadın maceraları... Bu, bir işyeri savaşı; kadınları düşünemeyecek kadar yaşlı ve dinden sapmış Rum ile Arnavut'tan aynı derecede nefret eden Bulgar bahçıvanın gözü önünde oluyor.

Az önce, Hüseyin canlı tavukları Dimitro'nun başına çalmış ve onun babasına, gelmişine geçmişine sövmüş. Hatta aşçıya, onu yakında öldüreceğini söylemiş... Ve yakışıklı Dimitro, tencereye girmesi gereken ta-

vukların kafasına çarpılmasıyla, öfkeli ve ağlamaklı, çevirmeni Marika'yla birlikte yukarıya çıkmış...

"Diyor ki, Hüseyin onu küçük caminin yanında öldürecekmiş. Diyor ki, eğer Hüseyin onu öldürmezse, Edirne'deki bütün Arnavutlar onun peşine düşermiş; çünkü bunların hepsi birbiriyle akrabaymış ve bu bir kan davasıymış... Diyor ki, kendisini ailesine adamak üzere, bu akşam Konstantinopl'a gidecekmiş..."

Konsolosluk'un resmi tercümanı kusursuz bir kişi; gözü yaşlı aşçıya güvence vermeye çalışıyor... Yarın akşam için yemeğe on kişi çağıran ev sahibesi ise çok kederli...

- Ne ülke!.. Her zaman böyle işte! Arnavutlar, Rumlar, Türkler, Bulgarlar birbirlerini yiyip duruyorlar... Ne ırk, ne din, ne de gelenek bakımından ortak yanı bulunan, üç hizmetçi ile iki kavası bir arada yaşatmak tam bir sorun...

- Jöntürk hükümetinin karşısına da aynı sorun çıkıyor. Evle ilgili bu trajikomediler küçük çapta da olsa, geniş Osmanlı imparatorluğunda oynanan karmaşık dramı temsil ediyor...

Tercüman, yeni Hazreti Süleyman mutfağa indi. Hasımları yüzleştirdi; uzlaşma değil, ama bir ateşkes sağladı... Mösyö Konsolos'u, daha fazla da Konsolosluk'u seven Hüseyin, kendi hatasından dolayı bir akşam yemeği davetinin atlamasının evin onurunu ve ününü zedeleyeceği fikrinden çok etkilendi... ve kılıcının üzerine -Kur'anı yoktu!- aşçıyı Edirne'de öldürmeyeceğine yemin etti.

- Ama beni Konstantinopl'da öldürecek, ya da yeğenlerinden birine öldürtecek... Arnavutlar intikamlarından asla vazgeçmez... Hapı yuttum! diye aşçı bol gözyaşları içinde haykırdı...

Dimitro, Arnavut öfkesinin kurbanı üç pilici yerden topladı; bunlar ayaklarından birbirine bağlıydı, tüyle yolunmuş, yarı ölü haldeydiler.

Biz bu olaya hâlâ gülerken, bir ziyaretçi çıkageldi; kuşkusuz ya bir Rum, ya da bir Bulgar papazı, başında siyah boru biçimli, kenarlıksız bir başlık var.

- Ah! İşte, peder higumen[1]... Hoşgeldiniz peder... Bir fincan kahve alır mısınız?

Peder kabul ediyor ve tanıştırma işlemi yapılıyor...

- Edirne'ye iş için mi geldiniz?

- İş için... Görev dağılımı sorunları... Sonra da, Karağaçlı pederlerimizi görmek istiyordum...

- Yorgun musunuz?

- Siyah aygırımı aldım... çok yumuşak başlı bir hayvandır!..

- Çok yumuşak başlı, ha! diye M. D... mırıldandı... Az daha atlarımdan ikisini öldürecekti... Sizin aygır korkunç bir hayvan!

Muhterem peder gülümsüyor... Kırk yaşlarında, soylu bir yüz, sakin ve yılmaz gözler, gür bir sakal, boru biçimli başlık altında topuz yapılmış kıvırcık saçlar; bu papazın ifadesinde ve davranışında, Yunan ve Bulgar papazlarında bulunmayan, bilemediğim bir şey var... Kuşkusuz, güçlü bir adam bu; mert bir adam, ama doğulu tarzı değil, bizde gözde olan şekilde... Fransız olabilirdi ve öyle olmaya da değer...

Alçak sesle konsolosa danışıyorum. Konsolos girişimde bulunuyor:

- Peder, madam sizin gerçekten Bulgar mı olduğunuzu soruyor?

- Bulgar mı, ben mi?.. Ben Fransızım, Provence'dan bir Fransız!.. Saç topumuz ve başlığım mı sizi hayrete düşürüyor?.. Ben bir zamanlar felsefe profesörüydüm; sonradan misyoner olup, Yunan eğitimi gördüm... Küçük Bulgarlar'a Fransızca öğretiyorum... Ben papazım, profesörüm, çiftçiyim, duvarcıyım, hatta gazeteci de; madem ki Bulletins des missions'a yazı gönderiyorum. Zamanın dörtte üçü at sırtında, tüfek omuzda geçiyor... Oh! Canımın sıkılmasına bile hiç vaktim yok...

- Zor bir yaşam bu!..

- Pöh! İnsan soğuğa; açlığa, pisliğe, hatta gece saldırılarına bile alışıyor... -Bizim orada yaşam pek güvenli değil- ama, özellikle, manevi yalnızlığın bezdirici etkisine karşı durmak için güçlü irade istiyor... M...'de biz yalnızca üç rahibiz, üç de rahibe var... Küçük bir okulumuz ve bir dispanserimiz bulunuyor; çocukları eğitiyoruz, hastalara bakıyoruz. Dinsel çevremizdeki kişilere birkaç iyilik ve adalet kavramı aşılamaya çalışıyoruz... Ah! Bu her zaman rahatlıkla olmuyor. Bizim müritlerimizin, barbarca demeyeyim, ama biraz ilkel adalet ve görev anlayışları var... Hâlâ kan davası mevcut; özel anlaşmazlıklar, silahla çözümleniyor... Garip batıl inançlar da var... Dispansere gelen hastalar, ilaç yerine sadaka istiyor ve hocalar ile falcı kadınların gizli müşterileri olmayı sürdürüyor... Cesaret kırıcı oluyor bu...

- Bizim Fransa'daki köylüler de, bazı geri kalmış taşra bölgelerinde, kırık çıkıkçıları doktora tercih eder.

- Ve de büyücüyü, papaza... Bunu biliyorum, dedi yüce peder. Eğer adları değiştirirsek, küçük demir çocuğun öyküsü, Auvergne, ya da Basse-Bretagne'ın bir kırsal masalı haline dönüşebilir.

Küçük demir çocuğun öyküsünü dinlemek istiyorum.

- Doğumunda çok sağlıklı bir çocuktu; ona Demir adını verdiler. Bi-

zim Bulgarlar, bu adı öylesine sever ki, kızlarına bile bu adı takarlar... Köyde kızamık salgını çıktığında Demir çocuk bir yaşındadır... Büyükanne hiç tereddüt etmedi. Yaşlı kadın, çocuğu fırının en karanlık köşesine koydu; fırının ağzında bir kucak samanı ateşe verdi... Arındırıcı ateş, hastalığın önünü kesinlikle almalıydı. Demir çocuk, kızamığa yakalanmadı, yanmadı da; ama korkuya kapılıp saraya tutuldu.

"Büyükanne, komşulardan birinin torununa 'nazar ettiğine' kesinlikle inandı. Tüm umudu, İnia köyünde oturan on ikinci dereceden bir yeğeninin ilmindeydi... Daha aklı başında olan baba, rahibelerin önerilerine uymayı istiyordu; ama kadınların yakınmalarından bıkmış olacak ki, günün birinde ailenin tek eşeğine binmeyi yeğledi. Adam yola koyulur, doğunun pek kibarca olmayan âdeti gereği, kadınlar da yaya olarak onun peşine takılır...

İnia'daki yeğen, demir çocuğun giysilerini soydurur; şeytan kovmak üzere duvardaki kutsal tasvirin önünde iki santimlik mum tükenirken, çocuğun bir tutam saçını keserek maltızda yakar. Sihirli el hareketleri, gizemli sözler: "Aaaatema, Mustafi-Mustafa, bardala, vb..." Küçük Demir evine birkaç tel saçı eksilmiş, bir de bronşit eklenmiş ve hâlâ saralı olarak döner.

"Rahibeler bu duruma akıl erdiremezler. Onları merhamete getirmek için bin bir yalan uydurulur. Demir çocuk bronşite dayanmakta, ama sarası da yerinde durmaktadır. Evcileri de dünyanın en iyi muskalarını satan bir hocaya kadar yeni bir yolculuk; Kur'andan kesilmiş bir kağıt parçası, üçgen biçiminde katlanıp küçük bir bez kesenin içine dikilmiş. Bedeli; bir avuç çil çil kuruş... Demir çocuk, yolculuklardan ve uydurma devalardan bitkin, duyma yeteneğini hemen hemen yitirir ve felçli kalır. Gerçeği komşulardan öğreniyoruz. Örnek oluştursun diye, sertçe konuşmak gerek... Anne baba usulüne uygun günah çıkarttıktan sonra, büyücülükten vazgeçeceklerine ve çocuğu Edirne'deki bir doktora götüreceklerine söz veriyor... Rahibeler, baba'nın[1] yakınmalarına rağmen muskaları ortadan kaldırır... Bir ay geçer. Bu safa kişiler hâlâ yola çıkmazlar. Güvenleri yoktur... Dahası bu yolculuk para gerektirmektedir... Onları boşuna yüreklendiriyorum... Ama günün birinde, anne, baba ve çocuk bana haber vermeden yola çıktı... Baba, yalnız başına geriye döner. Kadın bir süre Edirne'de kalacaktır. Bir akrabasının yanına yerleşmiştir; her sabah genel muayene için hastaneye gidecektir. Böyle diyordu; buna inanıyordu, zavallı saf adam... Ama karısı, diğer kadınlar gibi

(1) Bir manastırın en üst rütbelisi.

inatçı olduğundan, onu aldatmıştı. Doktorlara gideceği yerde, kırk gece, halkın Saint Evstrate dediği, oldukça kuşkulu mucize özellikleri bulunan Saint Archange, Sveti Arkhistratizi kilisesinde çile doldurdu. Bu kilise yılın çeşitli zamanlarında kutsal ziyaret yapanların gerçek yatakhanesi haline gelir. Kırklama bittiğinde, müşfik anne sağır, saralı, felçli kalan ve tümüyle budala haline gelen demir çocuğunu geriye getirir... Zavallı yavrucuk birkaç gün içinde ölürse, ki bu çok olası, ayaklarının arasında bir demir parçasıyla gömüleceğinden eminim... Gelenek budur. Gözü yaşlı anne baba, küçük ölüye böylece şunu demektedir:

"Senden sonra doğacak kardeşlerin demir gibi olsun, ama asla genç yaşta ölmesin!..

"İşte demir çocuğun öyküsü; bunu yazdım ve bizim Bulletin des missions"da yayınladım... Size daha başka öyküler de anlatabilirim; daha korkunç, daha vahim olanlarını... Hıristiyan merhameti ile edebinin bunlara engel olmadığı da gerçektir."

Yüce peder, böylece, bizi sıkmamak içi, yazdıklarımın ifade edemeyeceği biçimde, keyifli ve öyküyü daha ballandıran şen Marsilya şivesiyle konuştu...

O konuştuğu sürece, gözümün önünde tepeler arasında kaybolmuş, bazen kötü niyetli komşuların gözetlediği, kışın kar tarafından tecrit edilen küçük bir manastırı canlandırıyordum... Hiçbir tatlılık, hiçbir rahatlık, hiçbir zihni tatmin... Zeki ve eğitimli bir adam için ne yaşam!.. Yine de, geçici bedbinliklerden söz ediyorsa bile, yüce peder hüzünlü değil. Öyle olmamak zorunda. Sevinç bir güç, bir erdem, adeta bir savaşçının erdemi; tüm iyi misyonerler askerdir...

Akşamın loşluğunda, sadece pencerelerden seyrettiğimiz kenti yakından görmek üzere dışarıya çıktık.

İstanbul'un kaldırımlarından şikayetçiysem, Edirne'nin kaldırımlarına ne diyeceğim?.. Marquerite ile ben başlarımız öne eğik, gözlerimiz çukurlara, tepeciklere, tekerlek izlerine ve toprağın çıkıntılarına dikili, ayaklarımızı önce bir taşın, sonra diğer bir taşın üzerine koyarak, çakıllı bir dereyi geçer gibi, birlikte yürüyoruz...

Kentin topografisi tümüyle gözümden kaçıyor. Haklı olarak, ayağımı burkacağım korkusuyla, gözlerimi yerden kaldırmaya cesaret edemiyorum... Ancak göz ucuyla Sultan Selim'in üst üste yerleşik kubbelerini, avlusunu, kemerli koridorlarını görüyorum; sıcak toz ve akasya kokan kademeli küçük bahçelere dağılmış küçük ahşap evlerin sıralandığı çarpık sokaklarda kayboluyorum.

Siyahlı birkaç kadın, yüzleri kalın tüllerle örtülü, ürkek bir halde küçük evlerin yanından süzülüyor ve beklenmedik bir kapı aralığından içeriye giriyor. Akşamın solgun ışığında, evlerin karanlık yüzleri, kaldırımın kurşuniliğiyle gökyüzünün saf ve rengini yitirmişliği arasında göz alıcı renkler de var: kavasın temiz beyaz, kıvrımlı ve kabarık efzon etekliği, durup muslin peçesini ağzına kapatırken, Arnavut'a kaçamak bir göz atan hizmetçinin yeşil entarisi...

Sonunda, işte geniş açık bir alan. Çok eski, pek yıpranmış mezarların kısa otların arasında darmadağınık olduğu bir tepe bu. Arkamızda Sultan Selim'in kocaman kütlesi göğe uzanıyor; solda çok çirkin kışlalar var; karşımızda; yamacın altında, kavak ve söğütlerin arasından Tunca'nın aktığı, bir tür yumuşak topraklı ve bataklık çayır bulunuyor. Küçük bir köprü, içinde Ruslar'ın tahrip ettiği yıkık bir sarayın bulunduğu, taze yeşil otlarla kaplı adacığı çayıra bağlıyor.

Eski Saray bu; Edirneliler'in gözdesi, cuma ve pazar günleri, Türk hanımları buraya doluşuyor. Türk hanımları... Sanırım çevremizde bunlardan birçoğu bulunuyor... Mezarlık tepesinde çok sayıda çömelmiş, oturmuş, ayakta duran kara şekiller, iç karartıcı bir kuş sürüsü gibi... Hayır bunlar 'hanımlar' değil, kadınlar. Uzaktan bakınca, gerçek demokratik üniforma zorunlu çarşaf altında onlar aynı görüntüye sahip.

Askerler açıkta duruyor, kadınlara bakmaktan kaçınıyor; önümüzde yürüyen kavas da, namuslu bir Müslüman olarak gözlerini yere eğiyor. Ama kadınlar, hiç çekinmeden bizi dostça, belki de biraz alaylı gözden geçiriyor. Mavi boncuk kolyeleri bulunan -bunlar mutluluk getirici olup, mandaların alınlarına, atların boyunlarına kadar her yere takılıyor- çıplak ayaklı, koyu renk gözlü, yuvarlak yüzlü güzel çocuklar, biz yaklaşırken kendilerini annelerinin kollarına atıyorlar. En küçük, en güzel olan, güçlükle yürüyen birini okşamak istiyorum; ama annesi onun başını çarşafının altına saklayarak, Hüseyin'e bir şeyler bağırıyor. Hüseyin'in güçlükle çevirdiği bu sözler aşağı yukarı şöyle: "O hasta değil... Bakmayın ona, yaşaması ve büyümesi gerek!.."

Doğu ülkelerinde tüm anneler, çok küçük bebeklerini tanımadıkları kişilerin gözlerinden kaçırıyor. Kem bakış korkutuyor onları...

Tepeden inerek çayırı geçtik. Yamacın üzerinde, taşlar arasındaki kadınlar, ayakları görünmeyen yere konmuş, sıçramayan ve gaklamayan kargalara daha fazla benziyorlar... İşte yeniden kentte, konak mahallesindeyiz; toprak hizasında parmaklıklı bodrum pencereleri bulunan, somurtgan yüzlü bir bina boyunca ilerliyoruz.

Cezaevi bu. Parmaklıkların arkasından aydınlanan bir tür bodrumdan yükselen nağme, ortalığı hafifçe titreterek uğulduyor. İçeriyi görmek için eğiliyoruz... Nöbetçiler bunu yapmamıza izin veriyor. Kavas, Avrupalı kadınlara, konsolosun eşine ve baldızına gösterilmesi gereken saygıyı sağlıyor. Yarı karanlık içinde uzanan, ya da çömelmiş adamlar görüyoruz; bunlardan biri ayakta, bir tencereye tempo tutarak vuruyor ve şarkı söylüyor. Dört kişi de, karşılıklı bir sarılıp bir ayrılarak, kollarını yukarıya kaldırarak, elleriyle topuklarına vurarak dans ediyor... Onlar da, Mehmet V'in tahta çıkışını bayram yaparak kutluyorlar...

Merakımız yoldan geçenlerin ilgisini çekiyor; bizi görmek için duruyor, çevremizi sarıyorlar. O sırada cezaevinin askerleri, dipçik darbeleriyle onların arasına dalıyor... Yoldan geçen saf kişiler biraz hırpalanmış ve çaresiz boyun eğmiş olarak oradan uzaklaşıyor.

Marquerite, bu davranışın çok çirkin olduğu öne sürüyor... "Neticede, bu insanlar da askerler gibi Türk... Madem ki böyle haksızlıklar yapılıyor derken, o da buradan uzaklaşmayı istiyor. Çok kişinin gezintiye çıktığı bu kalabalık caddede yeniden ilerliyoruz... Bayramın son günü dolayısıyla, ortalığın aydınlatıldığı saat bu. Dükkanlarda kandiller, lambalar, ya da basit mumlar ve kağıttan kesilerek yapılmış çok renkli fenerler bulunuyor. İçerisi tenekeden ışık yansıtıcıları olan gaz lambalarıyla, bazen de fırınların ateşleriyle pırıl pırıl aydınlanmakta. Kızgın yağ, ızgara balık, yanmış kuzu eti kokuyor. Çömelmiş müşteriler, restoranlarda börek -bir tür peynirli yufka sarması- dolma -asma yapraklarına sarılmış kıyma topakları- yiyor; tıraş olan, sakallı çenelerini sıvazlayan kişiler de var...

Bu akşam dışarısı ne kadar kalabalık!.. Dervişler, Rum köylüler, Türk köylüler, askerler; arabasının içinde paşaya, atlarının üzerinde subaylara, sarı sarıkları ve çizgili ipekliden ev giysileri olan, hastalık hastası tipli çok yaşlı adamlara kadar. Müzik de var!... Laternalar, kamıştan flütler, darbukalar... Ağızları acıklı bir tavırla açık şarkıcılar tarafından, eller kulaklarda bağırarak söylenen şarkılar. Hiç kadın yok -onlar güneş batınca evlerine döndü- Ceketli, ya da uzun ceketli hiçbir Avrupalı erkek de yok. Türklerden, Rum vatandaşlardan, alaca bulaca ve kararsız kişilerden başkası bulunmuyor... Erkeklerin dışında kimse yok. Üzerimizde, peçesiz yüzlerimizde, özgür bedenlerimizde, bu doğulu kalabalığın gözlerinin dolaştığını duyumsuyoruz; bu uzun süre ısrarla duran, yapışan, irkiltici erkek bakışı bir tutku, bir sıkıntı gibi... İnce tüllerimizi yüzümüze indiriyoruz; bu bizi saklamıyor, ama gözlerden biraz uzak tutuyor... Baş-

ka gezgin kadınların da duydukları, İstanbul'daki gezintilerimde tanıdığım bu his, garip bir heyecan.

Gökyüzü kararıyor ve yıldızlanıyor... Ay, doğmadan önce haşhaş çiçeği moru ufkun bir kenarını kızıla boyuyor. Eski bir caminin yontma taşlı ve boyalı minareleri yükseliyor; araya gerili iplerin üzerindeki kandiller, bir çift çengele benzer garip şekiller çekiyor. Türk harfleri bunlar, -Kur'anın ayetleri.

1 Mayıs

Bu sabah, ilk selamlığın olaysız bir şekilde Ayasofya'da yapıldığını haber alıyoruz. Ne yabancı diplomatlara, ne de diğer yabancılara davet yapıldı, ya da Fatih Sultan Mehmet'in kanlı el izini bıraktığı bu kutsal camiye girme izni verildi. Tören son derece sadeydi; Sultan'ın haki üniforması dikkat çekiyordu -Selanikli askerlerin üniformasıydı bu!

Jöntürkler'in Sultan'ın hükümeti kurma görevini verme sürecinde, tüm resmi törenlere getirdikleri bu sıradanlıktan vazgeçmeleri olasıdır. Burada bayramın, antika giysilerin, tuğraların, seyretmeye doyamadığımız efsanevi değerli taşların görkeminden başka bir şey konuşulmuyor... Hatta, binlerce kişiyi Konstantinopl'a götürecek şenlik trenlerinden söz ediliyor!.. Tarih henüz belirlenmedi. Bunun gelecek haftanın sonunu bulmasını diliyorum; çünkü Edirne benim son derece ilgimi çekiyor.

Bu taşradır; eğer taşrada bir süre kalınmazsa, büyük bir ülke hakkında yarım yamalak bir görüntü, yanılgılı bir fikirden başkası edinilemez. Bir yabancı için gerçek Fransa'nın olabildiğince açığa çıkarılması, Paris'tense Saumur, Troyes, ya da Perigeux'nün görülmesiyle daha belirleyici olacaktır. İstanbul, tüm Türkiye değildir; İstanbul'un Avrupalılaşmış Türkleri -köprüyü pek sıkça geçenler- Türk örneğini temsil etmezler.

Tanımak istediğim Türk kadınlarını, öncelikle burada, örf ve âdetlerini koruyan bu kentte görmek istiyorum. İleride, kıyaslama suretiyle İstanbul kadınlarını, bu değeri bilinmemiş ve yaşama küsmüş küçük seçkin kitleyi daha iyi anlayacağım.

Konsolosluklardaki Avrupalılarla ilişkisi bulunan görevli, ya da memur aileleriyle görüşmem çok kolay oluyor. Madam P..., Türkçe konuşan çok zeki bir Rum bayan; kendisi bana tercümanlık yapmayı hemen kabul etti.

Her şeyden önce, bir kız okulunu görmeyi istiyorum. Ama Rum, Ermeni, ya da Yahudi okulu, hatta Fransız rahibeler tarafından yönetilen bir okul değil bu -bu okullar bilinir; zaten önceden de anlatıldılar. Beni ilgilendiren okul, Müslüman kızlarına ayrılan bir Türk okulu. Buraya

sadece kızlar alınır, hem de bir takım zorluklar çerçevesinde; zira öğretmenler ve öğrenciler yalnızca kendi anadillerini konuşmaktadır.

Hiçbir ziyaret bundan daha fazla aydınlatıcı, Müslüman olgusunun üzerine hiçbir şey bu derece bilgi verici olamaz.

Madam P... bana şöyle diyor:

- Burada küçük bir okul var; ama zengin aile kızları değil, halk ve sıradan kentli çocukları gidiyor. Zengin çocuklarının özel eğitmenleri bulunuyor. İngiliz, ya da Fransız... Ama ne eğitmen bunlar!.. Aklı başında ve iyi yetişmiş taze bir kız için, yatılı Avrupa okullarının döküntüsü, eski oda hizmetçileri, ya da tezgahtarlar gibi başından birçok macera geçmiş kadınlar... hatta daha beterleri de var!.. Genç hanımların ne biçim bir öğrenim ve örnekler aldıklarını, Batılı yaşam hakkında nasıl bir fikir edindiklerini tahmin edersiniz.

Robert Mizrahi, vilayetin siyasi işler yöneticisi, ziyaretimizi o ayarladı; bu sabah için çok ünlü ve saygın okulun müdiresinin saat on birde Madam P..., Marquerite ve beni kabul edeceği konusunda bizi uyardı. En güzel giysilerimizi giymemiz önerildi; çünkü aşırı sade kıyafet -Paris'e bu bir zevklilik kanıtıdır- bir hor görme belirtisi olarak, ev sahiplerimizi rahatsız edecekti.

Gri giysi, mavi giysi, sarı giysi içinde, okul binasının önündeki sakin sokağa arabadan indiğimizde, üçümüz de son derece göz kamaştırıyoruz. Robert Mizrahi, kapı aralanır aralanmaz bizden izin istiyor; kapının arkasındaki hademe kadın ancak onun gidişinden sonra kendini beğenmiş yaşlı yüzünü gösteriyor. Holde, eteklerimizi öperek bizi selamlayan, başka hizmetçiler de var.

Üzerinde ilerlemiş hamileliğini gizleyemeyen koyu mor bir giysi bulunan, kızıl saçlı, ufak tefek bir kadın, bizi salonun eşiğinde bekliyor. Onun biraz gerisine doğru, çepeçevre beş, ya da altı kadın gülen ve sevecen siyah gözlerle bize bakıyor. Müdire ile yardımcıları bunlar. Bunlar birlikte, elin önden önce göğüse, sonra ağıza ve alına götürülmesi şeklinde zarif bir hareketle adeta yere kadar eğiliyorlar.

Temenna faslı bitince, şerefimize öğrencilerin elişi nakışlarıyla süslenmiş büyükçe odaya giriyoruz. Madam P... tanıştırmada bulunmak istiyor. Ama müdire, Türk terbiyesinin kuralları gereği, elleri kemeri üzerinde kavuşturulmuş, bizden mümkün olduğunca uzağa oturdu... Yaklaşması için ısrar etmemiz gerekiyor; sandalyeden koltuğa, koltuktan sandalyeye geçerek yaklaşıyor, karşımıza oturuyor. Tüm bu başlangıç teşrifatı, tam çeyrek saat alıyor.

Öteki öğretmenler istedikleri gibi yerleşiyor, ya da ayakta duruyor. Bunlardan ikisi çok genç ve oldukça güzel; biri daha yaşlıca, belki de yirmi sekiz yaşında; hayalimizdeki odalık tipini pek iyi temsil ediyor. Rastık çekilmiş kadife bakışlı gözleri, küçük kavisli burnu, kamelya gibi solgun teni var. Bir başkası çok zayıf, hırçın, güçlü, zekanın ışıldadığı - sözcüğün tam anlamıyla- çukura kaçmış, kara bir ateşin kıvılcımları gibi gözlere sahip. Hepsinin en yaşlısı, Kur'an öğreten çok yaşlı bir bayan; adeta bir deri bir kemik ve saygıdeğer, Türk biçimi uzun bir hind entarisi giyiyor. Sadece saçları çiçekli sarı bir başörtüsüyle kapalı...

Diğerleri Avrupa biçimi giyinmişler. Ne yazık!.. Giysileri, nerede yapıldıklarını bilmiyorum, çoktan yılların aşımına uğramış çeşitli örnekler sunuyor; kabarık kol yenleri, tek kat bol etekler, şeritler ve taşlarla süslü robalar. Çok yazık doğrusu... Bol bluz, çiçekli ince bir başörtüsü, biraz hacimli bedenlerine, yuvarlak doğulu yüzlerine uygun düşerdi... Duvarları kaplayan nakış panolarının çiğ mavi, şarap pembesi satenler üzerine batılı pazarlardaki şekillerle işlenmiş bu nakış motiflerinin, güzel Türk işlemecilik geleneğinden hiçbir şey anımsatmayışına, Avrupa gelişmesinin istilasından dolayı üzülüyorum!

Karşılıklı övgüler sıralarken, küçük bir kız gümüş kaplama bir tepsi üzerinde su dolu bardaklar ve şekerlemeler getiriyor. O da modaya uygun giyinmiş; ama uzun bedenli, kısa etekli giysisi, krem rengi damasso dokumalı satenden. Ajurlu çorapları, dansöz ayakkabıları ve saçlarında değerli taş taklidi saç tokaları var. Şekerlemelerin henüz tadına bakıp, konuşmamıza döndüğümüz sırada pembe saten giysili bir başka küçük kız, limonatalar getiriyor.

İnsan ister susamış, isterse susamamış olsun bundan içmeli, yoksa pişman olabilir.

Sonunda, bayan yönetici sınıfları gezme isteğimize uyuyor; ağırbaşlılığımıza uygun bir ağırlıkta birinci kata çıkıyoruz. Oradaki sahanlığa dört sınıf açılıyor. Kibar odalık, hemen kendi sınıfına yöneliyor; onun görünmesiyle birlikte tüm küçük kızlar, kolları göğüslerinde kavuşmuş, gözler yere dönük, hareketsiz, telaşsız ayağa kalkıyor.

On ile on iki yaşlarındaki bu esmer, solgun, ciddi kızlar o korkunç kara önlüklere rüküşçe bürünmemiş. Yoksulların pamukludan giysileri, memur ya da tüccar kızlarının işli ipekli entarileriyle bağdaşıyor. Hemen hepsinin saçları örtülü, başörtüsünün altından saç örgüleri sarkıyor; büyük dindarlık belirtisi bu.

Öğretmen, kızlardan birini karatahtanın başına kaldırıyor; onun sözlü

olarak çözümleyeceği sonu gelmez bir şeyler yazdırıyor. Yavrucak, sağdan sola doğru bize kargacık burgacık gelen, halı desenlerine benzer rakamlar yazıyor ve dersini ezbere bilen iyi bir öğrenci gibi hızlı hızlı konuşuyor. Bu kızın olağanüstü zekaya sahip olduğu konusunda -tercüman aracılığıyla- aydınlatılıyoruz.

Bir başka kız öğrenci, harita üzerinde bize Paris'in, Roma'nın, Atina'nın Berlin'in yerlerini gösteriyor. Yaşlı, bir deri bir kemik kadının ders verdiği komşu sınıfta, küçük bir kız çocuğu bize Kur'an'dan birkaç ayeti garip, boğuk ve titrek bir sesle terennüm ediyor.

Soruyorum:

- Bu ayetlerin anlamı ona açıklanıyor mu?
- Hayır... Bu zor olur, hatta olanaksızdır?..
- Neden?
- Çünkü Kur'an Arapça yazılmıştır; zavallı çocuklar bilmedikleri bir

dilin sözcüklerini okumakta -yalnızca okumakta bile- oldukça zahmet çekiyorlar.

- Şu halde anlamadan terennüm ediyorlar, değil mi?

- Bu kadarı yeterlidir... Okumayı öğrenmek ve makamlı söylemek için çok uzun süre gerek.

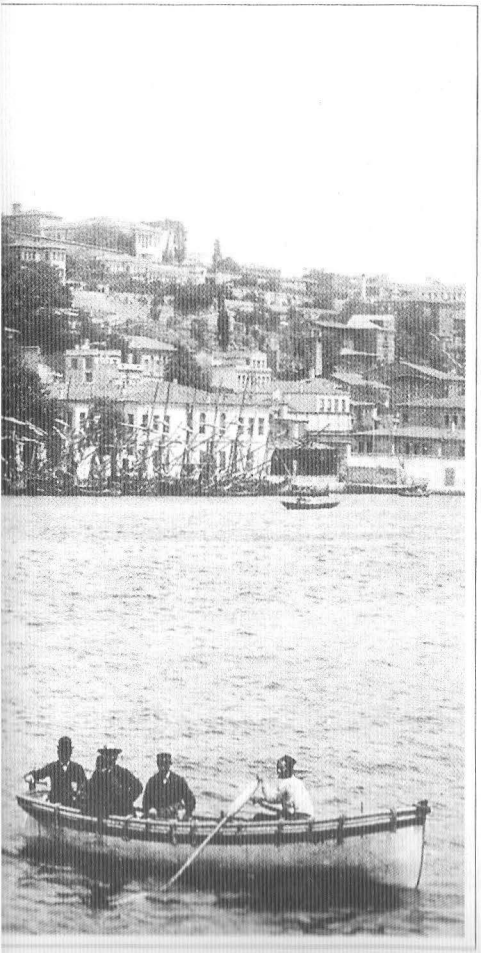
- Kur'an öğretmeni onlara tam anlamıyla dinsel eğitim vermiyor mu?

- Hayır. Kadınların buna gereksinimi yoktur....

- Ama onlar da bir tür ahlaki eğitim görmez mi? Kendi değerlerini, meziyetlerini, hatta kadın ve anne doğasını oluşturacakları özel kadınsı niteliklerini geliştirmeye çalışmıyor musunuz?

Öğretmenler, karşılıklı bakıştılar; esmer odalık konuştu:

- Önce babalarına, sonra da kocalarına itaat etmelerini söylüyoruz onlara; kendilerine özgü düşünceleri ve kendi iradeleri olamaz. Ülküsel erdemleri; yumuşak başlılık, tevekkül ve itaattir...

Madam P... tercüme ediyor. Başları örtülü kızlar, bize bakmaksızın, gülümsemeden, sanki sağır dilsizmişler gibi, sanki görüşme onları ilgilendirmiyormuş gibi dinliyor...

- Öğretim programınız nedir?

- Okumayı öğretiyoruz; yazma karmaşık bir şeydir; biraz coğrafya ve tarih biraz hesap, biraz dilbilgisi, Kur'an okuma, nakış, ütü... ve gazete okuma...

- Hangi gazeteyi?

- Haberlerin bulunduğu gazeteyi... Sabah... Ah! Ne kadar güzel okurlar... Emine!

'Emine basılı kağıdı alıyor ve yüksek sesle okuyor: "Meclis'in son oturumunda... Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey..., vb."

Şaşırdım kaldım... Paris'te bir öğretmenin, öğrencilere M. Briand'ın demecini okutturacağı bir ilkokulu gözümde canlandırıyorum!

- Ya... Siyaset onların hoşuna gidi-

yor demek? Kızlar Parlamento'yu, Ahmet Rıza Bey'i biliyor, öyle mi?

Odalığın güzel gözlerinde bir pırıltı dolaşıyor.

- Evet, evet. Bundan hoşlanıyorlar; bu onların ilgisini çekiyor... Her şeyi açıklıyoruz onlara... Anayasa, devrim... Biz kendimiz de çok az şey biliyoruz; Abdülhamit'in zamanında, bizim öğretmen okullarımızda Fransızca öğrenmek, hatta çevirileri okumak bile yasaktı... ama burada, hemen hemen hepimiz subaylarla evliyiz... Kocalarımız, bize çok şey anlatıyor... artık özgürlüğümüze sahip olduğumuzu biliyoruz... Öyle ki, bizim de kendimizi yetiştirmemize izin verileceğini umuyoruz; birkaç yıl içinde yeniden Edirne'ye gelirseniz, her şeyi çok değişik bulacaksınız.

- Özgürlüğe sahip olmaktan sevinç duyuyorsunuz! Neden! Peçeyi bırakmayı Avrupalılar gibi sokağa keyfinizce çıkmayı ister miydiniz?

Öğretmen, dokunaklı bir ağırbaşlılıkla yanıt veriyor:

- Hayır, bunu değil... Biz dinin izin verdiğini istiyoruz; din bizi cahilliğe zorlamıyor... İyi kadınlar olmayı, çocuklarımızı bu ülke için, yoksul Türkiye için iyi yetiştirmeyi istiyoruz...

Böylece, dünyadan yarı el çekmiş kişilerde, vatanseverlik gelişen ilk toplumsal duygu oluyor.

Yine soruyorum:

- Öğrencileriniz çarşafa girecekleri zaman üzülmüyorlar mı?

- Onlar mı?.. Onlara kulak verecek olursanız, dokuz yaşında peçe örterler... Kadınca görünmeye sabırsızlanırlar... evlenmeye yarar bu...

- Kızlar sizden on üç yaşında mı ayrılıyor?

- Hemen hemen hep öyledir. On dört yaşında evlendiriliyorlar.

- Evlendiklerinde bir daha okumayıp, öğrettiklerinizi unutuyorlar mı?

- Bu, evlendikleri kişilere bağlı bir şey. Ama kızlar güzel anılar taşıyor ve bize çok minnettar oluyor.

- Avrupa'da da, yakın zamana kadar, iyi bir aile kadınının aşağılanmadan çalışabilmesi mümkün değildi. Bugün çok sayıda kadın bağımsız yaşıyor, evlenmemiş bile olsalar, hayatlarını kazanıyorlar. Onların mutlu olduğunu düşünüyor musunuz?

Madam P... tarafından çevrilen bu soru genç öğretmenleri gülümsetti; müdüre heyecanla atılıyor:

- Biz hayatımızı kazanıyoruz; bundan gurur duymaktayız... Ben ayda aşağı yukarı yüz frank kazanıyorum; yardımcı öğretmenler ise otuzar frank... Pek fazla bir şey değil, ama diğer kadınlar -aptal olmayanları- bize imreniyor; onlardan üstün olduğumuzu düşünüyor.

Ne gösterişsiz bir övünmeyle bu üstünlüklerini ilan ediyordu öğret-

menler! Zayıf bilgilerine ve pasiflik alışkanlıklarına rağmen, duyarlı ve zeki oldukları, enerjiyle dolu oldukları hemen hissediliyor... Kocalarının ne düşündüğünü ve ev geçimine küçük katkılarının onlarda saygı uyandırıp uyandırmadığını öğrenmek isterdim... Ama kadınlara bu hassas konuda soru yöneltirsem, bana içtenlikle yanıt vereceklerinden asla emin olamam!..

Onlara, çalışan kadınların Paris'teki durumundan, işçi ve hizmetçi kadınların nasıl çalıştırıldığından, geniş kadınsal çabanın erkekleri kaygılandırdığından -erkeğin koruyucu yerine bir rakip, bir hasım olduğundan söz ediyorum... Ama anlamıyorlar. Kitaplarımızın bir tekini bile hiç açmamış ve ilk kez batılı bir kadınla konuşan bu kişiler, böyle törelerle, bu çatışmaları nasıl hayal edebilecekler?

Yine limonatalar; bu kez yanında acıbadem kurabiyesi var. Nakış sınıfına geçiyoruz; sonra da çok utangaç bir kız çocuğunun, piyanonun önüne oturup -tek parmağıyla!- Anayasa marşını çaldığı müzik sınıfına... Bu zahmetli çalışmayı bitirdikten sonra, küçük kız başka bir parçaya başlıyor. Öğretmen bizi sevecen bakışlarıyla, kızı onaylamaya davet ediyor.

Küçük hanımlar, gişkence aletinin çevresine sıralanmış, müziğin bıraktığı etkiyi inceliyor; belki de, bizim soğuk duruşumuza hayret ediyorlar...

Marquerite mırıldanıyor:

- Bu kız ne çalıyor?.. Bunu biliyor musun? Önceden duyduğum bir şeye benziyor sanki...

- Bir Türk havası mı?

- Bilmiyorum ki... Bunca yanlış notayla nasıl bileyim? Sanırım, alkışlamamız gerekiyor...

Elbette! Bu çocuğun çaldığı Marseillaise!.. Ölçüsüz, ama niyeti böyle... Aferin! Aferin! Sonunda milli marşı tanıdık!

Dinleyicilerden yalnız biri memnun değil: Bu, iki yaşında, kömür gözlü, kıvırcık saçlı bir bebek; müziği hiç sevmiyor, daha fazla da koca şapkalı bayanları. Bebek, alımlı müdire yardımcısının eteklerinin altına sığınırken, kadın el işaretleriyle onun kendine ait olduğunu anlatıyor ve bizim kaç çocuğa sahip olduğumuzu soruyor.

Üç parmağımı kaldırıyorum.

- Maşallah! (Tanrı onları size bağışlasın!)

Müdireyi gösteriyorum... Şimdiye kadar kaç çocuğu olmuş?.. Bir, iki? Yardımcı gülmekten kırılıyor ve bir üst dereceli şefinin yuvarlak karnına eliyle dokunarak, öğrencilerin yanında yüksek sesle yanıtlıyor:

- Yalnızca bir... O da burada!..

Kimse kılını bile kıpırdatmıyor. Tüm yaşlardaki Türkler, yapmacık sıkılganlığı bilmiyor. Küçük kızlar, bayan yöneticinin bu geçici şişmanlığına yüzleri kızarmadan bakıyor... Yalnızca bir çocuk!.. Maşallah! Tanrı onu korusun!..

Mayıs.

Derenin kenarında, Karagaşan kadınları, iki yana açılmış kolları ve kaba yünlü dokularıyla yüzülmüş ayı postlarına benzeyen ham yapağıdan kepenekleri yayıyorlar.

Manzara, bembeyaz bulut kümeleriyle dolu gökyüzünün kusursuz ahengi içinde, tek düze ve yeşil; sağdaki küçük tepeciklerle sonsuza doğru uzanıyor. Bunlar, M.B...'nin, on yıldan beri her kış Karagaşan göçerlerine kiraladığı uçsuz bucaksız otlaklar. Yunan kökenli bu çoban aşireti, koyun ve at yetiştirip, Mayıs ayından sonra bunları dağa götürüyor. Öğle yemeği için pikniğe geldiğimiz B...'leri çiftliği -Edirne'den yirmi kilometre uzaklıkta- bölgenin en verimli otlaklarının arasında tek başına bulunuyor. Derin tekerlek izleriyle yarılmış bir yol, aykırı sıralı yamaçların arasından geçiyor, ovayı aşıyor, çiftliğin büyük kapısına ulaşıyor. Bu tek yolun üzerinde, uzaklardan bu kapıya doğru boz mandaların koşulu olduğu, yaprakları üstünde duran yeşil yığınlar halinde odun yüklü arabaların geldiği görülüyor. Sel yatağının bir kıvrımında, Karagaşanlar kulübelerini kurmuşlar.

Aşiret, bizi orada bekliyor. Kamplarını ziyaret etmeden önce, çamaşır yıkayan kadınlara bakmak için söğütlerin altında, genişleyen derenin yakınında durduk. Dört kadın var, ikisi yaşlı, ikisi genç; üzerlerine giydikleri kırmızı ve kahverengi bez giysilerle, ormanların güzel kelebeklerini andırıyorlar. Önü aralık gömleğinden benli gerdanı, buruşuk boynu görünen nine, bizi dostça selamlıyor ve köyün yönünü işaret ediyor.

Köy mü? Daha doğrusu, bir arı kovanı dizisi... İki otluk bayırın arasına sıkışmış sapak, konik biçimli ve sarı renkli on iki kadar kulübeyi barındırıyor. Bu ters çevrilmiş, kocaman sepetlerden sanki kocaman arılar çıkacakmış gibi... Ortalarında, Karagaşanlar'ın en zengini, en etkilisi reisin oturduğu daha büyük, daha iyi yapılmış, içi daha iyi döşenmiş bir kulübe bulunuyor; reis belediye başkanlığı, yargıç ve komutan görevi yapıyor, otlakları seçiyor, çiftçilerle anlaşmaları bağlıyor, nişanlanmaları düzenliyor, ortak malların korunmasını üstleniyor. O, adeta Homer'in destanlarındaki çoban kırallar gibi.

Bu reis bizi karşılamakta çok candan davrandı -o her zaman misafir sever mizaca sahip değil-; çünkü Yunan konsolosu da aramızda bulunuyor. Yunan ırkından olan, ya da öyle olduğunu söyleyen tüm kişiler gibi -Makedonyalılar, Trakyalılar ve hatta Bizanslılar'ın uzak yeğenleri Pera Rumları- bu yoksul çobanlar da kalplerinde Elen kökenliğinin canlı, yok edilemez duygusuna sahipler... Türklerin el koyduğu topraklarda gezebilecekler, hatta oralara yerleşebilecekler; ama gönülleri ve istekleri eskil Elen vatanına sadık kalacak... Konsolosun görünüşü bile onlara gurur, saygı, sevinç veriyor. İki sıra halinde dizili -erkekler çok gerilerde olan kadınların önünde, reisin ileriye çıkışını izliyor. İlk konuşan reis oluyor; oldukça kaba bir şiveyle teşekkür ediyor, topluluğunu tanıtıyor; sonra da, büyük ağırbaşlılık içinde hepimize elini uzatıyor. Altmış yaşında, geniş omuzlu, dar kalçalı, uzun ve güçlü bacaklı, yontu gibi güzel kaslı kollara sahip; Ulysse'in yayını kolayca gerebilecek bir adam bu. Asa gibi, ucu kıvrık, büyük bir çoban sopası taşıyor. Adamlarının hemen hemen hepsi akraba- işlemeli kısa çuha ceketleri, önden yırtmaçlı ve hepsi siyah şeritlerle süslü, beyazımsı çuhadan bir tür etek altında bol kısa pantolonları; geniş deri kemerleri, keçe tozlukları ve sandal ayakkabılarıyla görkemli yürüyüşleri var. Bazıları, çamaşır yıkayan kadınların çayıra serdiklerinin benzeri kaba yünden kaftanlar giyiyor. Hepsinin başında Hintli sarığı gibi sarılmış kumaş parçaları bulunuyor.

Adamlar çok sakin ve ciddiler; daha genç olanları, göçebe ve özgür yaşamın verdiği bu soylu havayla, yarı tanrısal varlıklar gibi yakışıklı. Gözlerini, bizim gözlerimizden kaçırmıyorlar; ama meraklı bakışları saygısızca da değil.

Biz ilerledikçe, kadınların nispeten daha vahşi olanları geriye çekiliyor. Reis, bize birkaç kulübeyi gezdiriyor... Karanlıkta halılar, silahlar, mutfak aletleri, çok ilkel bir dokuma tezgahı, tahtadan bir beşik, çömelmiş hareketsiz bir kadın şekli seçiliyor...

Bu saman evleri yapan, bu gerekli, vazgeçilmez araç gereçleri imal eden, giysileri ören ve işleyenler hep bu kadınlar. Kadınlar ev işlerini, hatta tüm tarım işlerini yapıyor; çünkü, erkekçe yüce görevlerinin gururunu taşıyan erkekler tüfek taşımaktan ve sürüleri korumaktan başka bir şey yapmaya yanaşmıyor. Silahlı eşekarıları, yürekli ama eşekarısı olarak, mütevekkil ve üretken balarılarını besliyor, barındırıyor ve mutlu ediyor. Bu doğanın yasası, güçlünün güçsüzden yararlanması, çalışkan kadının, savaşçı ama aylak erkek tarafından kullanılmasıdır...

Bu Karagaşan kadınlarının pek mutsuz görünmediklerini ve erkekle-

rin bizim için çok doğal, onlar için garip ve çarpıcı olan biçimde, bize eşlik etmelerini ve nezaket göstermelerini kıskançlık duygusu olmaksızın, belki de küçümseyerek izlediklerini söylemeliyim... Kulübelerin önünde, ayakta durup, kendileri gibi giydirdikleri çocuklarını ellerinden tutuyor, ya da kucaklarında taşıyorlar. Yaşlı genç, kadın kız.... daha anlamlı, sade, düzgün hatlarıyla hepsi güzel. İki, ya da üçü iri gözleri, kalkık burunları, küçümseyen ve mahzun kavisli ağızları, azıcık basık oval yüzleri, sanki Meduzalar'ınki gibi örgülü saçlarının sardığı geniş şakaklarıyla hayran olunacak tipe sahip. Alına çatılmış mavimsi çelik yansımalı, sert siyah saç örgüleri orada kavuştuktan sonra, kurumuş kan renkli başörtüsünün altında birbirine bağlanıyor. Gümüş küpeler, mercandan salkım küpeler, mutluluk getiren mavi boncuklar kabarık şakaklarda, örgülerin kalınlığı arasında, başörtüsünün gölgesinde titreşiyor.

Tüm bu kadınlar, kırmızı çuhadan kolsuz, kenarları siyah, mor, sırma işlemeli, içi öyle kalın bezle astarlı bir ceket giyiyor ki, hatlarının hiçbir değişimi kadınlıklarını belli etmiyor. Göğüsler ezilmiş, beden bu tür bir zırhın içinde hapsedilmiş olarak, bakire kızlardan, annelere, ninelere kadar hepsi oğlan çocuğu görüntüsüne sahip. Yarım kodllu, yıkanmamış ham bezden gömlekleri mavi ve kahverengi pamuk ipliğiyle işlenmiş. Belin çok altından sıkılı gümüş kakmalı deri kemer, kalçaların altından bağlanıp karını kavrıyor ve Pompei kırmızısının güzel bir tonuna sahip, plili kısa eteği tutuyor. Garip bir önlük, daha doğrusu sırma işlemeli küçük bir perde, kemere iki küçük zincirle asılı; bacakların üst yarısını dizlere kadar örtüyor. Ayak bölümü bulunmayan çoraplar, örgü ilmiklerinin arasında çok renkli nakış işlemelerinin ve sutaşlarının desenlerini yeniden sunuyor. Birer kaytanla bağlı kaba sandallar, çıplak ve düzgün ayakları koruyor.

Reis, konsolosun ricası üzerine adamlarını dansa çağırıyor... Sel yatağının otlarla kaplı, sarı kovanların, gökyüzünün solgun dekoru içinde çift sıra halinde dört genç adam, dört genç kadın el ele tutuşuyor. Bunlar, majör ve minör tonlarda birbirini izleyen iki cümle halinde çok basit, çok ağır havalı bir 'ilkbahar şarkısı' söyleyip, sola ve sonra da sağa giderek dans ediyorlar. Adamlar bazen eşkin atlar gibi, dizler yukarıda, başlar havada, ayaklarını yere vuruyor.

Çobanların bu dansı çok güzel; iki sesli koronun bağlam ve karşı bağlamları terennüm edişi, süslü kuşakların geçidi, suyun dip çamurunu karıştıran kutsal dönüşler Piron'u anımsatıyor. Sofokles'i, İsadora Duncan'ı düşünüyorum. Ama Yunan konsolosu bana şöyle diyor:

- Bu çobanlar Epir kökenlidir; Yanyalı Ali Paşa'ya karşı savaşan ünlü Souliote'ların soyundan gelirler... Bunlar eski özgürlükçü Klephte'lerin kanına sahiptir...

Klasik Yunan anımsamaları yok oldu. Delacroix'nın bir tablosunu, Lamartine'den bir sayfayı hatırlıyorum; Harold'un hacca gidişinde son şarkısı, Türkler'in kovaladığı Souliote kadınlarının uçuruma atlamadan önce, bir kaya sahanlığında şarkı söyleyip dans edişleri...

O sırada çift sıra dansçılar ayrılıyor; işte, üzerinde küçük peynir parçaları bulunan kalaylı bir tepsi getiriliyor, -her işiye bir parça. Reis, kulpsuz bir fincana doldurduğu reçineli şarabı konsolosa veriyor, herkes bu fincanı boşaltmak zorunda, fincan elden ele dolaşıyor...

Bu eski bir gelenek; bağlılık ve barış timsali. Marquerite, durumu beğenmemiş olacak ki, öteye, arabaların bulunduğu yere gidiyor... Bu kadar kişiye bir tek fincan!. Marquerite'in şiirsel ve saf inanç birliğine katılmaya cesareti yok... Ben ise onu taklit edemem. Ben, kargaşan şefiyle, tası tutan ve bana mahcup bakan konsolosun arasında bulunuyorum... Ne kötü!.. Kutsal çanağı boşaltalım... Konsolos, kibarca küçük bir yudum alıyor ve M. P...'ye aktaracağı yerde, hayretler içinde kalan şefin ayıplayan bakışları arasında tası bana veriyor. Karagaşanlar da önce erkeklere hizmet verilir; kadınlar ise geriye bir şey artarsa, ona sahip olur...

Herkes şaraptan içti, ya da içer gibi yaptı. Topluca bir arada duran, kümelenen kadınlar, yavaş yavaş insancıllaşıyor. En güzel olanı -sanki mor menevişli kadınlar, yavaş yavaş insancıllaşıyor. En güzel olanı -sanki mor menevişli saç örgülerine sahip bir Proserpine- elimi, kendi güçlü ve güneşte kararmış elinin içine alıyor; parmağıma gümüş yüzüğünü geçiriyor ama halka çok geniş geliyor, kayıp yere düşüyor. Kadın, bu kez teklifsizce benim yüzüklerimi deniyor.

Yüzüklerim, bu çoban parmaklarına göre o derece dar ki, ancak birinci boğuma kadar giriyor. O anda kahkahalar yükseliyor. Biçimli tanrısal ağızlar, parlayan dişleri ortada bırakarak açılıyor... Madam P..., onların birkaç düşüncesini tercüme ediyor... Bu Karagaşan kadınları, bizim çok kötü giyindiğimizi düşünüyorlar.

Proserpine, bana soruyor:

- Neden giysin bizimkiler gibi nakışlı değil? İğne oyası yapmayı bilmiyor musun?

- Hayır, bilmiyorum.

- O halde, ne iş yaparsın sen?

Gerçekten, ben ne iş yaparım? Bu kadar ufak tefek, narin, nakış yapmayan, toprağı kazması ve kulübe karması gerekirse hemen yorulacak bir kadın!

Karagaşan kadını beni biraz alaycı, sevecen bir acımayla gözden geçiriyor.

- Ellerin benim ellerime benzemiyor, beyaz ve ince; bunlar aynı işleri yapamazlar...

Hoşgörü ve hatta biraz da merak dolayısıyla Proserpine, içeriye girip kızıl çuhadan bitmemiş bir ceket -kendi yapıtı- getiriyor ve ceketi denememi istiyor. Hoş görünmek üzere, üzerime giydiğim, mavi çiçekler işli, siyah saten şeritlerle süslü ham ipekliden mantomu çıkarıyorum. Ben kaba ceketi giyerken, Proserpine de, eline aldığı geniş kollu mantomu sırtına geçiriyor... Ah! Keşke yanımda bir ayna olsaydı... Bu Karagaşan ceketi zırh gibi sert; göğsümü eziyor, kol ağızları kesiyor. Mutlu olan Proserpine olduğu yerde dönüyor ve üzerinde mavi çiçekli Çin mantosu, çalımla yürüyor. Yine güçlü kahkahalar yükseliyor.

Kadın sonunda bana sesleniyor:

- Kocam seni görseydi, yanımızda tutardı.

Bu şaka, ortalığı neşeye boğuyor; bebeklerini özenle saklayan genç anneler yaklaşıyor, insancıllaşıyor ve çocuklarımızın sayısını öğrenmek istiyorlar.

Şimdiden farkına vardığım kadarıyla, Türk olsun, Yunanlı olsun, tüm ülkelerin, tüm kadınları sonunda hep uzlaşıyorlar. İki büyük ortak çıkarları, ezeli ve tutkulu iki konuşma konuları var: Çocuklar ve süslenme.

Mayıs.

Değişik haberlerden bir demet: Bakan Tevfik Paşa, hükümeti kurmakla görevlendirildi; Konya'nın Büyük Çelebisi, hükümetin kuruluş töreni için İstanbul'a gidecek; on üç subay ve sivil, dün gün doğarken gruplar halinde asıldı: Beşi Bayezid meydanında, beşi Ayasofya'nın önünde, üçü de Galata köprüsünün başında. Cesetler, öğlene kadar asılı kaldı.

İstanbul'da pek sıkça tekrarlanan ve çok büyük bir kalabalık toplayan bu çirkin görüntüyü atlamış olmaktan dolayı üzülmüyorum. Baskı uygulaması, her yerde başlıyor, askeri mahkemeler işletiliyor ve Edirne'deki başkaldırının, sonbahardan beri hapiste tutulan kışkırtıcılarına da sıra gelecek. Onlar, kaderlerini sigaralarının bir nefeslik dumanını yitirmeksizin filozofça bekliyor; belki de geçen akşam, trampetlerin yerine tencere temposuyla dans eden kişiler bunlardı.

Büyük Çelebi'ye gelince, onu görme şansım pek kalmadı sayılır...

Sanki krallık soyu gibi, bu antik soy kökenli kişi Türk dervişlerinin generali. Onun sıradan külahlardan üç kat daha büyük, keçeden bir külah giyme hakkı bulunuyor; Sultan'a Eyüp'ün ünlü kılıcını 'kuşatma' hakkına da sadece o sahip. Hıristiyanlar'a yasak olan kutsal camideki bu kılıç kuşanma, Reis bazilikasında, eski Fransız krallarının kutsal yağ töreninde kutsanmasının eşdeğeri oluyor.

Büyük Çelebi'nin eksikliğine karşın, dün Pera'da turist seyircilerin önünde gösteri yapan dervişler gibi olmayan, yalnızca Tanrı sevgisi için alçak gönüllülükle dönerek dans eden pervanı dervişleri gördüm... Bu yoksul dervişlere karşı içimde kişisel bir kuşku ve bir iticilik duyuyorum! Bir keresinde, İstanbul'da avazı çıktığı kadar bağrışan kişilerle dolu bir tekkeye girdiğimi ve oradan tiksintiyle kaçtığımı anımsıyorum. Bekçi beni hareme, içinde iki hırpani çocukla, çok onurlu, çok terbiyeli ve çok da pis iki yoksul kadının bulunduğu, kadınlara ayrılmış kafesli bir locaya soktu. Pek bayağı bir salonda diz çökerek bir çember oluşturmuş kutsal kişileri kafes aralığından zorlukla görüyordum. Kafesteki hayvanlar gibi sallanmaları, gergin boyunları, yuvalarından fırlamış gözleri, boğulur gibi ve tekdüze bağırışları, özellikle de haremin korkunç kokusu, bana hemen hemen deniz tutması etkisi yapmıştı. Bu korkunç bağırtıların, çılgın koronun bitmesini beklemeksizin oradan ayrılmıştım.

Edirne'nin dervişleri, barışçıl aydınlığın, sessizliğin hakim olduğu bir dergahta toplanıyor. Toplanma salonu, parke döşeli ve cilalı; sandalet ayakkabıların altında ayna gibi kaygan. Yuvarlak büyük bir alan üzerinde, din yolunda bulunmak üzere -çoğu asker- sofu kişiler bulunuyor. Çalgıcılar, yüksekteki bir galeride yer almış; biz de onların gerisindeki bir yere usulca sokuluyoruz.

Kahverengi, yeşil kalın çuha giysiler içinde, keçe külahlar giymiş tüm yaştan dervişler -aralarında küçük çocuklar bile var- gözleri yere eğik, Buda gibi belli belirsiz gülümseyişle, hareketsiz duran üstadın önünden tek sıra geçiyor. Her biri, onun önünde eğiliyor, imamın kolunun yenini öpüyor ve kollar göğüste kavuşmuş biçimde ilerliyor. Galeride, uzun kamış ney inlemeye başlıyor. Kudüm, tempolu aralıklarla ortalığı titretiyor; keskin, tiz, hüzünlü ve tutkulu bir hava, dayanılmaz bir akım gibi dinsel alayı sürüklüyor. Dervişler, etekleri çan gibi açılıncaya kadar ayaklarının üstünde dönerek hareketlenirken, kollarını yavaşça iki yana kaldırıyorlar. Sonra, gözlerini yumup, başı yana sarkıtarak, bir yüzücünün çevik hareketleriyle, kendilerini akan bir nehrin içinde esrimeyle dönmeye bırakıyorlar.

Hızlı, sürekli biraz daha hızlı, birbirlerine çarpmaksızın, yeşil ya da kahverengi eteklerinin çiçek gibi açılışı içinde, bu dervişler yıldız kümelerinin şekillerini çiziyorlar; dalga, rüzgar, gezegen oluyorlar. Tanrı'nın gizemli ekseni çevresinde, evrenin ezeli dönüşüne katılıyorlar. Ney onları çağırıyor, Kudüm'ün sesi coşturuyor, insan sesleri itiyor ve sonsuz mutluluk, yüzlerine ölmüş kişilerin dinginliği gibi çöküyor.

Kutsal dans bittiği zaman; yürüyüşler, selamlar, saygı duruşları yeniden başladığında, o ana kadar yerinden kımıldamayan üstad kollarını göğe doğru kaldırıyor. Güzel bir dinsel mezmurun, bizim Tanrı'ya yakarış ilahilerimize benzeyen sözlerini dile getiriyor; sonra da birdenbire 'Ah!' diye yükselen, gitgide zayıflayan ve mırıltıyla sonuçlanan bir tür iç çekişle sesleniyor...

Bu yardım dileme, bu güçlü uzun yakarış sessizliği böldü. Böylece, yıldız, çıktığı doruktan aşağıya doğru bir kıvrımla göğün boşluğuna düşüyor. Müzik susuyor. Bahçenin yeşilinin aksettiği pencerelerden, kırlangıçların cıvıldayan uçuşları geçiyor. Badöndürücü bir burgaca çekilen maddesel beden, ağır ağır yere iniyor. Soluk benizli, gözleri kararmış ve mahmur dervişler yeryüzündeki eşyanın bilincine yeniden varıyor.

Mayıs.

Kaldığımız yerin çok yakınında bir evlilik şöleni var; Marika ile birlikte, gelin kızı görmeye gittik. Düğün günlerinden birinde, kapılar tüm gelen geçenlere açık oluyor. Bol ve sade ev giysilerimizin üzerine, adeta 'alaturka' bir davranışla, sadece mantolarımızı alıyoruz. "Bu önemsiz bir evlilik bir yoksul evliliği..." diyor Marika.

Avlunun dibinde yer alan ev, alçak tavanlı, loş ve havasız. Yalnızca iki odalı. Avlu ve iki oda, kara çarşaflı kalabalıkla tıka basa dolu.

Başlıca odada taht gibi yapılmış bir koltukta ve muslin fistolar, kağıttan güllerle süslü, kraliyet sayasına benzetilmiş tavanın altında gelin oturtulmuş. Duvarda gümüş payetler, ipek iplikle çiçekler işli satenden bir pano gerilmiş. Odanın içinde akrabalar ve misafirler iki basamaklı bir set üzerinde sıralanmış; ortadaki boşlukta -bir iki metre kare- çalgıcılar dizlerinin üzerine çökmüşler.

Çalgıcıların bu mesleği yapan körlerden, -hadım edilmemiş kişilerhareme girmesi uygun görülen kişilerden geçilmesi gerekiyor. Ama yeteri kadar kör yoksa, uygulamada çok genç oğlan çocuklarının alınmasına izin veriliyor. Bunlar, bana öyle geliyor ki, pek genç değil. On beş ile

on sekiz yaşlarında ve görmez sayılmaktan sıkıntılı görünüyorlar; gözleri ise fıldır fıldır dönüyor!..

Sayvan ve setin dışında oda, Charonne, ya da Grenelle'deki işçi evleri gibi döşeli. Ceviz ağacından konsol, gaz lambaları, basma jütten örtüsü olan sahte maundan tek ayaklı bir masa!

Ve genç gelin kız güzel değil, 'sopa yemiş köpek' görünüşünde; tığ işi saten entarisinin ve sert korsesinin içinde, bana kenar mahallelerde, ya da Vincennes kırsalında rastlanan mutsuz toy gelinleri anımsatıyor. Onu, paltolu ve fesli bir damatla, yanındaki siyah kukuletalı mantosuyla bir anne ve sağdıcı hırpani bir oğlan çocuğuyla çok iyi hayal ediyorum... Ama yoksul olduğu anlaşılan -elleri çalışmaktan yıpranmış- bu Türk gelinin saçlarının üzerinde elmaslardan bir taç, göğsünde elmas bir gerdanlık ve yanaklarına yapıştırılmış elmas gül bezekler bulunuyor

Davetliler de mücevherleri hayranlıkla seyrediyor. Marika, bana bu üç günlük düğün şenliği için takı kiralamanın geleneksel olduğunu söylüyor. Bununla beraber, diyor Marika, çok mütevazı koşullu kadınlar, bazen miras yoluyla kalan ve ailenin asla satılmayan ortak malı, görkemli incilere sahip oluyorlar. Arkamızda oturan iki yaşlı kadın, siyah sıkma başörtülerinin iki yanında parıldayan sallantılı zarif elmas küpeleri herhalde kiralamış değil. Buna karşın, gelinin görümceleri ile arkadaşları - tombul, iri kıyım, içtenlikle alaturka mavi ve pembe bol bluzlar giymiş, bedeni bol, ama ne yazık ki içi korseli dört, ya da beş genç kadın- görüntülerine pırıltılar katan altın takıları ödünç almışlar.

Bazı ayrıntıları soruyoruz... Marika aracılığıyla bize, gelinin kırsal bölgeden, yetim ve kocasından yaşlı olduğu anlatılıyor. Gelin yirmi dört, damat ise on dokuz yaşında. Bu evliliği, bir teyze kotarmış. Eşler birbirini ilk kez dün görmüş -sabahleyin on dakika. Genç adam kızı beğenmiş ve kabul işareti olarak alnından öpmüş. Sonra kendi başlarına eğlenen arkadaşlarıyla birlikte bir kenara çekilerek, ancak akşam vakti geri gelmiş...

- Geceyi birlikte geçirdiler... diyor kulaklarında güzel küpeler bulunan yaşlı kadın. Sonra, gelinin saçlarındaki gümüş telleri[1] alıyor... Şimdi kayınvalide bekleniyor...

- Neden?

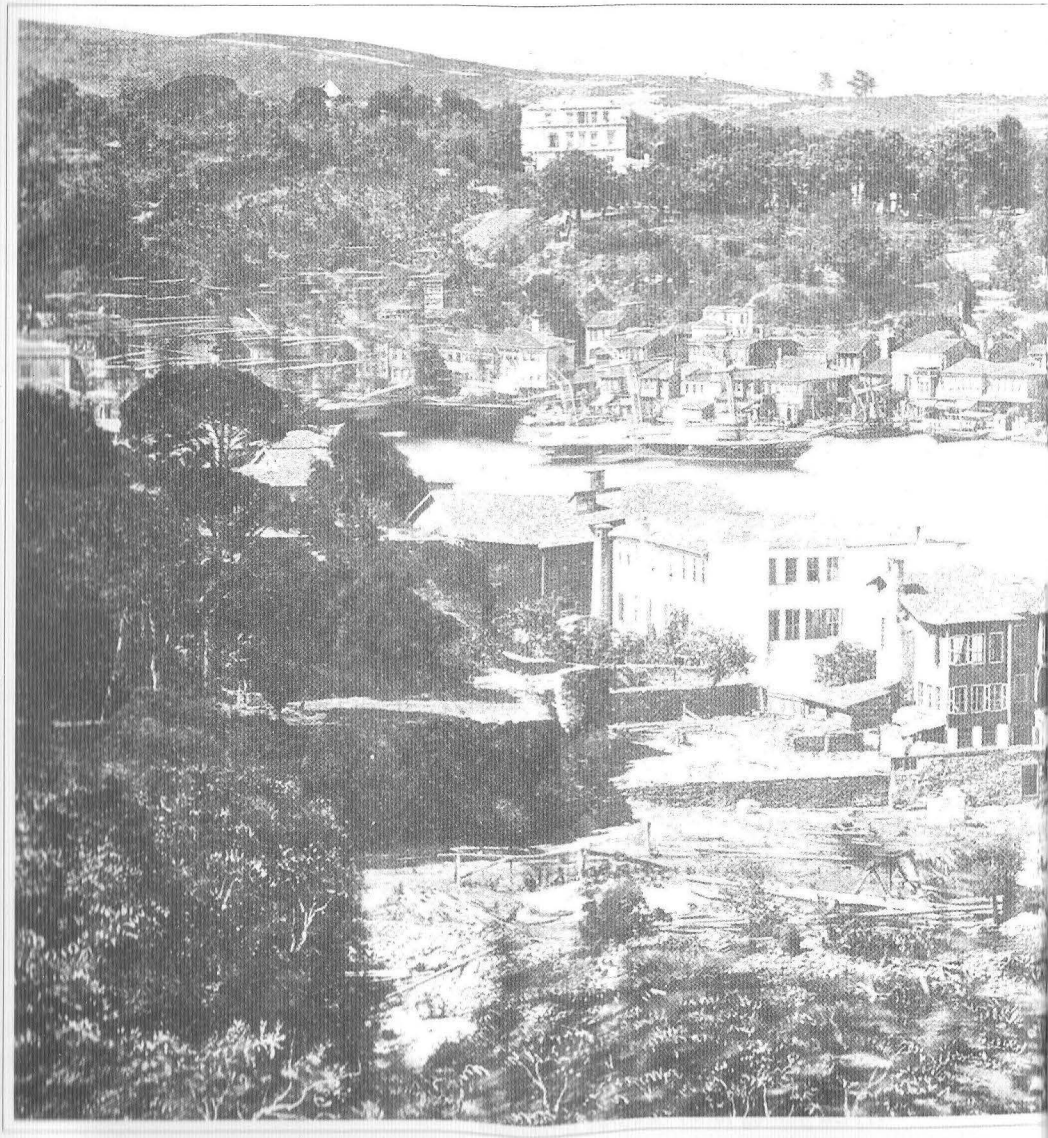
- Bilgi edinmek için... gelinin masumiyeti bakımından... kanıtlar saklandı, anlıyorsunuz değil mi?

Taze gelin kadının 'sopa yemiş köpek' görünümünü anlıyorum... Şu

(1) Bu gümüş teller bekaret timsalidir.

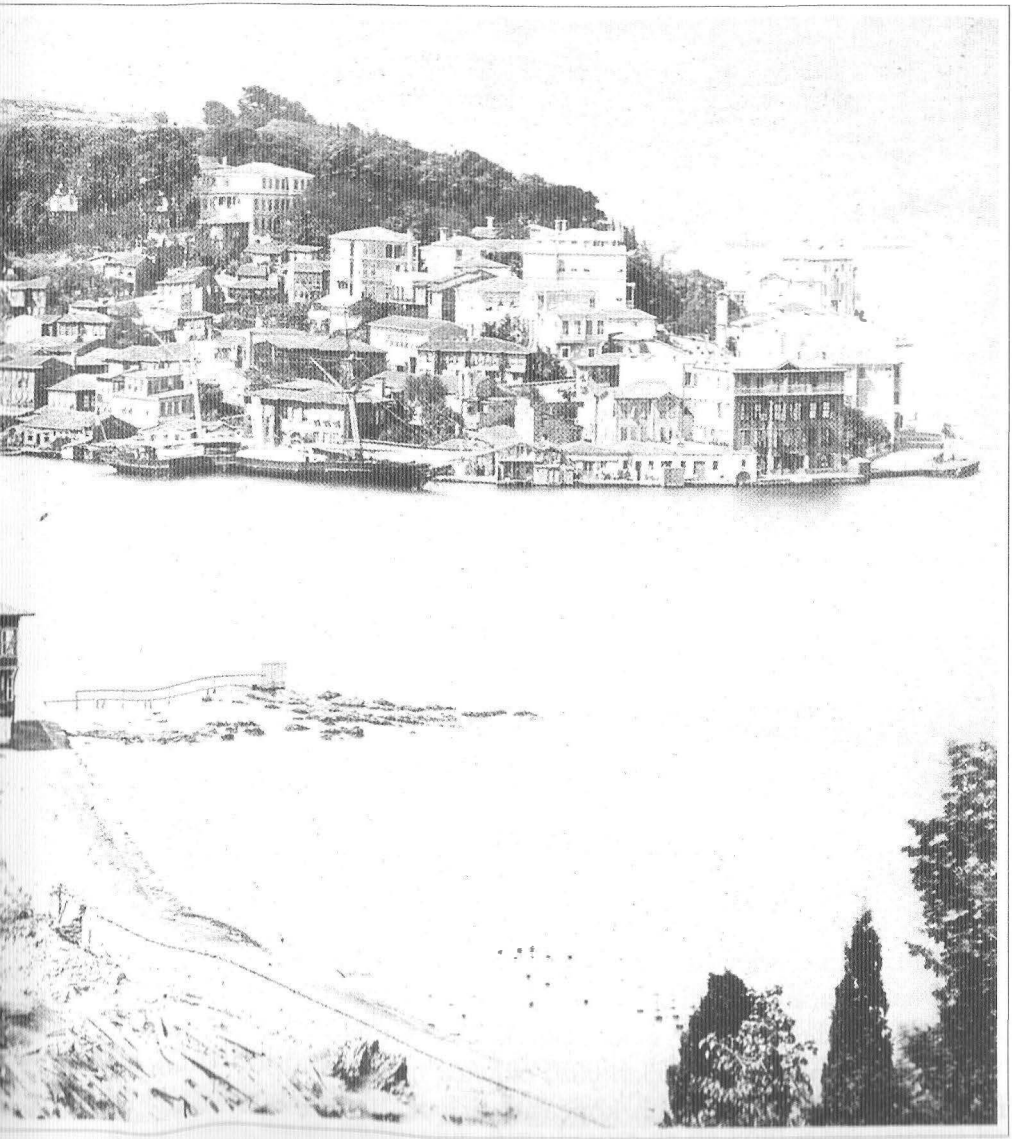
kocayı dün sabaha kadar tanımıyordu... Yaşlı kadın onun, çok mutlu olduğu konusunda güvence veriyor... Yani, üstü kapalı, içsel bir onama bu...

' Sızlanan dervişlerin tekkesinden beni kaçıran tiksindirici koku, alt düzeyden kadın kalabalığının kokusu -sık yıkanmayan vücutlar, kirli çamaşırlar- dan yayılıyor. Ziyaretçiler hiç durmaksızın geliyor; yoldan geçen kadınlar, yüzlerindeki peçeleri kaldırıp, komşu kadınları sıkıştırarak oturuyor. Bazıları yaygara yapan küçük çocuklarını da kucaklarında, ya da

ellerinden tutarak getiriyor. Çalgıcılar, yeniden patırdanmaya başlıyor; şarkılarının kulakları yırtan bir tınlaması var. Azıcık genişleyen çemberin içinde dansöz beliriyor!

Doğulu dansöz, tatlı dilli, kıvrak, huri, kolejlilerin rüyalarına sık sık giren ve şairlerin mısralarında raks eden şehvetli kadın. İşte, gerçek haliyle, şiire susamış gezginlerin beklentisine göre hazırlanmamış, hilesiz şekliyle... Buranın küçük toplumunun onu tanıdığı ve sevdiği, benim gözlerimle gördüğüm biçimde.

Fotoğraf: B. Kurgapoulo
Tarabya

Tombul bir kadın, genç değil -bizde 'etine dolgun' denilen türden- kadın baldırlarını, mavi beyaz çoraplarını, bağcıksız saten ayakkabılarını meydanda bırakan, muslinden üç katlı kısa bir etek giymiş. Açık korsajının balinaları yok. Bu korsaj, dekoltesinin üçgeninden görünen büyük hareketli kütleyi zorlukla kapsıyor. Değerli taş taklidi salkım küpelerinin ve yapay çiçekten süslerinin arasında yüzü ay gibi ablak bir hal alıyor. Dansöz, zarif bir özenle omuzlarına, geniş gerdanına soluk morumsu horoz tüylerinden yapılma küçük bir boa koymuş; tarazlanmış, sefil, aynen 'eskici' dükkanlarında görüldüğü gibi küçük bir boa bu...

Ey Hermal Paul!.. Ey Abel Faivre!.. Sizin için ne model!.. Parmaklarındaki zillerle, biz yabancıların önüne geçiyor; poposunu, pörsük göğüslerini, açık saçık karnını çılgınca çalkalamaya başlıyor...

Seyirciler, coşkunca el çırpışlarıyla onu teşvik ediyor... Hareketler canlılık kazanıyor... Şarkıcılar, gırtlaklarını paralarcasına bağırıyor... Yeni gelin ise, yine de, pirinç pudrasının ve elmas takılarının altında sessiz, solgun duruyor... Ne düşünüyor acaba?..

Bıktım artık. Çekip; gitmek istiyorum. Ama terbiyesizce davranmadan, dansözü, çalıcıları, tüm bu kadınları incitmeden nasıl? Kadınlar sevecen olmayı istiyor... Bize gülümsüyorlar... Yanımdaki komşum kadın beni sıkıntıya sokan mantomun önünü aralıyor; turkuvaz mavisi giysimi, ince sırma işlemeli sutaşlı zıbını gözden geçiriyor ve safça soruyor:

- Göğsünün üstündekiler Türk yazıları mı?

Okumayı bilmiyor kuşkusuz. Bu sutaşlar onun bir hayli ilgisini çekiyor. Karagaşanlar gibi, o da meraklı; eliyle ipek yumuşaklığındaki kumaşı, tül gömleği yokluyor. Ötekiler de görmek istiyor. Ya şapka!

- Şapkan seni rahatsız etmiyor mu?

- Pek etmiyor...

- Ne büyük...

Kadınlar, şapkayı fazla basit buluyorlar. Satenden bir eşarp, güllerden bir demet... Bundan başka bir şey yok... Ben pek varlıklı olmamalıyım herhalde. Pera'dan gelen öteki Frenk kadınların, kuşlar gibi sorguç tüylü, bahçeler gibi çiçekli şapkaları var...

Bana yeterince bakan kadınlar, Marquerite T...'in gri elbisesini, inci kolyesini, yüzüklerini inceliyor.

Ne kadar sıcak bastı! Bir bebek ağlıyor... Gelinin akrabaları oldukça eğlenceli konular anlatıyor, çünkü gülerken iki kat oluyorlar...

İrikıyım, elmas süslü, geçkin yüzü oldukça hoş bir sarışın, birden konuşmasını kesiyor. Bluzunun kopçasını açıyor, -hiç utanmaksızın- çiğ

pembe saten üzerine sarkan, şekilsiz, sarımtrak memesini çıkarıyor. Çalgıcıların gözleri önünde bebeğini emzirirken, yeniden sigara içip gülmeye başlıyor.

Sevimli toplantı '...Ve de doğunun tüm şiirselliğiyle dolu!..

Mayıs

Birkaç günden beri Marquerite'in ve madam P...'nin Türk dostlarının evlerine epeyce ziyarette bulunduk. Ayrılışımdan önce, benimle konuşan kişilerin sözlerini keyifle düşünüyorum:

- Ne kadar talihlisiniz! Haremlere, Türkiye'nin belli başlı haremlerine gireceksiniz!..

Şu 'harem' sözcüğünü ne kadar makamlı dile getiriyorlardı! Gözlerinde görkemli ve gizemli bir salon, halılar, divanlar, haremağaları, nargileler, buhurdanlıklar canlanıyordu... Bu 'Türk işilikler' arasında ise; tombul, beyaz, biraz alıkça, çok kıskanç, tül ve şalvar giymiş kadınlar...

Dostlarım, harem bu altın yaldızlı hapishane değildir. Eğer madam yalnız kendine ait, arkadaşlarınızın girmediği, sadece kadınların kabul edildiği küçük bir salona sahipse, sizin de hareminiz olabilir. Harem, kadının özel dairesidir.

- Ya kadınlar?

Kadına gelince... 1909'un Türklerinin, çok ender birden fazla eşi var; tek eşlilik genel kural halinde... aynı sizdeki, iyi Avrupalılar'daki gibi ölçülü bir tek eşlilik. Peygamber tarafından izin verilen dört kadın pahalı bir lüks oluşturuyor. Koca, köleleri, mücevheratı, giysileri ve... sevgi belirtilerini bunların arasında paylaştırmak zorunda. Erkek, daha az gereksinimi bulunan tek eşi ve ona karşılıksız, evin huzurunu bozmadan zevk sunan Rum, Ermeni, hatta Batılı bazı gizli kadın dostlara sahip olmayı yeğliyor. Böylesi onun özgürce bir hava takınmasına ve konuşmasına olanak sağlıyor:

- Çok eşlilik barbarlara göredir. Bense, uygar bir kişiyim.

Bununla beraber, Türk kocaların, öteki kocalardan daha kötü olduklarını da sanmayın. Her şey görecelidir. Bunlar karılarını severler, özellikle de çocuklarını severler. İtaatkâr kadın eş, dindar bir ailede yetişmiş, size tarifini yapmış olduğum okulda öğrenim görmüştür; dinin ve geleneklerin ona hazırladığı kadere boyun eğer. Aile büyüklerinin kendisine efendi ve koruyucu olarak seçtiği adamla, isteksizlik göstermeksizin evlenir. Adam iyiyse, kadın onu sevmeye tümüyle hazırdır. Adam katı ve adaletsizse, kadın mutsuzdur. Ama Fransa'da da kötü evlilik yapmış ka-

dınlar, gelişigüzel birliktelikler, düğünden sonra ortaya çıkan sıkıntılar yok mudur?

- Ya 'yaşama küsenler' mi, diyorsunuz bana?.. Onlar da bulunuyor bununla birlikte!

Dostlarım; taşradayız. Edirne'de yaşama küsenler yok... Daha sonra, İstanbul'da da göreceğiz. Buradaki Müslüman kadınlar memnun; en azından, kadere boyun eğiyorlar ve şikayet etmiyorlar. Mutsuz olsalar bile, mutsuzluklarını yadsıyorlar. Onların Fransızca bilmediklerini, ya da çok az bildiklerini ve yaşamlarında hiç roman okumadıklarını da ekliyorum.

Bu kadınların yanında beni izlemek ister misiniz? Üç ev, üç harem, ötekilerin arasında bende özel özlenimler bıraktı.

Hakkı beyin eşinin -adları değiştiriyorum- evi eskidir. Lüksü olmayan çok temiz bir ev; kapalı avluda mermerden bir havuz, bizi güçlü temennalar ile karşılayan genç, ya da yaşlı birkaç cana yakın halayık... Yarı Avrupa tarzı, ama oldukça sade salon, bezden divanlarla döşeli; kartopları ve pompon gülleriyle dolup taşan bakımlı bir bahçeye açılıyor... Kırk beş yaşında, iri kıyım ve Doğulu bir kadın, üzerinde alaturka bir pembe entari, saçları sıkma başörtüsünün altında gizli olarak öncelikle ortaya çıkıyor. Bu kadın, Hakkı beyin annesi. Solgun, kırılgan, silik gelini ise, modası geçmiş giysisi ile onun arkasında duruyor ve kısık sesle konuşuyor.

Bir başka kadın -elli yaşını aşmış, bej rengi bluzlu ve siyah etekli, şapka tülü alnına düşen Jansenist rahibeler gibi zeki ve ciddi yüzlü- daha salona giriyor. Birkaç haftalığına Konstantinopl'dan gelen bir dost... Ardından da, tam hizmetçi kahve tepsisini getirirken, 'ütüsüz bir entari giymiş, yetmişinin içinde, ufak tefek, iki büklüm, burnu çenesine değen bir başka kadın ortaya çıkıyor... Diğer kadınlar onu görünce ayağa kalkıyor; iri kıyım saygıdeğer kadın yeni geleni öpüyor...

- Bu, kuşkusuz, büyükannedir, diyorum madam P...'ye.

P..., soruşturuyor ve bana yanıt veriyor:

- Bu kadın, öteki kaynana... merhum paşanın ilk karısı. Çocuğu olmadığı için, olgun yaşına geldiğinde kocasına genç bir kadın aramış... Hakkı Bey, bu ikinci eşin oğlu. Onu birlikte büyütüp, birlikte bir kız bulmuşlar, gelin ikisini de eşit derecede sayıyor, belki de eşit derecede seviyor. İhtiyar kadının ise, Hakkı Beyin taparcasına sevdiğine inanın... O, paşanın gururunu okşayan erkek evlat; şimdi de aile reisi olarak paşanın yerinde bulunuyor. Bu iş, kısır Sara'nın, kendiliğinden doğurgan bir

Agar'ın seçimini kabullenerek gösterdiği çok kurnazca bir davranıştır... Böylece, dışlanmasını önledi... Çok eşlilik, boşanmaktan daha iyi. Bu aile, yaşlı kadının akıllılığı sayesinde birlikte ve mutlu oldu.

Gelinin ve iki kaynananın saygıyla, hatta dostlukla geçindikleri gerçek. Onlarla sohbet etmeye çalışıyoruz. Günlerini nasıl geçirdiklerini, biraz daha özgürlük isteyip istemediklerini ve Avrupalı kadınlar konusunda ne düşündüklerini soruyorum.

Gerçek gibi görünen bir içtenlikle yanıt veriyorlar... Ne mi yapıyorlar?.. Sabahları beyin, yani oğulun, üvey oğulun ve kocanın kahvaltısını birlikte hazırlıyorlar; onun tuvaletiyle ilgilenip, giysilerini fırçalıyor, kravatını bağlıyorlar. Öğleden sonra, evin işleri düzene konulunca, kadınlar ziyaretleri kabul ediyor. Cuma ve pazar günleri, Eski Saray'a gezmeye gidiyor, çimenlerin üzerinde halayıklarla birlikte ikindi kahvaltısı yapıyorlar... Bu kadınlar, hiç çıkarılmayan peçenin ve erkeklerinin dostlarıyla görüşmemenin dışında, aşağı yukarı bizim taşralı küçük burjuva kadınlarımız gibi yaşıyor. Ama birbirlerini davet ediyor, evlilikleri düzenliyor, haberleri yayıyor, her şeyi ve herkesi, kendileri görünmeksizin görüyorlar. Marquerite'i, kocasını, güzel küçük kızını çok iyi tanıyorlar. Oldukça cahil olmalarına ve hemen hemen hiç gazete okumamalarına rağmen canları sıkılmıyor...

- Çeviri roman da mı?

Gelin bağırırcasına atılıyor. Hayır! Kocası 'aşkın yazılı olduğu' kitapları okumasına izin vermiyor. Adam, onun başka erkeklerin nasıl sevdiğini' öğrenmesini istemiyor...

Elleri portakal kırmızısı kınayla boyalı olmasına karşın, sağduyu sahibi ve çok seçkin bir kişi olan davetli kadın, gelenekler ve din konusundaki yeniliklere karşı güçlü kuşkusunu dile getiriyor.

Herkes kendi inancına göre yaşasın; Hıristiyanlar Hz. İsa'nın yasasına göre, Yahudiler Hz. Musa'nın, Müslümanlar da Hz. Muhammet'in yasasına göre... Batılı kadınlar, eğer erkeksi arzuları kışkırtarak günah işlemiyorlarsa, güzelliklerini göz önüne serip, erkeklerle konuşmakta haklıdır. Üstelik Batılıların böyle arzuları da çok yoğun değildir...

- ???

- Eğer öyle olmasalardı, hangi iffetli kadın böyle bir tehlikeye karşı gelebilecekti?.. Sevmesini bilen Türkler'de ise, kadınlar yüzlerini saklayarak önlem almalı... Peçelerini kaldıran, şuhluk gereği çarşaflarının pelerinini kısaltan ar damarı çatlamışlar utansın!

Bu elleri portakal rengine boyalı, Müslüman Jansenist kadın güçlü,

rahatsız edici bir mantıkla yargılıyor... Yetmişlik kadın onu onaylıyor: Evet, hanımefendim!.. ve gülen yaşlı cadı, bu konuşmalardan uykusu gelerek, uşakları bizim için çiçek toplamaya, dışarıya gönderiyor.

Başka bir harem... Daha görkemli, korkunç bir ceviz konsol, tek bacaklı bir masa, bir avizeyle döşeli bir başka salon. Konsolun üzerinde sahte yaldızlı 'bronzdan bir sarkaçlı saat, kaçınılmaz gaz lambaları, tüylü kumaştan bir köpek, şekerlik olarak kullanılan kavun biçimli madeni bir kap...

Sarışın bir genç kadın budalaca gülüyor ve sıska, esmer kadın ahbabını dirseğiyle dürtüyor... ölümcül bir can sıkıntısı... Hiçlik... Madam P..., tüm görüşmeden vazgeçiyor. Sarışın kadın önümüzde yuvarlanır gibi koşuyor ve iki kısa, tombul koca bebek kolunu sallayarak, bizi avlunun kapısına kadar uğurluyor...

Bir başka harem daha... Burası bir zengin evi; hanım yüksek rütbeli bir subayın, Jöntürk ve özgürlükçü bir paşanın eşi.

Ne sade bir kişi! Çok geniş salonu, yeni sanatın belirsiz stilinde döşeli; geleneksel tek ayaklı masanın üzerinde, vazgeçilemeyen avize sallanıyor... Ev sahibesi, görünüşü ve konuşmasıyla Avrupalılaşma iradesini sergiliyor.

Kadın artık genç sayılmaz; hiçbir zaman da narin olmamış; ama güzellik izleri taşıyor. Yanakları düzgün; kızıla boyalı saçları alnının çevresini kabarık bir hale gibi dolanıyor ve iyice aşağıda, ensesine yakın bir topuz halinde toplanıyor. Bu kızıl ve ipeksi kütle, her an çözülecekmiş gibi duruyor... Göğsü dantelli, beyaz patiskadan plili bir bluz ve yeşil satenden saçaklı yumuşak bir eşarpla -sıkıcı ayrıntılar- süslü, İngiliz yünlüsünden kısa bir 'yürüyüş' eteği giyiyor.

Komik mi? Belki... Ama durun biraz... Karağaç'ın rahibelerinden genç bir Rum kızı, bana bazı defterler ve kitaplar getiriyor... Kitaplar, altı yaşındaki yumurcakların Fransız okullarında yararlandıkları türden; defterlere ise iri, çocuksu bir yazıyla problemler, dilbilgisi kuralları, tarih özetleri kaydedilmiş...

- Bunların hepsini hanım yazdı... kızının evlenmesinden beri epeyce boş zamanı oluyor; eski okulumun programına göre birlikte ders çalışıyoruz... Her gün bahçedeki küçük barakaya kapanıp üç saat boyunca çalışıyor... Bir hayli ilerleme kaydetti... Altı ay önce, bir tek kelime Fransızca bilmiyordu... Şimdi biraz konuşuyor; hemen hemen her söyleneni anlıyor. Hanım cahil olmaktan utandığını, Avrupalılar'dan daha akılsız olmadığını ve kesinlikle kendini yetiştirmek istediğini söylüyor...

Özgürlük istediği yok; peçeden vazgeçmeyi de düşünmüyor; tek istediği öğrenmek...

Hayranlık verici güç, dokunaklı arzu, saygı uyandırıcı; bana zevk yoksunluğunu, korkunç mobilyaları, giyim kuşamın ortanın altında oluşunu unutturuyor... Kadın, ussal yaşama doğuşu amaç edinmesinin, onu günlük, bıktırıcı ve zor bir çalışmaya zorlayışıyla basit bir yaratık değil artık.

Yaşamdan bıkkın mı? Hayır. İsyankar mı? Hayır. Kocası, onu sevmekte; ona zorbalık yapmıyor. Kadın, çocuklarına çok iyi bakmış; onları çok iyi yetiştirmiş. Kadın varlıklı. Kadın mutlu olduğuna inanıyor. Kadın özgürlüğü istemiyor bile. O, peçesini atmayı da istemiyor...

Ama, genç ilkokul öğretmeni kadınlar gibi, o da düşünme, anlama, zekasını geliştirme hakkını ilan ediyor?

Ve kadın, bu hakkın kendisine bağışlandığında, tüm ender şeyleri, tüm özlemleri, tüm umutları, tüm istekleri de birlikte sürükleyeceğini bilmiyor.

III

Yeni Bir Saltanatın İlk Günleri

Konstantinopl, 10 Mayıs.

Güneş, toz, gemi flamalarının asılı olduğu direklerin arasında adeta menekşe rengi, parıldayan suyun üzerindeki göz kamaştırıcı yansımalar; sirenlerin çığlıkları, uzaktaki boru sesleri, havada asılı duran gri dumanlar, her tarafta yeşil bayraklar ve kırmızı bayraklar; köprünün tam ucunda camilerin, minarelerin, mezarlıkların uçsuz bucaksız silueti; İstanbul'un yapısı solgunlaşıyor ve alevli bir göğün altında titrer gibi duruyor...

Otomobilimizin durakladığı Karaköy meydanında, sevinçle dolaşan ve bağıran kalabalığa, büyük milli günlerin ateşli heyecanı can veriyor. Majesteleri Mehmet V, Osman'ın kılıcını kuşanacak.

Bir polis memuru karşımıza dikiliyor:

- Yasak!

Artık ilerlemek yok. İmparatorluğun küçük filosuna yol vermek üzere köprü açılmış; -buharlı küçük tekneler ve kürekli kayıklar- filo yakında Dolmabahçe'den hareketle Boğaz'a çıkacak ve Altın Boynuz'u boydan boya geçerek Eyüp iskelesine varacak. Öteki kıyıya ulaşmak olanaksız. Saat on birin kızgın güneşi altında, kalabalığın merak uyandıran bir nesne olarak çoktan kuşatmaya aldığı bu otomobilin içinde beklemek gerekiyor.

Otomobili hizmetimize veren Fransız şirketinin temsilcisi çılgınca öfke belirtileri gösteriyor. Bu huysuz iri yarı delikanlı, sabahleyin Paris'in kenar mahallesini temsil eden, Vaugirard'ı ve altmışaltı oynanan köşedeki kafeteryayı özlemekten bir an vazgeçmeyen, ama dünya harikalarını izlemeye hazır karısıyla birlikte geldi. Ha! Bir de bu adam minarelerle, kubbelerle, Jöntürkler'le ve yaşlı Türklerle çok alay ediyor!.. Otomobile uygun, ya da uygun olmadığını görmek üzere yoldan başka bir yere bakmak da elinden gelmiyor; tüm konuşması ise yemeğin iyi, ya da kötü yenildiği yerleri sıralamaktan ileri gitmiyor.

Fotoğraf: Abdullah Frères
Büyükdere

Türkiye'nin Fransa olmadığını ve İstanbul'da bir otomobilin, Opera meydanının üzerindeki bir uçak kadar olağanüstü ve ilgi çekici olduğunu ona boşuna anlatmaya uğraşıyoruz. Çekingen bir parmak dokunuşuyla, şişme lastik tekerleklerin direncini ölçen kişilerin yakınlığına bile dayanamıyor. Durakladığımızdan beri, her dakika yerinden öfkeyle doğruluyor; baston havada ve sokak çocuklarının kaba aksanıyla Rum serserilere, hamallara, hatta çizgili takım giysili, ya da redingotlu dürüst Müslümanlara söyleniyor:

- Hey, defol buradan, pislik! (aynen)

Yanımızda bulunan kişiler -iki Fransız gazeteci ve Osmanlı Bankası'nın genç avukatı- ona sakin olmasını öneriyor:

- Susun! Bastonunuzu indirin!.. Bu adamlar size hiçbir kötülükte bulunmuyorlar... 'Sadece makinenizi hayranlıkla seyrediyorlar... Yarın bütün Konstantinopl bundan söz edecek... Ne mükemmel bir reklam... Yerinize oturun!..

Delikanlı neredeyse ağlamaklı yerine oturuyor; düşüncelerinin akış yönü yavaş yavaş değişiyor; bağırarak yakınıyor:

- Köprüyü açtıklarına göre, burada saatler boyunca pinekleyeceğiz... Sabah geçiyor... Öğle yemeğini nerede yiyeceğiz?

Öğle yemeği mi?.. Önemli sorun... otomobilin bagajında, içinde haşlanmış yumurta ve söğüş et bulunan bir sepet var üstelik, -İstanbul'un bir restoranında nefis bir alaturka yemek yemeyi planlamış olan turistlere göre yetersiz bir öğün bu. Benim bu konuda bir kaybım yok. Edirnekapı yakınında, kordiplomatiğe ayrılan tribünlere girebilmek için resmi davetiye istemiştim; ama davetiyelerin hepsi dağıtılmıştı. Ben de, bugün sabahın altısında gemiyle, sonra da yaya Eyüp'e giderek, sıradan turistlerle birlikte, Moiz tarafından kiralanan bir eve yerleşmeye niyetlenmiştim. Söğüş et ve haşlanmış yumurtalar bana hazırlanmıştı. Beni otomobille Karaköy meydanına getiren, dolayısıyla programımı değiştirmeme neden olan Fransız meslektaşlarımdı. Ne köprünün açılması, ne de sorunlu öğle yemeği umurumdaydı. Onlara güvenim var. Genellikle Fransızlar becerikliyse de, Fransız gazetecilere hiç diyecek yoktur! Meslek gereği yaratıcılıklarıyla çölün ortasında yiyecek, yatacak yer, ulaşım aracı ve görüşülecek kişiler bulacaklardır!

Ve işte, en yaşlımız ve kaptanımız M. Paul Belon'un bir işareti üzerine, otomobil rıhtıma doğru uzanıyor. Orada, Marsilya'dan henüz gelmiş güzel bir yolcu gemisi bulunuyor. Neden ona binmeyecekmişiz? Gemiye biniyoruz da. Bu gemide bir mutfak, aşçılar var. Neden öğle yemeğini yemeyecekmişiz? Birkaç dakikada masa hazır. Ama top patlıyor. Kaptan köprüsüne çıkıyoruz. Solda, Boğaz'ın çıkışında, Üsküdar'ın karşısında, önünde ve arkasında kayıkların bulunduğu beyaz ve altın yaldızlı güzel bir buharlı tekne koyu mavi sularda kayıyor. Tüm sirenler, tüm gemi düdükleri, insan seslerini ve alkışları bastıran şamatalar koparıyor. Korkunç patırtının içinde, küçük güzel buharlı tekne, imparatorluk forsunu dalgalandırarak yaklaşıyor, daha kolayca seçilir hale geliyor, önümüzden süzülerek köprünün açıklığından geçiyor. Kırmızı fesler, aşırı süslü üniformalar görünür gibi oluyor.

Şimdilik acele etmemiz yararsız. Mehmet V'in, kendisini Şeyhülislam'ın, generallerin, bakanların ve Konya'dan Büyük Çelebi'nin bekle-

diği Eyüp Camiinde oluşundan, ucu bucağı bulunmayan kafilenin Edirnekapı'dan İstanbul'u aşıp Sarayburnu'na varışına kadar iki saatten fazla zaman geçecektir. Otomobil şirketinin temsilcisi, Sultan'ın geçişinden daha fazla mantarlı omletten etkilenip Basın'ın sınırsız gücüne saygı duyuyor!

Yeniden yola koyulduğumuzda sıcaklık artmış; kalabalık ise hiç azalmamış. Serbest kalan köprü, makinenin altında kırılacakmış gibi çatırdıyor; Eminönü Meydanı ve Valide Camiinin yanındaki küçük sokağı orta bir hızla geçiyoruz. İşte Eski Saray, Ayasofya. Devrimin ve bastırılışının dekorunu; sıkışık evleri, daha gür ve daha yeşil bahçeleri; askerlerin, gönüllülerin tutukluların iç içe yoğun dalgalar halinde yuvarlandıkları meydanları yeniden buluyorum. Bugün trajik ve gizemli terör beklentisi havası dağılmış. Yine askerler, her yerde askerler; ama görkemli bir geçit için toplanmışlar. Savaş aygıtı, artık tehdit edici değil. Kimse gün doğmadan önce kurşuna dizilmeleri, ya da şafakta ve ertesi gün asılanları düşünür görünmüyor. Ayasofya'nın önünde, halk kitlesinin kabaran dalgasına çatıyoruz. Ağırdan almak, durmak gerekiyor. İnsan bedenleri otomobilin tekerleklerine adeta takoz oluyor; ağaçlar üzerlerine doluşan meraklıların ağırlığıyla eğiliyor; aileler düz damların tepesine kadar yerleşmiş. İki dizi asker sırası, açık bir alanı koruyor. Şoför ilerlemek istiyor: "Yasak!" Ama M. Belon üzerinde karmaşık bir karalama bulunan kartı sallayarak sihirli adı dile getiriyor: "Şevket Paşa." Polis memurları, bu adın ve geçiş belgesinin karşısında irkilerek tereddüte düşüyor. Yine de, geçmemize bir türlü karar veremiyorlar. O anda korna ötüyor, motor hırıldıyor, tekerlekler harekete geçiyor; halk kümesi, hatta polis ve ordu görevlileri, gücü ultima ratio (son buyrultu) olan, şeytani makinenin dayanılmaz itişine boyun eğiyor. İşte, yeniden tahta çıkış gününde yalnız başıma geçmiş olduğum sokaktayız. Seyircilerle dolup taşan evlerin arasından, serbest şosede otomobil meraklılarının heyecanlı bağırışlarıyla birlikte tüm hızıyla kaçıyor. Çeşme basamaklarına, bahçe setlerine tünemiş; küçük mezarlıkların parmaklıkları, balkonların yarı kaldırılmış tahta istorları arasındaki sayısız siyahlı kadın, el sallayıp bizi selamlıyor. Askerler de, bu apansız baskınla şaşkına dönmüş bir halde, talimatı çiğneyip, bizi gavur diyarının çok önemli kişileri sanarak, ellerinde olmadan selama duruyor.

Bayezid Meydanı, solgun, devasa kubbeli, dönerek uçuşan güvercinlerin uğrağı cami, tatlı yeşilli çınarlar, Seraskeriye'nin mağripli kapısı ve iki barakası... Burada da, on beş gün önce, elleri kelepçeli sanık matba-

acıları ve kollarına girilerek götürülen ak sakallı hocayı gördüydüm. Aynı saatte, aynı çerçevede, aynı beyaz alev halinde düşen ışık altında, aynı insan çalkantısında. Otomobil ana kapının ekseninde durdu; aynı anda da motor kapağının üstünde, kapı basamaklarında, tekerleklerin arasında insanlar... Sanki kum böcekleri, karaya vuran domuz balığına üşüşüyor. Önümüzde yeşilliklerle donatılmış, kırmızı kalın bezden, üzeri altın yaldızlı yazılarla süslü güzel bir zafer takı var; bunun çevresinde özgürlükçü imam temsilciler, yüz kadar yeşil giysili ve beyaz sarıklı saygıdeğer kişi kümelenmiş. Gerimizde kalabalık, düzeni sağlamakla görevli polisler, Pera'dan bazı atlılar, zarif bayanların bulunduğu üzeri açık arabalar, gizemli kadınların bulunduğu kapalı arabalar; arabaların pencerelerinde tüm saltanat ailesi -prensler solda, sağda ise saray kıyafetleri içinde, ince feraceli ve beyaz yaşmaklı prensesler.

Kapalı oldukları yerden alınarak, birden saydam bir muslin bir perdenin gerisinden halkın saygılı ilgisine sergilenen bu prensesler, besbelli ki çok eğleniyorlar. Bunlar otomobili görmek için yerlerinden doğruluyorlar; belki de, yabancıların keyiflerine göre kullandığı bu canavar ile onu yöneten adamlara gıpta ediyorlar. Bu sırada gayretli bir polis görevlisi, bize en iyi yeri sağlamanın telaşı ve şaşkınlığı içinde yetki eyleminde bulunmak istiyor. Adam, M. Paul Belon ile M. Guys'a, Türkçe coşkulu bir nutuk çekiyor. Ona ne biçim bir sabırla kulak ve yanıt veriliyor! "Evet, dostum. Çok naziksin... İşte, Şevket Paşa'nın kartı!.. Çekip gitmek niyetinde değiliz ve kimseyi de rahatsız etmiyoruz... Gördüğün bu otomobil, Basın'a aittir ve kutsaldır! Sen dahi, Basın'ın iyi bekçisi olacaksın ve küçük bir bahşiş alacaksın... Bize boğucu bir sevecenlik gösteren şu mert insanları dağıt. Kapı basamağında, bayanların yanında oturan şu koca haremağasını bırakabilirsin. O, çok ilgi çekici. Çok da zararsız...." Meslektaşlarımın anlaşılmaz sözleriyle afallayan, Şevket Paşa'nın adını taşıyan geçiş belgesinin görüntüsüne saygı duyan 'Basın bekçisi', M. Belon'un sadık hizmetkârı kesildi. Kuşkusuz, "Dağılın!" anlamına gelen çeşitli bağırışlarla, kalabalığı harekete geçirmek üzere vatandaşlarına bastonla vuruyor. Otomobil şirketinin temsilcisi de sonunda rahatlıyor! Türk halkı konusunda iyice kanaat sahibi; kenar mahalle ağzıyla kamu düzeni savunucusunu yüreklendiriyor. Ve kaçışarak dağılan meraklı kalabalığa sövüyor.

Hanım sultanlar, kapalı arabaların içinde çılgınlar gibi eğleniyor; istorlar yukarıya kalkarken, çeneyle ağzı yarım kapayan yaşmağın açıkta bıraktığı biraz kavisli burun, iri siyah gözler, güzel makyajlı yüzler, gül

başlıklar altında ortaya çıkıyor. Elmas yüzükler ışıldıyor. Saray kadınları - prenses ünvanını taşımayan ve yaşmağın altında başı açık oturma hakkı bulunmayan, tören barakasında yer kalmadığı için, haremağalarının korumasında arabalarında oturanlar- birkaç adım öteden eğlenceli sahneyi izliyor. 'Basın bekçisi' alçak gönüllü ve mutlu bir halde gelip otomobilin karşısına dikildi. M. Belon, doğuda kimsenin hiçbir rejimin geri çevirmediği küçük bahşişi ona uzattı... ve bu olağanüstü polis görevlisi bunu büyük edepli bir ifadeyle reddetti. Genel bir üzüntü. Zaman ne kadar değişmiş! Ama bu sırada eşinen atlar, halkın dikkatini başka bir yöne çekiyor; polis görevlisi biraz daha yaklaşıp ceketinin eteğini kaldırarak, güzel kuruşların ve parlak gümüşten çeyrek mecidiyenin usulca kaydırılacağı ağzı açık pantolon cebini işaret ediyor. Hiç kimse bir şey görmedi; Türk polisinin onuru kurtulmuş oldu. Bundan böyle, o artık bizimdir; o bizim 'Basın bekçimiz'dir. Bize hizmet etmek için kendini parçalıyor; - bu sırada, Osmanlı Bankası'ndan M. Billiotti ona fotoğraf makinesini veriyor. Çabucak bir, iki, üç klişe- ama beceremeyecek, güneş çok dik, biz de fazlaca kımıldadık. Ve işte, M. Billiotti genç yaşın atikliğiyle, makina elinde, saray arabalarına dönüyor. Beyaz peçeli, güllü başlıklı bir kadın başına arabanın kapısından uzatır gibi oldu. Ama hemen hızla içeri çekiliyor... Küçümsediğinden mi? Yoksa edebinden mi? Hayır. Göz açıp kapayıncaya kadar, kolalı muslin örtünün tümden kapayamadığı, boyalı güzel bebek yüzünü tekrar ileriye uzatıyor. Ne yazık! Korkunç bir haremağası telaşla atılıyor... İstor, fotoğraf makinasının tıkırtısından önce iniyor.

Uzakta müzik sesleri... Zırhlı bir otomobil, şatafatlı geçişini gözümüzde canlandırdığımız saltanat kafilesinin önünden geliyor; eski tarz giysiler, üzerlerinde altın ve değerli taşlar kaynıyor... Askerler, askerden çok bir şey yok; topçular, ağır silahlı süvariler, Prusya usulü adım atan piyadeler. Bunlardan yüzlercesi, binlercesi geçiyor. Durmak bilmeyen alkışlar, görkemli atlar üzerinde 'özgürlük' kahramanları Enver Bey ve Niyazi Bey ile Konstantinopl fatihi Şevket Paşa göründüğü zaman iki katına yükseliyor... Ve işte kuyrukları gösterişli beyaz atların çektiği Sultan'ın arabası; çevresinde sade haki üniformaları, muhafız süvarilerle tezat oluşturan Pangaltı askeri okul öğrencileri bulunuyor. Bir bağırış tufanı içinde, saltanat arabası pek yakınımızda duruyor; general üniforması içindeki Sultan ayağa kalkıyor. Elleriyle bazı işaretler yapıyor... Konuşuyor. Protokolün uygun karşılamamasına rağmen arabadan inmeye çalışıyor... Gözleri solgun mavi; iyilik dolu, biraz mahmur yüzü keyifle parlı-

yor. Sultan, tören barakasının penceresinde kendisini alkışlayan oğullarına bakıyor. Kızlarına ve akrabalarına baktığından ise pek emin değilim. Ama ululuğunun verdiği ağırbaşlılıkla, yeniden oturmaya karar veriyor; yeşilliklerden ve kırmızı bezden yapılma zafer takının altından, özgürlükçü dinsel çevrenin temsilcisi yeşilli imamların arasından geçip gidiyor. Alıştığı üzere selam verirken, farkında olmadan başını bir kez daha Seraskeriye'nin tarafına çeviriyor...

Onu tahta çıkışında göz ucuyla nasıl gördüysem, yine çok kısa bir süre görüyorum; anılarımda da öyle kalacak: Mert bir kişi, biraz ürkek ve yumuşak huylu. Ama önceden duyduğumuz göz kamaştırıcılık nerede?.. Şeyhülislam'ın, Hahambaşı'nın, Rum patriğinin, Ermeni patriğinin, Katolik papazların, Papalık temsilcisinin giysileri bize görkemli biçimler, sıcak renkler, zengin ya da ağır süslemeler sunuyor. Yeşil ve altın sırmalı, beyaz ve altın sırmalı, tüm dinlerin üst düzey üyeleri, bize bir an göz ziyafeti veriyor, - bir an... Bakanlar, milletvekilleri, yönetimin ve siyasetin tüm kodamanları gelişigüzel kümelerle, övgüye değer demokratik sadelikle ve tutarlılık iradesini sergileyerek yürüyorlar. Onlar da, sırayla zafer takının öbür yanında gözden kaybolduğu zaman, birkaç askeri birlik daha geçiyor ve sonra her şey bitiyor.

Bu bitti. Artık herkes çekip gidiyor... Hayal kırıklığına uğranmayacak kadar çokça eğlenildi... Yine de, daha başka şeyler, renkler, beklenmedik biçimler, tarif edemediğim göz kamaştırıcı ve vahşice olgular yaşanabilirdi. Büyük Türk'ün çevresindekiler! Ama artık Büyük Türk yok: Anayasal bir hükümdar, aynı bizdeki gibi redingotlu bakanlar, arabalarının içinde bizimkilerin tıpkısı milletvekilleri var. Türkiye uygarlaşıyor. O da bizim gibi dürüst ve donuk bir hal alıyor. 89'un ölümsüz kurallarına doymuş parlamenter bir yönetim altında doğulu debdebe neye yarar? M. Fallieres'i, Louis XIV'in arabalarında göremeyişimize hayret etmedik miydi?

Törenin izlendiği pencerelerde artık hanım sultanlar yok... İstorları kapalı arabalar, saray kadınlarını götürüyor. Askerlerin güvenlik safları bozuldu. Kaldırımlara, ağaç tepelerine, evlerin damlarına doluşan tüm insanlar sokağa döküldüler. Yürüyüşe geçen atlar sinirleniyor. Otomobil, her beş ya da altı metrede bir durup beklemek zorunda kalıyor. Saat dört. Hava yanıyor. Susuzluktan öleceğiz. Birer altın limonla ağızları kapalı büyük limonata sürahileri -yakut ve sarı yakut renkli- aşırı açgözlülüğümüzü kışkırtıyor. Saat beş buçukta, otomobil şirketi temsilcisinin hırlamalarına rağmen, birçok Türk'ü arabanın arkasında sürükleyerek,

güçlükle köprüye ulaşıyoruz. Pera'nın dik yokuşunu tırmanırken, yoksul bir zenci çocuğun, korkunç adamın dikkatinden kaçarak, maymun gibi kapının basamağına sıçradığını fark ediyorum. Çocuk gözlerinin akını devirerek bana bakıyor ve alçak sesle yalvarıyor:

- On para, madamizel, on para!..

12 Mayıs

Bu sabah Ermeni oda hizmetçisi, kararlaştırdığımız saatten biraz daha erken, beni uyandırmaya geldi. Ve tatlı bir gülümsemeyle bana şöyle dedi:

- Eğer madam çabuk kalkarsa, çok ilgi çekici bir şeyi görmeye gideceğiz... Buraya çok yakın bir yerde, Kasımpaşa'da... asılanlar var.

- Asılanlar mı?

- Gericiler... öldürüldü... iple boğuldu, işte böyle... gericiler çok kötü!

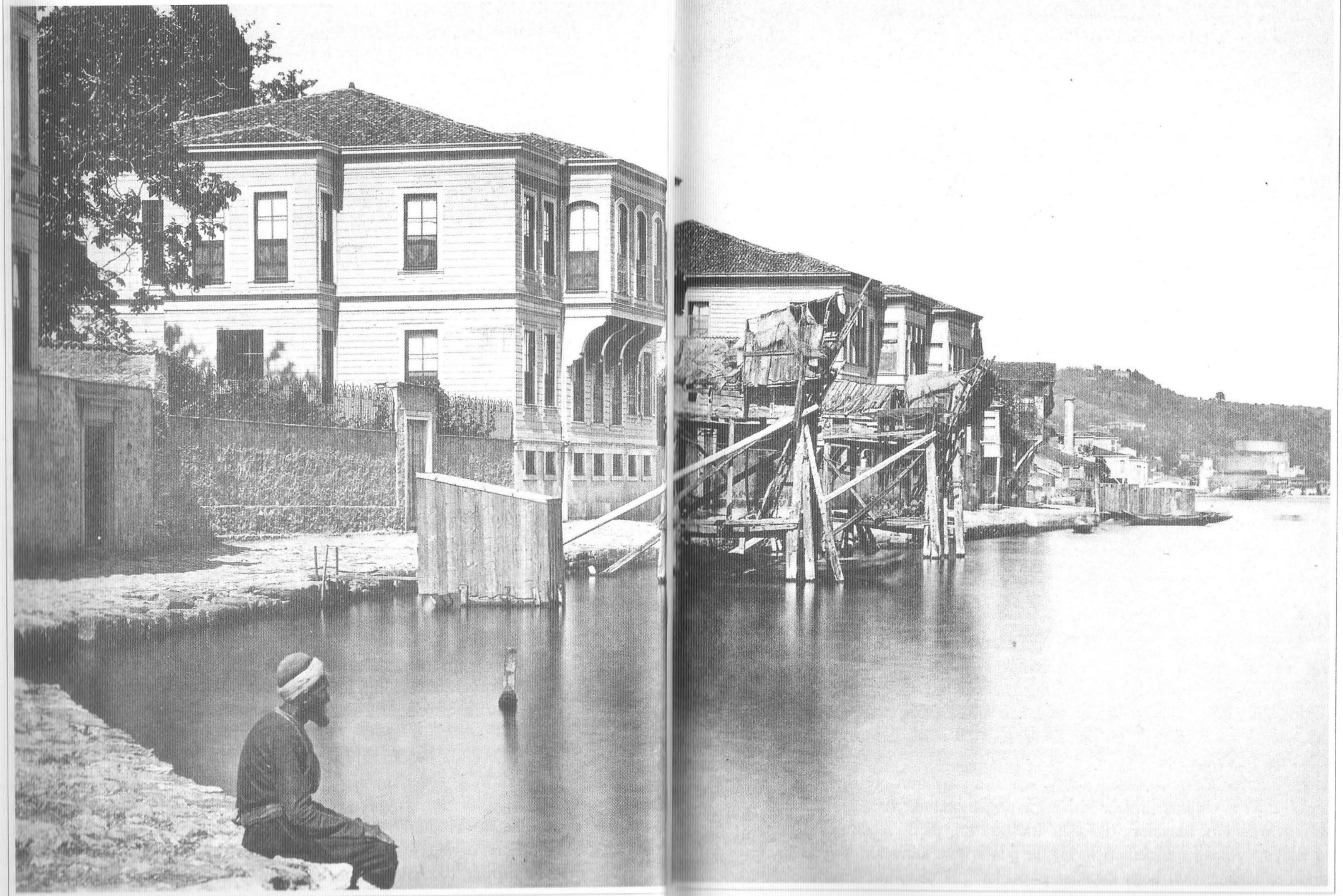
- Asıldılar, ha! Teşekkürler. Uyumayı tercih ederim.

Çeyrek saat sonra, Sophie bana bir mektup getiriyor. Bir erkek arkadaşım, "birkaç deniz piyadesinin, darağacının kurbanı olarak, iplerinin ucunda sabırla bekleyişini..." seyretmek üzere beni davet ediyor.

İşte, bu da kibar kişilerin sonuncusu! İnsan böyle zevkli partilere davet edildiğini duyması için Türkiye'ye gelmesi gerek. Bu bana, Perrin Dandin'in İsabelle'in ağzından laf koparmak için sunduğu hoş öneriyi anımsatıyor.

Hotel Continental'in yemek salonundaki kahvaltıda, herkes benim asla görmek istemediğim şu asılan kişilerden söz ediyordu. Görülüyordu ki, Kasımpaşa'da toplanan ayaktakımı, yabancıların uygunsuz merakını şiddetle protesto etmiş. Orada toplanan kalabalık, fotoğrafçılar darağaçlarının önüne yerleştiği zaman büsbütün çileden çıkmış ve fotoğraf makineleri kırılmış. Dostlarımdan Türkçe konuşan ve anlayan biri, tekrarlanan infazların insanları dehşete düşürdüğünü, ama bağnazlık duygusunun varlığını sürdürdüğünü iddia ediyordu. İnsanlar asılan kişilere acıyordu: "Zavallı kurbanlar! Zavallı şehitler!.." Yalnızca, bunlar acırken alçak sesle konuşmaya özen gösteriyorlardı; çünkü askeri mahkeme ve Şevket Paşa büyük korku salmaktaydı.

3 Mayıs'ta ilk asılanlar, basını oldukça meşgul etmişti. Tüm gazeteciler bu kişileri anlatmıştı. Tüm Konstantinopl, bunları, öğleden sonra saat beşe kadar sergilenen bu beyaz gömlekli ölümcül kuklaları seyretmişti. Hatta çok deneyimsiz, ya da fazla heyecanlanan cellatların görevlerini kötü yaptığı, bazı mahkumların ip boyunlarını ve çenelerini sıkarken

Fotoğraf: B. Kargopoulo
Bebek

boğulmak yerine, boyun kemikleri kırılarak öldükleri saptanmıştı. Vücudun ağırlığı, omurları birbirinden ayırmış ve boyunları olabildiğince uzatmıştı... Dahası, cesetler bilinmeyen bir yere duasız, tabutsuz, hatta yıkanmadan gömülmüştü. Bu da cezanın uzantısını oluşturuyordu;

Bu sabah asılanlar, öğlenden çok önce, gözlerden uzaklaştırılmış; dört parça tahta arasında barış içinde yatıyorlar. Zavallı bedenleri yıkandı. Yalnızca, taştan sarığıyla, altın yaldızlı yazıtıyla mezar taşına sahip olma hakkı onlara tanınmadı. Son olarak da, daha becerikli cellatlar onların can çekişme sürelerini kısalttı. Ama mahkumlardan cellatlara güven duymayan birisi, üstelik de, çok sakin bir mahkum infazını yapacak kişinin görevini üstlenmiş:

- Bırakın, diyor bu mahkum sehpaya çıkarken. İşimi kendim bitireyim... Ve dediğini de yapmış.

Günün sonuna doğru, şu Kasımpaşa semtine, dehşet verici törenden hiçbir iz kalmamış. Amirallik meydanına kadar indik. Kasımpaşa, Küçük Tarlabaşı Mezarlığının arkasından, Napoli için Santa Lucia neyse, Konstantinopl için aynı değeri taşıyan Altın Boynuz'a açılıyor; bir denizciler ve balıkçılar mahallesi. Pis ve dar sokaklar, İstanbul'un sokaklarını andırıyor; aynı ahşap evler, aynı basık dükkanlar, aynı şalvar, çizgili ve işli kazak giymiş yayalar, aynı sarıklı kafalar, aynı garip küçük zanaatkârlar. Balık kokusu, limanın çamurunun ve açıkta akan tek lağım kanalının dayanılmaz kötü kokusuyla ortalığa hakim... Balıkçı tezgahlarının üzerinde düzinelerle kocaman balıklar; bir hayli sıska, eti yetersiz tuzlandığından yavan ve sert olan lüferler görülüyor. Birçok marul satıcısı ve omuzlarında uzun sırıklar taşıyan sokak satıcıları da var: Sırıkların iki ucunda karaciğerler, yürekler, kuzu akciğerleri, gevşek ve kanlı şeyler sallanıyor.

Ve bu Kasımpaşa insanlarında, düşmanca değilse de, ne kaba bir davranış var! Frenk kentinin bitişik olmasına rağmen, burada yalnız başıma dolaşmayı göze alamazdım doğrusu. Bu kişileri, sabahki idamlar ve fotoğrafçıların saygısızlıkları mı böyle aksilendirdi acaba? Halbuki, çok sayıda Rum, Ermeni ve Yahudi varken, bu mahallede sadece Müslümanlar bulunuyor.

Lanetli meydan, bu saatte adeta ıssız. Sarı kışlanın gerisinde, servili tepe Pera'nın çağdaş stildeki yapılarına doğru dimdik yükseliyor. Sağda, asma çardakları, masaları, nargilelerini tüttüren, ya da alçak sesle gazete isteyen yoksul müşterileriyle küçük gösterişsiz kahveler. Suyun kıyısında sandallar, sivri başlı kayıklar papuçlar gibi yanyana sımsıkı dizili;

terk edilmiş, kızılımsı iskeletli üç paslı gemi, öteki yakada, ateşli ve kanayan göğün altında, morumsu bir pusla kararıyor.

Kışlanın avlusunda sıraya geçen askerlerin hareketliliği var; akşam töreni için borular çalınıyor. Sultan'a üç selam sigası çınlıyor. Sonra askerler sarı renkli yapıya giriyorlar. Karanlık çökmekte. Birkaç fener yanıyor. Ve hep şu ölüm kokusu...

Mezarlığın dik yokuşunu tırmanarak, dönüş yolunu kısaltıyoruz. Eğik bir ışık demetinin sızdığı ulu selvilerin altında, tozların ve çakılların arasında, yeşil ısırganlarla, boylu otlarla çevrili küçük bir pınar şırıldıyor. Kadınlar, kahverengi giysilerinin ve beyaz başörtülerinin içinde çömelmiş hayal kuruyor; tatlı görünüşlü bir sürü küçük çocuk 'evcilik' oynuyor. Dört yaşında bir kız çocuğu yıkık bir evin basamağına taht gibi kurulmakta; saçlarının arasında gümüş teller niyetine saman parçacıkları, yanaklarına yapıştırılmış kağıt yuvarlaklar var. Onun çevresinde fes giymiş minik oğlanlar, saçları örtülü küçük kızlar, minyatür Müslümanlar dans ediyor, bağırışıyor, itişip kakışıyorlar. En büyükleri olan kız -dokuz yaşında- diğerlerini gözetiyor, kucağında tuttuğu kiraz kırmızısı takkeli süt bebeğini, amber sarısı yanağına bastırarak, şimdiden analık duygusu içinde, yumuşak kadifemsi bir bakışla seviyor.

13 Mayıs

Eski Sultan, dramatik sanatları desteklemiyordu. Anayasa'da önce, Konstantinopl'da ne düzenli tiyatro grupları, ne de özgün eserler vardı. İtalyan ya da Fransız kumpanyaları, bazen yalnızca sansürün gözden geçirdiği opera, ya da dramları sergiliyorlardı; Avrupa seyircisi bunları şaşkınlığa düşmeden izleyemezdi. 1908 devriminden beri, Rumlar ve Türkler heveslerine göre, yabancı eserlerin yerlerine millileştirdikleri eserleri koymayı hayal ettiler; tiyatro yazarları ise mantar gibi yetişti.

Hatta bugün, milliyetçi dram yazarı bir Jöntürk bana tanıştırıldı; onun yazdığı Sultan Murat yakında küçük Tarlabaşı tiyatrosu tarafından, yaralı askerler yararına temsil edilecek. Onun bana dediğine göre, kendisi özel aile yaşamının ve kadın yaşamının görüleceği gerçek Paris konulu bir piyes hazırlıyor... Ama, bu konu Konstantinopl'da skandal yaratacaktır.

Bu girişimler bana çok ilginç geliyor; belki de, genç ve içtenlikli yetenekleri ortaya çıkaracak. Taze yazarların hâlâ Peralı aktörlerin çevirdiği ve rol aldığı Fransız eserlerini sahneye koyuyor. Ortadaki büyük yenilik, seyirliğin sürekli ilgi görmesi.

Dün, Variétés'de çok eski bir tanıdığa rastladık. Afişteki ve el programındaki harfler, şaşkın gözlerimizi biraz kararsızlığa itti. (Rumca) burada çocuksu bir 'ze' aksanıyla dile getiriliyor; bu bizim Mamz'elle Nitouche'umuz.

Evet, Mamz'elle Nitouche, hem de Yunanca!.. Ne kadar değişmiş!..

Tiyatro salonu göz alıcı değil, ama çok uygundu; sade tuvaletleri içinde birçok aile, ön koltukları ve balkonları işgal ediyordu. Yarı çağdaş kişiler pek seyrekti. Kısacası, sevecen bir seyirci topluluğu, peşinen memnun, olayı ciddiye alıyordu. Elen dostluğu duygusu öyle canlıydı ki, olayda yerel bir tiyatro trupunun oluşu, eseri yerel lehçeyle oynayışı, seyircilerin içini gururla, adeta coşkuyla dolduruyordu.

Ama Pera'nın bu iyi insanları, bizden daha az eğleniyordu; çünkü biz bir tek kelime anlamasak da, her şeyi, neler döndüğünü aşağı yukarı biliyorduk. Aramızda piyesi Paris'te görmemiş olanlar bile, afacan ve masum yatılı öğrenci kızın; manastırın duvarlarının üstünden atlayıp, bir kadın oyuncunun yerini alan, müzik öğretmeninin suç ortaklığıyla bir albayla dalga geçen, asker kılığına bürünen ve sonuçta gerçek sevgilisine el değmemiş bir masumiyetle ulaşan Mamz'elle Nitouche'un düşüncesine ve doğru görüntüsüne aşinaydılar. O, zarif, atılgan, cilveli ve temiz yürekli; yirmi beş yıldan beri gözde, genç bir operet kızıdır. Nazik bir kukla, gerçekten Paris'in malı, burnu havada, alaycı bakışlı, nüktedan ağızlı, çılgın sarı saçlıdır.

Oysa, buradaki Mamz'elle Nitouche, civciv sarı peruğun altında, siyah saçların alnını karanlık bir çizgiyle çevrelediği genç bir Peralı kadındır. Hoş bir yüz, fazlaca yuvarlak, krem ve pudra aracılığıyla ağartılmış ve pembeleştirilmiş; bu arada, sağlam yapılı kollar oldukça esmer renk tonunu koruyor. Tuvaleti de, ne yazık ki, Pera biçimi! Célestin, besteci; bana kaçınılmaz şekilde otel garsonlarını anımsatıyor. Okul yöneticisi kadın, albaydan daha az bıyıklı değil; Oiseaux manastırının öğrencileri kısa boylu ve esmer tenliler, olağandışı mavi entarilerle, kötü yola düşmek üzere olan Marsilyalı hizmetçi kızlara benziyorlar!.. Ya Fransız ordusu! Kırmızı flanelden pantolonlu, eşi görülmemiş küçük kepler giyen, 'komik yürüyüşlü' subaylardan Fransız ordusuna ne denir!

Kuşkusuz, Fransa'daki küçük kentlerde bundan daha gülünç temsiller, daha komik dekorlar, daha az tahammül edilir şarkıcılar vardır. Çünkü, tümüyle bakılırsa buradaki aktörlerin hepsi iyi niyetli, bazıları yetenek sahibi; orkestra orta halli ve seyirciyi pek sıkmıyor. Ama biz Fransızlar için, çılgınca, tuhaf ve akıl almaz bir taklit bu. Homer ağzıyla ko-

nuşan Célestin!.. Nitouche, Sofokles'in sözleriyle şarkı mırıldanıyor!.. Bu söylenip geçerken kaptığımız Yunanca sözcükler, yadsınmaz biçimde, öğretmenlerin, sözlüklerin ve olgunluk imtihanlarının anılarını canlandırıyor! Son olarak da hareketler, mimikler, yüz ifadelerindeki değişiklikler, esprilerle hiç ilişkisi bulunmayan vurgulamalar yapılıyor; çünkü bunlar Yunanlı, Yunan duygularını aktarıyorlar. Bu, re majörle şarkı söylendiği zaman, la minörle eşlik etmek gibi oluyor. Ve bizim için sonuç olağanüstü tuhaf.

Hepimizin edindiğimiz bu duyguyu oldukça kötü ifade ederken, Variétés'nin sanatçılarını incittiğimden dolayı çok üzüleceğim. Onların tümüyle çok sevimli, oldukça yetenekli ve gençlik çabasıyla dolu olduklarını tekrarlıyorum. Onları kendimizden geçercesine alkışladık; neşeyle geçen birkaç saati kendilerine borçluyuz.

Bu unutulmayacak temsilden sonra, fazla gülmekten dolayı olacak, karnımız çok acıktı. Otelin hemen yanıbaşındaki sakin bir kafeteryada güç kazandırıcı birer fincan şokola içmeye karar verildi. Bu kafeterya pek kalabalık değildi, fazla şık da sayılmazdı; ama belki de, ünlü Tokatlayan'dan daha çok saygınlığa sahipti.

Ve işte, birdenbire, bizim bölmemize bitişik salondan bağırışmalar ve küfürler yükseliyor. Rus deniz ticaret filosundan iki lostromo, korkunç sarhoş iki beyaz ve sarışın devin ısmarladığı rakı verilmiyor. Patron koşarak geliyor, garsonlar tartışıyorlar. Ruslardan biri yumruğunu havaya kaldırıyor. O sırada, sokakları bekleyen iki Selanikli asker bulmak üzere gizlice dışarıya çıkılıyor... Olağanüstü patırtı; sonu gelmeyen tartışmalar... Ve sakinleşen irikıyım sarışın lostromo, solgun gözleri irileşmiş, aniden kendini banketin üzerine bırakıyor; eşi bulunmayan, küçük bir kızın çok ince, çok pürüzsüz, doğal si'nin çok ötesinden başlayıp, kesilmeksizin tiz re'ye varan yüksek perdesiyle dokunaklı bir ağıt tutturuyor...

Öteki lostromo, şarkının güzelliğiyle coşarak, kirli tabak çanağı kırmaya girişiyor...

Dışarıda gece, yalnızlık... Ne bir gecikmiş gezintici, ne bir araba; çöp yığınlarının üzerinde kaynaşan köpekler; tüfekleri ışıldayan devriyeler... Sıkıyönetim hali!

15 Mayıs

Özel iddiası ve tavrı olmayan, iyi arkadaşlık yapma ve birçok şey görme, bunları iyice inceleme ortak arzusuna dayanan bir dostlar takımı

kurduk. M. Bareille rehberimiz olarak, bizi Eyüp'e götürdü. Hak dininden olmayanlara yasaklanmış, kutsal yüce camiye girişimizi ona borçluyuz! Şimdi bile benim o iki avluya nasıl girebildiğime, şapkamı -çan biçimli şapkam- ünlü mezarın parmaklıklarına nasıl koyabildiğime kimse inanmak istemeyecektir. Geçen kış Paris'te, Paradis Laïques'in esprili yazarı M. Jules Sagaret'nin bana Eyüp ziyaretiyle ilgili anlattığı eğlenceli ve düşündürücü öyküyü anımsıyorum. Yazar, yanlışlıkla Çınarlı avluya girmiş; bu avlunun mimarisini masumca seyrederken iki kişi üzerine gelerek, onu dışarıya atmış, -tıpkı, Delacroix'nın freskinde Hélidore'u kovan melekler gibi.

- Hatta, diye ekliyordu M. Sagaret, beni bir güzel de dövdüler...

Yani Çınarlı avludan geçebileceğimi hiç ummuyordum; doğallıkla da, bunun için yanıp tutuşuyordum... Bütün kadınlar bunu anlayacaktır! Paris'te bile bir geçidin, ya da bir çitin üzerinde, 'Girmek yasaktır' yazısı okunduğunda, içeriye hiç uğruna, zevk olsun diye girmeye uğraşılır. Hayat ağacının elması, 'yasak meyve' ilan edilmemiş olsaydı, kadın kesinlikle onu fazla ham bulurdu...

Böylece, hiçbir kötü niyetim bulunmaksızın, M. Bareille'in peşinde Eyüp'e gidiyorum. M. Bareille sevimli bir kişi. İstanbul'a âşık, Bizans'a tutkun. Çok yumuşak bakan gözleri, darmadağınık saçları, kötü biçilmiş redingotu, gerçek bir bilginin hassas ruhu var. O, bu dünyanın görkemli nimetlerine ve gösterişine ilgisiz. Eski rejimin kişilerini, saltanatın prenslerine kadar yakından tanıdı, ama yine de varlıklı değil!.. O, en geniş ve en derin bilgilere sahip, ama ünü yok. Hatta, bir nişan bile almamış... M. Bareille'in dostları, liyakatinin ve yeteneklerinin kendisine iyi bir servet sağlamamış olmasına üzülüyor; ama o, sıradan ve sakin, kaderini kabul ediyor. M. Bareille Christ Pantocrator ve Panaghia'nın katına gittiğinde -mümkün olduğunca gecinden olsun- Bizans'ın çok sevdiği kadınları ve tüm sonsuzluk onu karşılayacak; kendisi de, mozayiklerden bir taht üzerinde oturarak, Azize Helen ve Aziz Chrysostome ile birlikte arkeolojiyle uğraşacak.

Eyüp! Mezar taşları ve serviler korusundan bir hayli önce, tepenin yamacından itibaren, yeşil çınarlar arasında; garip beyaz boyalı ve altın yaldızlı sokaklar başlıyor. Bu Eyüp sokakları, küçük bahçelerin ve çeşmelerin arasında ev yerine çelenklerin, kurdelelerin ve bizim XVIII. yüzyıl Fransız deniz kabuklarının süslediği, sekizgen ya da yuvarlak biçimli mermer pavyonlara sahip. Yüksek, altın yaldızlı parmaklıklı pencerelerin arkasında ince ipekliden, çiçek desenli perdeler çaprazlama kesişi-

yor. Müzik salonu mu, kahvaltı evi mi, yoksa Watteau'nun huzursuz ruhunun nöbet tuttuğu bir aşk yuvası mı? Yaklaşıyorum. Bakıyorum... Ne mobilya, ne boyamalar, ne de çiçekler var: Sarı balmumundan büyük mumların dikili olduğu gümüş şamdanları, ölgün turkuvaz mavisi ve soluk gül rengi bir halının üzerine konulmuş; tahtadan bir masacık, açık duran bir Kur'an'ı taşıyor; abanoz trabzanın koruduğu şekilde, üstü pek eski, yıpranmış, hırpalanmış, güve girmiş kırmızı bir ipekliyle örtülü çok yüksek bir tabut...

Yüz yıldan fazla bir zaman önce ölmüş, bir hanım sultanın tabutu bu. Sofu bir hanım sultan, Müslüman Türk toplumuna büyük paralar bırakmış; böylece, son mekanı olan türbesi din adamları tarafından korunmakta. Din adamları ona bir bakıcı verdiler; bir hoca, onun hemen yanı başındaki bir odada kalıyor ve hanım sultanın sevdiği akrabalarının, dostlarının, hizmetçilerinin gömüldüğü küçük bahçeye de bakıyor. İşte, bu ölü sultanın bakıcısı, mezarları, yabani incir ağacını, boğum boğum ve çiçek açmış salkım ağacını, ünlü sarmaşık güllerini içeren küçük bahçe bölümünde oturmakta. Basit bir sadaka karşılığında, bu adam bize çiçekleri koklamamız, oranın sahibesini selamlamamız için izin verecek; bize kendi küçük özel barınağını, sedirini, çanağını, kehribar dua tespihini, dua kitaplarını gösterecek...

Hanım sultanın yanında, bir büyük başvezir var; daha ötede bir general, bakanlar, haremağaları, din adamları bu mermer yontu pavyonların, Eyüp'ün bu Trianon mezarlığının hayalet sakinleri.

Dingin havada, beyaz güvercinler kanat çırpıyor. Gökyüzü o kadar tatlı ki, tüm hüzünleri giderebilir. Her taraf lekesiz beyazlıklar, yumuşak yeşillikler içinde. Bu mayıs sabahında, yeni soyulmuş bir bademin tazeliğine sahip.

İşte, şimdi biz caminin M. Sagaret'ye pek ölümcül gelen Çınarlı avlusunun kapısındayız. Yaşayan kişilerin buradaki mekanları, ölülerinkinden çok daha fazla; kalabalık sokakta berber dükkanları, aşevleri, bakkal dükkanları var. Kutsal yerin bu kadar yakınında, bir meteliğe satılan vatanseverlikle ilgili resimler görerek biraz hayrete düşüyorum. Bu kaba saba boyamalar, Mehmet V'in tahta çıkışını, bir parlamento oturumunu ve asılanları temsil ediyor -ne çok asılan var! İslam dininin, insan yüzünün tasvir edilmesini yasakladığını sanıyordum.

Çınarlı avlu, güneşli beyazlığının içinde, sade ve güzel. Dev ağaç onu yapraklardan bir kubbeyle örtüyor. Müslümanlar çeşmelerin yanına oturmuş; başka Müslümanlar yatarak uyuyor, bazıları da yüzlerce güver-

cine darı -ölçeği on para!- serpiyor. Cami, bundan daha kutsal, girilmesi bundan daha zor olan bir başka avluya açılıyor. Biz önemli tahriklere neden olmamak için uzaktan bakarken, M. Bareille hocanın biriyle görüştü; sonra oradan ayrılıp bir Makedonyalı güvenlik birliğine gitti. M. Bareille, yanında Selanikli iki çavuş olduğu halde yeniden bize geliyor ve doğal bir tavırla konuşuyor:

- Girebilirsiniz.

- Ama nereye?

- Avluya... Birliğin subayları ile görüştüm; onlar da hocalarla aramızı buldu. Yirmi beş yıldır Konstantinopl'da bulunuyorum; ne var ki, bu avluya girmeyi asla başaramadım. Hatta en saygın Türkler'le birlikte olsam bile. Şu an Selanikli subayların saygınlığı o kadar büyük ki, her şeyi yapabiliyorlar. Güvenlik önlemi olarak, bize bu iki çavuşu refakatçi verdiler.

Ve böylece, Çınarlı avluya girdim; itiraf edeyim ki, içim pek rahat değildi; müminler bana doğru bir tek adım atsalar, hemen kaçmaya hazırdım. Ama müminler, gavurları hor gördükleri kadar, mavili jandarmaları sayıyorlardı. On beş yaşında, çok açıkgöz küçük bir hoca, bize ağacın gövdesindeki büyük oyuğu ve çeşmeyi gösterdi. Güvercinlere yem attım ve ikinci avlunun eşiğine kadar gitmeyi göze aldım. O sırada, küçük hoca bana gülümseyerek içeriye girmemi işaret etti. Hepimiz birlikte eşiği geçtik; güzel çinilerle kaplı, Eyüp'ün mezar parmaklıklarının yer aldığı, soldaki duvarın önünde durduk... Karşıda, tepesinde iki beyaz minarenin yükseldiği, kapısı meşin bir perdeyle örtülü cami... Ve kimse bize bir şey söylemediğinden, cüretimin sorumlusu olan küçük hocayı izleyerek mezarın içini görmeye gittim. Birçok büyük mum, kırmızı ipekliden perdeler, hareli büyük bir katafalk; loşlukta değerli hazineler gibi ışıldayan, ama iyi seçilemeyen şeyler var içeride... Çok daha güzel şeyler görülebilir; ama bu, zorluk ve tehlikesinden dolayı güzeldi... Loti de, Eyüp'ün mezarını gördü, ama kılık değiştirmişti! Loti'de liyakat söz konusu değil! Halbuki, bu tapınağa daracık giysisi, çan biçiminde şapkasıyla, peçe takmaksızın giden Parisli bir bayan, iyi talihinden dolayı Allah'a teşekkür edebilir!

M. Bareille'in başında fes var; ama M. Paul Belon fötr şapkasıyla benim kadar utanç verici. Gezimizi camiin eşiğini de aşarak zafer tacıyla süslüyoruz. Küçük hoca meşin perdeyi tutuyor, iki Selanikli esa arkamız da nöbette bulunuyordu. Bu camide özellikle hayranlık duyulacak hiçbir şey yok, -ama bu Eyüp'ün camii! Bu arada, müminlerin yüzlerini

gözlemleyen ve düşüncelerimi okuyan M. Bareille bize telaşla seslenıyor:

- Bu kadar yeter. Gitme zamanı. Dua vakti geldi. Müezzin ezan okuyor; tutucular neredeyse kızacak...

Ah! Ne kadar hayran kaldım!.. Hocaya bahşiş, jandarmalara bahşiş! İşte, sofular geliyor; çok vakur, sarıklı, sakallı; canlı renklerle güzel işli desenler taşıyan, çizgili ipekli cüppeler giymişler. Ve siyahlar içinde kadınlar, yoksul hırpani kadınlar; zenciler, bol entarili Araplar da var... Şimdi, M. Bareille'in bize sözünü ettiği güzel hanı arıyoruz.

Han bulundu; bahçeye masalar konulan bu yer, bir incir ağacını, bir salkım ağacını, çiçekli birkaç gül fidanını ve tavuk kafeslerini barındırıyor, aynen 'Paris civarı' gibi -gerçek bir kır kahvesi-; yaşlı saygın bir Türk, bir kenarda sandalyelere hasır örgüsü yapıyor. Yolun ortasında küçük bir su fıskiyesi bulunuyor; mermer bir yalağın içinde ufaklığıyla yürek sızlatan bir su fıskiyesi! Öğle yemeği mi? Ha! Kuşkusuz, otomobil şirketinin temsilcisi, saygıdeğer vatandaşımız yemekten memnun olmayacaktı. Onun, "Ne pis ülke!" dediğini duyar gibi oluyorum. İyi ki onu görevleriyle baş başa bırakmışız. Öğle yemeği gülünç, tüyler ürpertici ve sevimli. Bize hizmet eden Türk genci, tahta masanın üzerine örtü niyetine sarı ve pembe çok ufacık sünger peçeteler yaydı. Her peçetede bir tepsi; tepside yemek tabakları, ya da daha doğrusu oyuncak bebeklerin yemeğine uygun düşecek fincan tabakları. Birinde koyun eti parçaları bulunuyor, fındık taneleri iriliğinde; ana yemeği oluşturuyor bu kebap. Diğer tabakta zeytinyağında pişmiş patlıcanlar var; üçüncüde kıyılmış keki, dördüncüde ise nefretle geri çevirdiğimiz taze sarmısaklar. Bayat ekmek, memba suyu, soğukluk olarak da yoğurt, ünlü Bulgar mayasıyla ekşitilen bu süt, M. Metchnikof'un gözdesi...

Melek ruhlu M. Bareille, ziyafetin nefis olduğunu öne sürüyor. M. Belon kebabın değerini saptayamamış, yoğurttan sakınıyor gibi görünüyor... Bu yiyeceğin, diğerlerinin arasında sağlığa uygun, her derde deva, şekerle nefis olması gerektiğini açıklıyorum. Ve ortaya pudra şekeri getiriliyor... Bir kedi eteklerime sürünüyor; ihtiyar hasırcı gülümsüyor; salkım ağacı eflatun salkımlarının dalgalanan gölgesini, güzel kokusunun havadan ayırt edilemeyen yumuşaklığını üstümüze boşaltıyor. Güneş ılık, göğün mavisi bu bahçeye inmiş, hoş kokulu havada erir, gözlerinizi yıkayıp, damarlarınızda tatlı bir rehavetle akar gibi oluyor. Kimsede artık önceki keyifli duygu hakim değil, ama herkes iyi. Konuşma arzusu yok. Kımıldama arzusu yok. İnsan, her şeyden uzakta; kendi benliğin-

den uzakta... Ve bu melankolik zevk, bu boyun eğdirici dinginlik, belki de, Doğunun bizim Batılı alaycılığımıza karşı öç alışıdır; bu Türkiye'nin bizi büyüleyişidir.

Ve bu büyüye fazla karşı gelemiyorum; görgü kuralları kavramını kaybederek, hiç düşünmeksizin -bu yoğurt o kadar ekşi ki- yeniden şeker alıyorum. Birden dostlarımın beni ayıplayarak izlediklerini fark ediyorum... Onlara hiç şeker kalmadı! Hayal kurarken tüm şekeri yedim...

- İşte, buna feminizm denir, diyor M. Paul Belon, bir yandan da tabağının içinde hemen hemen hiç dokunulmadan duran sütlü bulamaca hüzünle bakıyor.

Mayıs

Arkadaşlarımın dostu bir Müslüman hanım, yanında birkaç gün kalmam için beni kibarca davet ediyor. Orada, sadece karşı devrimden sonra adeta göze görünmez olan Selma Hanımı, Ahmet Rıza Beyin kız kardeşini değil, başka tutucu ya da özgürlük yanlısı Jöntürk veya Eski Türk hanımları da Pera'da olduğundan daha kolayca görebileceğim. Gelecekteki ev sahibemin, -ona Melek Hanım diyelim- her tarafta, her âlemin içinde tanıdıkları bulunuyor.

Pera'dan ayrılmadan önce, bir kadınlar hastanesini ziyaret etmeyi istedim. Hastanede ve okulda toplumun kadın için ne yaptığı kadar, kadının hangi biçimde ve ne sosyal yükümlülüklere katıldığı görülebilir.

Edirne'deki pek sade ve pek etkileyici okul, burada kızların eğitim denilen şey üzerine, hemen hemen hiçbir şey bilmeyen, ama her şeyi öğrenme yeteneği olan ilkokul öğretmenlerinin yetenekleri üzerine, bana tüm özel kitap, ya da makalelerden, az çok içtenlikli öykülerden daha iyi örnek verdi. Bu genç kadınların samimiyetlerini, gözlerindeki keskin zekayı, derin ve katıksız vatanseverliklerini, kusursuzlaşma, 'yoksul Türkiye için bir şeyler yapma' iradelerini sevmiştim.

Hastane, bu ülkenin erkeklerinin kadınlarla yardımlaşmadan ne anladıklarını ve bu yardımlaşmada, kadının payının ne olduğunu bana açıklayacaktır. Biz, laik kadın doktorlara, tıp öğrencisi kızlara, ebelere, bakıcılara, hemşirelere sahibiz. Burada, hastaların başucunda hangi kadınları bulacağım? Eğer din ve gelenek bu hastabakıcılık işlevini yasaklıyorsa, ki bu işlev pek gerekli, pek de doğaldır, onların varlığının ve bakımlarının yerine kimler konulabilecek?

Türk hastaneleriyle sınırlı kalmayı isteyerek, programımdan çeşitli milletlerin ve Hıristiyan mezheplerinin hastanelerini çıkardım; yanlış an-

lamaları önlemek, sıkıcı genellemelerden kaçınmak için bu kısıtlamada ısrar ediyorum.

Bana, Şişli'deki Çocuk Hastanesini, özellikle kadınlara ayrılmış bir bölümü ve doğum bölümü bulunan, İstanbul'daki Haseki Hastanesini görmem önerildi.

Böylece, M. Bareille ile birlikte, henüz dün Hamidiye hastanesi olan eski Sultan'ın yarattığı tek yararlı eseri Çocuk Hastanesine gittim. Bu hastane neredeyse kent dışında, Şişli yamaçlarında sağlıklı ve havadar bir yerde bulunuyor. Alman tarzı modern hastane, çakıllı yollar arasında, genç ağaçların bulunduğu gölgesiz bir bahçe üzerindeki birçok bağımsız pavyondan oluşuyor. Amansız güneş, mikrop kırıcı, yaşamın babası iyi kalpli güneş, kırmızı damların, beyaz duvarların üzerine vuruyor, yüksek pencerelerden içeriye giriyor. Bahçenin ortasında küçük bir cami yer alıyor; yalnızca basit bir minare, önceden pavyonlardan ayırt edilemeyen bu özelliksiz yapının amacını belli ediyor.

Sultan'ın simgesi tuğranın incelikle işli olduğu dekoratif levhanın dışında, çok Avrupa görünüşlü kırmızı salonda birkaç dakika bekliyoruz. Sonunda iyi tavırlı, yaşlı bir kişi geliyor; sakal tıraşı oldukça uzamış, oldukça kötü giyimli, hasta görünüşlü, sarı benizli, yüzü kırmızı fesin altında daha da sarı görünen birisi bu. Fransızca konuşmadığından dolayı özür diliyor, elini uzatıyor, selam veriyor, gülümsüyor; kahve getirilinceye kadar birlikte oturuyoruz. Bu iyi tavırlı yaşlı kişi, hastanenin yöneticisi ve on yıl boyunca Abdülhamit'in özel doktorluğunu yapmış olan İbrahim Paşa'dır.

Tanışma yapıldıktan ve karşılıklı nezaket kuralları yerine getirildikten hemen sonra ziyaretin başlayacağını umuyorum. Ama Doğuda, ağırdan alma kibarlığın zorunlu biçimidir; iyi eğitim görmüş kişiler hiçbir şey için telaşlı davranmaz, ya da öyle görünmezler. Tüm teşrifat, öncelikle, bitmek bilmeyen konuşmalar, karşılıklı övgüler, hatta konuşan kişilerin birbirlerinin yüzlerine gülümseyerek bakıp sustukları süreçler getirir. Bu, şöyle demektir: "Söyleyecek başka sözüm yok, ama sizinle birlikte olmaktan sıkılmıyorum ve burada kalıyorum. Varlığınız hoşuma gidiyor; beni onurlandırıyor."

Paşanın konuşması, -M. Bareille çevirmenlik yapıyor- övgü doluydu. İbrahim Paşa, Fransa'nın ve Jöntürkler'in yeteneklerini göklere çıkarıyor; Canavar'ın yanında, gerçekten çok acı çekmiş olduğunu üstü kapalı anlatıyor... On yıl boyunca Yıldız'da, özgürlüğü, dostlukları, ailesini terk ederek, manyak bir efendinin emrinde kalmış. Bu durumdan dola-

yı, aralarındaki on beş yaş farka rağmen, saltanatlı müşterisi kadar yaşlı, belki de, daha fazla hasta bir hal almış. Bu yaz, tedavi olmak üzere Fransa'ya gidişine olanak tanıyan devrimi kutsuyor.

Tüm bunlar, özel düşüncesinden hiçbir şey vermeyen, yalnızca yabancının merakını gideren sakin Doğulu ihtiyatıyla, tümce kırpıntıları halinde. Deniyor ki: "Bu adam, neler neler görmüş! Belleğinde kimbilir neler saklıyor! Keşke onu daha yakından tanısaydım, keşke onu konuşturmaya zamanım olsaydı!" Ama insan aldanıyor. Doğu insanı, on yıl sonra bile, tıpkı iki saat önceki gibi, söylemek istediğinden fazlasını söylemez.

Bir araştırmayı derinleştirmek, kesin ve tutarlı yanıtlar elde etmek de çok zordur. Hastanede kadın doktor bulunup bulunmadığını soruyorum...

- Doğallıkla var.
- Ya hemşireler?
- Birçok.
- Bunlar hastalarla ilgilenen gerçek hemşireler mi?
- Evet.
- Türk mü?
- Hemşirelerden birini göreceksiniz. O, size yol gösterecek, çünkü ben yürüyemiyorum. Yorgunum, hem de çok yorgun!

Kadın doktorlar, hemşireler! Böyle güzel bir kadın işbirliğini beklemiyordum doğrusu.

- Ya çocuklar?
- Şu anda, burada hemen hemen çocuk yok gibi. Onları başka kuruluşlara dağıttık. 24 Nisan olaylarının yaralılarını almak zorundaydık. Geçen gün, Niyazi Bey onları görmeye geldi. İşte, çekilen fotoğraf.

Paşa, kibarlık göstererek, bana Niyazi Beyin iyileşme aşamasında olan subaylar ve tüm hastane personeliyle çevrili çektirmiş fotoğrafını hediye ediyor. Ve M. Bareille bana dönüyor:

- İbrahim Paşa, az sonra sizinle birlikte fotoğraf çektirmesine izin verir misiniz diye soruyor?

Hem de seve seve... Birbirimize karşılıklı yeni övgüler sıralarken, ufak tefek, esmer bir kız -Oh! Ne ufacık!- elini göğsüne, dudaklarına, alnının üzerine götürüp âdet olan selamı vererek içeriye girdi. Kızın yuvarlak ve aydınlık yüzü, birbirine adeta birleşen çatık kalın kaşları altında iri, siyah, ışıldayan gözleri

var. Kızılay kolluğu, beyaz bezden hemşire gömleğinin kolunu sıkıyor. Dantel çevrili basit muslin başörtüsü, çenesinin altında düğümlenmiş. Bu başörtüsü, güzel, koyu siyah saçları örtmekte. Muslinin saydamlığı, 'Greuze' tarzı pembe kurdele saç bağının varlığını ortaya koyuyor.

Bu ufak tefek kız, çok küçük bir kedi yavrusunun sade ve canlı, yumuşak ve atılgan zarafetine sahip. Onun önceden ciddiye alınması olanaksız gibi görünüyor. O kadar ufacık ki. Üstelik de fazla genç; ancak on altı yaşında. Bu kızcağızı ameliyat odalarında, ölen bir kişinin başucunda düşünemiyorum... İlk izlenim, yanıltıcı ve geçici! Küçük bayan Selika benimle konuştuğu zaman, -oldukça düzgün bir Fransızca ile- on-

Fotoğraf: E. Rommler Jones
St. Stephan Bulgar Ortodoks Kilisesi - Balat

da çok ince bir zeka, nadir bulunan bir enerji, coşku, kadın kahramanları yaratan bir inanç sezdim.

Zira, Türkiye için pek yeni bir kadın kahraman türünden olan bu genç kız, yaralılara ve hastalara bakmak için haremden çıkarak hastaneye gelmiş.

-Babam, -diyor Selika- Yemen'de ayaklanan Araplar'la savaşırken ölen bir general olan Osman Paşa'dır. Onu oraya ölmesi için gönderen ise Sultan'dı. Ben Yemen'de doğdum. Babam iyi huylu bir insan, bir vatanseverdi. Eğitim görmemi istedi; onun sayesinde zorbalıktan nefret etmeyi, özgürlüğü, anayasal düzeni sevmeyi öğrendim.

Genç kız, 'özgürlük, anayasa' sözcüklerini, genç Türk kadınlarında saptadığım kutsal coşkuyla dile getiriyor; onda genç Rus kadın devrimcilerinde duyumsadığım ırk övüncünü; her zaman verimli, ama bazen ihtiyatsız özgüveni; düşünceye, amaca kurban olma azmini görüyorum. Ama onları sıkı sıkıya kıyaslamamak gerekiyor. Hastanelerimize sıkça gelen kız öğrenciler, kökenlerini, toplumsal düzeylerini, ailelerini, hatta cinsiyetlerini unutan, düşsel hümanistlerdir. Bayan Selika ise pek kadınsı olan çok genç bir kız; saçları için dantelli bir başörtüsünü ve güzel pembe bir kurdeleyi ihmal etmemiş. O, gizemci değil, belki biraz hayalci; iyi bir işleve sahip olmaktan memnun ve aldığı eleştirilere duyarlı.

Yanıtı da o veriyor:

- Selanik'in askerleri bizi kurtarmaya geldiği zaman düşündüm: "Avrupalı kadınlar, hatta Rum ve Ermeni kadınları doktorlara yardıma koşuyor. Neden bir Türk kadını da gitmesin?.. Pekala! Ben gideceğim..." Annem evden ayrılmama izin verdi. Doktorlar gelişime çok memnun oldu; askerler de öyle.

- Askerler halk çocuklarıdır; okuma yazma bilmeyen köylüler. Erkeklerin arasında sizi yüzü açık görünce şok olmadılar mı?

- Onlar neden geldiğimi pek iyi anladılar. Hastalar, diğer insanlar gibi değildir; doktorlar da öyle... Askerler, yalnızca öteki kadınların da neden benim gibi davranmadıklarına hayret ediyor...

- Örneğinizin boşa gitmediğinden emin olabilirsiniz. Öteki kadınlar da sizi taklit edeceklerdir. Belki de, şimdiden bunu yaparlardı; ama, tüm anne babalar ve tüm kocalar anneniz kadar özgürlükçü değiller.

- Birçok özgürlükçü kişi, çok daha özgürlükçü olanlar var... ama kamuoyundan, ayaktakımından korkuyorlar. Bunlar, yine de, kadının yükselişinin ülkenin ilerlemesi, hatta ailenin onuru için kaçınılmaz olduğunu düşünüyor. Annenin alt düzeyde, köle olduğu bir aile yuvasında, çocuk-

ların iyi bir eğitim alacağını mı sanıyorsunuz? Dinin yasalarını çiğnemeden, başörtünüzü çıkarmadan, -madem ki başörtüsüne bu kadar önem veriliyor!- manevi yönden daha gelişmiş, daha bilgili olabileceğiz, kocalarımızla daha yakın içtenlikle yaşayabileceğiz, çocuklarımıza daha fazla yarar sağlayabileceğiz. Biz yalnızca bunu istiyoruz. Balolara, tiyatrolara gitme gereksinimini pek fazla duymuyoruz... Ama düşmanlarımız arzularımızla, canları sıkılan zevk düşkünlerinin hak arayışları arasında yanıltıcı benzerlikler kuruyor. Bu, özellikle, öğrenim yoksunluğundandır.

- Burada kadın doktor bulunuyor mu?

- Bir tane var; ama, o da Hıristiyan.

- Ya hemşireler?

- Rum ve Ermeni kadınlar... Türk kadınları, erkeklerin bulunduğu kuruluşlarda görev almıyor.

- Bu hemşireler işe nasıl alınıyor? Onlara mesleki öğrenim veriliyor mu? Özel okullar var mı?

- Ne yazık ki, hayır. Bu kadınları bulabildikleri yerlerden topluyorlar. Onlar sadık, itaatkâr kişiler, ama mesleki öğrenimleri bulunmuyor. Hastabakıcıdan daha çok, hizmetçi bunlar. Ayda otuz frank kazanıyorlar görevleri de çok ağır. A! Sizden çok gerilerdeyiz!

- O kadar da değil. Paris hastanelerinde de hemşirelerimiz işe daha iyi koşullarda alınmıyor; daha iyi hazırlanıp, daha yüksek ücret elde etmiyorlar... Konstantinopl'daki ayda otuz frank, Paris'teki ayda otuz franka göre iyi bir aylık demektir.

Bu açıklama, Selika'da gözle görülür bir sevince neden oluyor. Yenilmez Türk gururunun, Türkiye'nin ileri olmasa bile geri kalmadığı ve Parisli hemşirelerin her zaman Hamidiye Hastanesi'ndeki meslektaşlarından üstün olmadığı düşüncesiyle övünç dolduğunu anladım. Bozuk düzenlemeye pek yakında çare bulunacağını, okullar kurulacağını, ücretlerin artırılacağını, mesleğin daha saygın ve burjuvazinin yoksul kızlarını özendirecek gibi çekici kılınacağını açıklayarak bu övüncü pekiştiriyorum.

Hademe kadınların gölge gibi dolaştığı beyaz koridorları izliyoruz; pansuman odalarını, banyo odalarını, çamaşırhaneleri dolaşıyoruz.

Selika, gururla konuşuyor:

- Çağdaş, her şey çağdaş... Elektrik, radyoterapi, tahlil laboratuvarları, hepsi var, hepsi. Bu çok pahalıya geliyor, ama her şey çağdaş.

Evet, elektrikli aletler ve radyoterapi var; her taraf lake boyalı eşya ile dolu; Avrupa'nın büyük fakültelerinde uzmanlık kazanmış usta dok-

torlar var; ama belki de, bu çağdaş stildeki kusursuz dış görünüş, doğulu kayıtsızlığı önleyemiyor. Banyo odaları... hımmm! Hiç söz etmeyelim... Bazı odaların kenarında köşesinde, bazen kirli çamaşırlar yerlerde sürünüyor. Fransız hastanesindeki rahibelerin uslu gözetimi, düzgünlüğü, titiz temizliği burada hissedilmiyor. Hademe kadınların odaları, bir demir karyola, dolap, masa ile döşeli olarak iç açıcı, ve rahat -ama birindeki duvarda, kuşku uyandırıcı lekeler görünüyor.

- Pencereden içeriye bir obüs mermisi girdi -diyerek açıklıyor genç kız-; zavallı kadının başını kopardı; beyni duvarda parçalandı? Hâlâ izleri ve kan lekeleri görülüyor... Sonra koridorda şuraya da beyin parçacıkları yayıldı...

Gerçekten de izler var. Bu beyin parçacıkları altı ay, belki de bir yıl orada olacaklar. Duvarın temizlenmesinde acele edilmiyor... Parçalanmış beyin, kimseye rahatsızlık vermiyor. Bu bir belge, kolay bulunmaz bir şey!

Koridora açılan odalara yaralı subaylar yerleşmiş. En yakındaki odaya giriyoruz. Üniformalı genç bir adam, yatağın üzerine oturmuş, bir gazeteyi gözden geçiriyor. Yatağın yanındaki masada, içinde güller bulunan bir su bardağı duruyor; bir de, orada görmeyi hiç beklemediğim Napoléon I'in büstü!

Tamamen iyileşmiş olan bu genç adam, yakında hastaneden ayrılacak. Burada çok mutlu olduğunu, gösterilen ilgiden dolayı minnettarlığını kendiliğinden dile getiriyor; bu genç adamın, vatandaşı kıza saygılı ve babacan davranışını fark ediyorum. Ziyaret ettiğimiz diğer yaralı subaylar da, bizi aynı ağırbaşlılıkla gülümseyerek karşılıyor. Cesaretlerinden ve iyileşmelerinden dolayı onları kutluyorum; hiçbir rahatsızlık belirtisi göstermeksizin elimi sıkıyorlar. Acıdan olgunlaşmış, incelmiş yüzler, saygı ve sempati uyandırıyor. Birkaç metre karelik küçük mekânları çok temiz ve çok düzenli. Masaların üzerinde hep çiçekler, gazeteler var; daha seyrek olarak da kitaplar.

Genel koğuşun görüntüsü oldukça değişik, daha belirleyici; -on beş, yirmi yataklı- burada erat bulunuyor. Bazılarının gençlik gücü rahatsızlığı yenmiş. Sırtlarında haki renkli kaputları, sıradan oturarak, ya da ayakta, küçük gruplar halinde, bağırışmadan, şakalaşmadan, patırtılı gülmeksizin vakit geçiriyorlar. Bazıları kâğıt oynuyor. Okuma bilmeyenler, gazeteyi okuyan ve yorumlayan bir 'bilir kişi'ye kulak veriyor. Yataklardan birinde, on beş yaşında bir oğlan beni görünce örtülerin altına saklanıp, sırtını dönüyor. Selika çocuğun omuzuna dokunuyor; somurtkanlığın-

dan dolayı onu paylıyor. O sırada, Selika, küçük kardeşi gibi onu kibarca çeviriyor:

- Bu ufaklık, diyor genç kız, savaşmak için evden kaçtı ve bacağından bir kurşunla yaralandı. Doğallıkla iyileşecek, ama bu zaman alıyor; çünkü uslu durmuyor ve doktorları dinlemiyor.

Yatakların başucuna, duvarlara kokartlar, yurtseverliği tasvir eden resimler iğnelenmiş. Güneş, yer döşemesine altın yaldızlı, şanlı bir yol çiziyor. Gençliğin ve yaşamın gücü, kendini feda ediş ve zafer coşkusu, şen umutlar harika gün ışığında yücelir gibi oluyor; beyaz yastıklarda çökmüş, hırpalanmış, kasılmayan, inlemeyen, bekleyen ve uzaklara, çok uzaklara, dünyanın dışına bakan solgun yüzler olmasa, bu hastane odasından daha az hüzünlü olmayacak...

Bu çok genç ve ölümün işaretlediği yüzlere bakamıyorum. Bu yüzleri bir daha göremeyecek olan anneleri düşünüyorum. Yüreğim kabarıyor... Bana eşlik eden kız şaşırıyor:

- Bunlara acımanız gerekmez. Hiçbir şeyden pişman değiller. Buraya ölmek için gelmişlerdi. İşlerini tamamlamış, ailelerine veda etmişlerdi. Gerçekten de, yaşamı sürdüreceklerini düşünmüyorlardı. Herhalde, pek hüzün duymuyorlardır.

Odanın dışında ona soruyorum:

- Bu insanlar kurtarılamaz mı?

- Hepsi genellikle ciğerlerinden yaralı... Bu yaralar, çok ciddi zarar verir... ama uzun süre dayanabilirler. Bakın, işte pansuman odaları. Her şeyi görmek gerek.

Özel bir kuşetin üzerinde, karşımızda beline kadar çıplak, yirmi yaşında bir delikanlı bulunuyor; tıp öğrencileri onu kollarından kaldırarak dik tutuyor. Bu genç adamın sürekli titremeyle sarsılan kollarını, işkencedeymiş gibi soluyan, soluklanan geniş ve kaslı göğsünü görüyorum. Ölüye benzeyen, terleyen bir yüz, yuvalarından dışarıya uğramış gözler, kulaklarıma dolan ve beni fena etkileyen bir sonsuz inleyişle açılan ağzı da görüyorum. Selika, beni bir kenara çekiyor. Olağanüstü korkunç yara gözümün önünde; bütün sırt yarılmış, etin kalınlığı canlı, doktorlar yaranın içinde çalışıyor.

İşte, savaşın yaptığı bu! İlk kez, diğerlerinin arasında canlı acınacak bir varlık yaralı, tüm somut çıplaklığıyla, kanlı ve irinli bana görünüyor. İnsanların çılgınlığının bazen gerekli ve meşru kıldığı savaşın kutsal görev, çıkar düşünmemenin ve kahramanlığın ifadesi olduğu; bunun gibi bireylerin, bir milletin yaşaması uğruna acı çekmek ve ölmek zorunda

kaldığı bu iğrençlikten başka bir şeyi düşünemez haldeyim. Öğrenimle biçim kazanmış beynimle düşünemiyorum artık. Tüm kadın yüreğimde, yalnızca merhamet duyuyorum. Bu merhamet beni bencilliğe sürüklüyor; çünkü bir oğlum var, oğlum asker olacak... O anda, geriye dönüyorum; bu şehit yüzünü bir daha görmemek ve bu feryadı bir daha işitmemek için hızla uzaklaşıyorum. Çünkü ağlıyorum; -artık sinirlerime hakim değilim- küçük Türk kızı koluma girip beni götürüyor.

Ona diyorum ki:

- Siz şimdi alıştınız... Ama başlangıçta, bu korkunç sahneler karşısında susku kalabiliyor muydunuz?

- Hayır. Bundan daha fazla duygulanıyordum...

- Ağlamıyor muydunuz?

- Oh! Hayır!

Genç bir kız, bu narin Selika! Acıyı bedeninde hiç duyumsamamış; vatan aşkından, özgürlük aşkından başka bir şey tanımıyor. O, küçük bir oğlan çocuğuna sahip değil. Tüm bu yorgunluğun ve uzun bakımların zahmetinin, bu değerli yaratığın, küçük bir oğlan çocuğunun ne ifade ettiğini yalnızca anneler bilir.. Sözü sürdürüyorum:

- Bu zavallı insanlardan biri iyiye doğru gittiği, biraz da sizin aracılığınızla kurtulduğu zaman mutlu oluyor musunuz?

- Çok mutlu, hem de çok mutlu oluyoruz... Ama sonuçta, size tekrarlıyorum, onlar buraya ölmek için gelmişlerdi.

- Gericileri de tedavi ettiniz mi?

Güzel siyah gözlerindeki bakış sertleşiyor:

- Hayır. Özgürce gelmiş olduğuma göre, seçim hakkım bulunuyor. Ben sadece iyileri tedavi ettim.

En yiğit ve sevimli Selika'cık, siz ki az önce, eğer ölümünüz Anayasa'nın zaferini güvenceye alacaksa ölmeye hazırdınız, hayran olduğum küçük Selika ile aramızda nasıl bir uçurum bulunduğundan hiç kuşkunuz olmasın. Hiçbir Hıristiyan kadını, -isterse imanlı değil, sadece Hıristiyan kökenli ve öğretili olsun- iyi hastalar, kötü hastalar diye anmayacaktır.

Aşağı yukarı boş olan çocuk pavyonunu, çabucak şöyle bir gördük. Saat ilerliyor. İbrahim Paşa, sahanlıkta, fotoğrafçısıyla birlikte bizi beklemekte. Yine övgüler, yine söylevler ve bir kez daha görüşeceğimiz konusunda karşılıklı verilen sözler.

- Fransa'da, diyor Selika. Ah! Ben de Fransa'ya gideceğim...

O sokulgan ve tatlı; omuzuma küçük bir kız kardeş gibi yaslanarak soruyor:

- Yazılarınızda benden söz edeceksiniz, değil mi?

Bu geçerli. Belki de, bu kadar sevecence, hatta bu kadar içtenlikle, kusursuz öngörüden yoksun ve bir çırpıda çizdiğim[1] portresinden kendini tanıyamayacaktır.

M. Bareille yavaşça mırıldanıyor:

- Öğle yemeğine biraz geçikeceğiz galiba. Yanımda saat yok... En azından... saat on ikiyi çeyrek geçiyordur!

İki saat geçti, ilahi M. Bareille! Bizans hayali içinde yaşayan sizin, ne de bunca hastayı görmekten iştahını yitiren benim, açlık zorundan doğulu biçimi yemek yiyen Selika ve İbrahim Paşa için bunun önemi yok. Üstelik, bizim ziyaret edeceğimiz bir başka hastane bulunuyor.

Ortalığı güzel bir kokuya boğan kocaman Akasya ağaçlarının dikili olduğu, sakin ve tozlu sokaktaki bu hastaneye ancak ikindiye doğru varıyoruz. M. Bareille, yol boyunca çekine çekine güzel bir eskil kalıntıyı, çinileriyle birlikte çok eski bir türbeyi görmek üzere, küçük sapmalar önerdi! Ben ise acımasız davrandım M. Bareille de aksiliğime boyun eğdi.

Haseki hastanesinin geçici yönetmeni başhekim, henüz genç bir kişi, besili ve durgun. Tek kelime bile Fransızca bilmiyor. Kadınların, -yüzleri peçeli, göğüs ve karınları çıplak- tüm ur çeşitleri sergilediği fotoğraflarla süslü muayene odasında birbirimizden epey aralıkla oturuyoruz. Kahveler ikram edildi; konuşma tumturaklı bir ağırlıkta sürüp gidiyor. Sabır konusunda pek Türkleşen M. Bareille'e umutsuzca işaretler yapıyorum.

Bay Başhekim, sonunda bizi yönlendirmek üzere ayağa kalkıyor.

Haseki Hastanesi de, tıpkı Hamidiye Hastanesi gibi, Alman kavramına göre birçok küçük pavyonlar halinde kurulmuş. Aydınlık, şen, çiçekli. Aynı pansuman, ameliyat, radyoterapi, elektrik üretimi odaları, çağdaş biçimde düzenlenmiş. Ama, güneş Şişli'de olduğu gibi, pencerelerden içeriye dalgalar halinde dolmuyor. Gözenekli tahta kafesler ışınları süzüyor ve kadınların kutsal varlığını haber veriyor.

Bir koğuşun kapısında doktor durup, Türkçe bağırıyor:

- Susun!

(1) Bu notlarımın yayınlanacağı sırada, bayan Selika'dan bir mektup alıyorum: "Aziz hanımefendim, uzun zamandan beri size yazmak istiyorum; ne yazık ki, her seferinde bir engel çıkıyor. Size hastaneyi gezdiren ve sizinle birlikte fotoğraf çektiren küçük gönüllü hastabakıcıyı unutup unutmadığınızı bilmiyorum. Yaralılar iyileşti. Ben de hastaneden ayrıldım. Şimdi, bir Kızılay cemiyeti kuracağız. Hastabakıcılık dersleri verilecek; zira vatansever bir kadının görevi savaş yaralılarının yardımına koşmak ve acı çeken insanlığa yardım etmektir.- SELİKA, merhum Osman Paşa'nın kızı ve Kızılay üyesi.

Bir tek soluk yok... Küçük yataklarında oturan hastalar, beyaz başörtülerini ağızlarının üzerine çekiyor, gözlerini öne eğiyor ve ellerini göğüslerinde kavuşturuyor. Doktor onlara bakmaksızın taş kesilen bu zavallı yaratıklara bir tek kelime söylemeksizin kuşetlerin arasından geçiyor.

Gerçekten de yoksul yaratıklar bunlar; fizyolojik zavallılıkların bahtsız örnekleri; halkın alışkanlıklarının, kökleşmiş cahilliğin ve pisliğin, aynı zamanda da fakirliğin kurbanları. Her yatağın gerisine konmuş karatahtalarda hastalığın Fransızca ve Türkçe tanısı bulunuyor. Çoğunda kemik, ya da akciğer veremi ve birçok da kadın cinsiyetine özgü hastalık var.

Doktorun ilgisizliğine ve sessizliği sağlama yöntemine hayret ettim...

Geçenlerde Broca'da gittiğim doktor Pozzi'nin çalışmasını anımsıyorum. Hastalar, 'Şef'in gelişini nasıl sevinçle bekliyorlardı! Doktor, onlara birbirinin ardından ne babacan bir içtenlikle yaklaşıyor, hastaların onurlarını ve utançlarını gözeterek, endişelerini, dile getirmeyi göze alamadıkları isteklerini karşılamaya, tüm gün boyunca rahatlayacakları sözleri söylemeye özen gösteriyordu. Kuşkusuz tüm cerrahlarda bu derece incelik bulunmaz; hatta birçok kaba ve haşin dahiliyeci de vardır. Ama aralarındaki mert insanların, mesleki kanıksamalarına rağmen, merhamet duygularını yitirmeksizin gelişleri mutluluk, günlük bir sevinç kaynağıdır! Burada amansız bir aşama sıralaması bulunuyor; hasta efendi doktorun, başı örtülü ve sessiz kadın erkeğin önünde aşağılanıyor.

Her neyse, belki de yanılıyorum... Doğulu beğenileri, birbirlerine karşı onları bu tutuma zorluyordur. Doktor, onu görünce bakışlarını yere çeviren, edebiyle yüzlerini kapayan kadınlara bakmaktan kaçınarak saygısını kanıtlıyordur. Başka halklara kendimizinkine benzer bir duyarlılık verip, onları kendimizle kıyaslama çabasına girmeyelim!

Doğurma sürecine girmiş bazı kadınlar, çocuklarını da yanlarında getirmişler; onları yataklarının üzerinde barındırıyorlar. Mavi boncuk nazarlıklarla donatılmış, beş yaşında küçük bir kız çocuğunun güzelliğini M. Bareille'e işaret ediyorum. Zayıf düşmüş ve yaşı belli olmayan anne Fransızca karşılık veriyor:

- Evet, kızım terbiyelidir; ama onu kimseye bırakamıyorum. Bu yüzden, onu da şuradaki erkek kardeşiyle birlikte getirdim. Onları kabul etmek zorunda kaldılar.

- Ya babaları?

- Bizi bırakıp gitti o.... Kendisi Müslümandır; ama ben Yahudiyim. Bir Türk'le evlendim; sonradan beni terk etti.

Bitişikteki yatakta, kollarında yeni doğmuş bebeğini tutan bir genç kadın bulunuyor. Hemşire, -daha doğrusu hastabakıcı- okşamam için küçük varlığı annesinden alıyor. Şimdiye kadar, dokuz günlük bir zenci bebek hiç görmemiştim. Kıvırcık kısa saçlı, alnı mavi dövmeli; soğuk, yumuşak, buruşuk elleri yüzünden daha açık renkli bir tür siyah bebecik, etkileyici ve komik bir şey bu.

Annesine dönüyorum:

- Çok güzel!

Türkçe sözcük dağarcığım kısıtlı, ama övgü dolu bu iki kelime büyük bir etki yapıyor. Birkaç kişinin yüzleri gülümseyen ve iyi niyetli bir keyifle aydınlanıyor. Ve görevliler, alışıldığı üzere, hemen kaç çocuğum olduğunu soruyor... Üç!.. Biri erkek!.. Maşallah!.. Tanrı onları korusun! Özellikle de erkek olanı!..

Odasına döndüğümüzde, şişman başhekim izlenimlerimi öğrenmeyi istiyor... Hastanenin çok bakımlı olduğunu, bir hastane olarak belki de iç açıcı sayılacağını, ama hastaların oldukça bedbin, yıldırılmış olduklarını açık sözlülükle ifade ediyorum. Doktor yanıt vermiyor. Gülümsüyor. Düşüncemi anlamadı sanırım...

Mayıs

Seraskeriye'de. Geniş bir giriş salonunda subaylar, askerler, sivil istanbulin giysileri içinde memurlar gidip geliyor; kapılar durmaksızın açılıp kapanıyor, sürekli hareketlilik hava akımını güçlendiriyor. Yarın, Yıldız'a girmemizi sağlayacak kartları bekliyoruz.

Grubumuzda üç gerçek gazeteci bulunuyor. Ötekiler, hatta otomobil şirketinin temsilcisiyle karısı bile, bu sıfatı haksız yere üstlenmiş bulunuyor.

Küçük bir düzenbazlık; oldukça da masumca. Bekliyoruz. Bir subay kartları getiriyor; M. Baul Belon bana soruyor:

- Şevket Paşa'ya teşekkür etmek ister misiniz? Devrimin ruhu, şu anın efendisi o. Şevket Paşa'yı görmeden, insan Türkiye'den ayrılmamalı, değil mi?

'Şu anın efendisi' bizi az sonra kabul etmeyi uygun buluyor.

Kır saçlarına rağmen genç bir subay olan, zarif, sanki Parisli gibi Pertev Paşa, bizi pencerelerinden gün ışığının ortalığı aydınlığa boğduğu, kırmızı renkli kumaşlarla kaplı, belli belirsiz Louis XV stili, fazlaca yaldızlı masa ve koltuklarla döşeli çok geniş bir salona aldı. Genelkurmay'ın tüm subayları orada ayakta duruyordu; kendisi de ayakta duran

büyük general, ben yaklaşırken gülümseyerek bakıyor. Salon o kadar geniş ki, kendimi gülünç biçimde küçük hissediyorum. Ama, Şevket Paşa bana elini uzatıyor ve konuşmamızın daha kolay olması için hafifçe öne eğiliyor. Ve çocuksu çekingenliğim birden kayboluyor. Vatanını tehlikeli bir girişimde bulunarak, kılıç zoruyla kurtaran, yücelmeyi ya da darağacını cesaretle göze alan; gericilerin umacısı halinde insanları asan, başarısızlığa uğrarsa kendisi de asılabilecek bu adama bakıyorum. Bir Arap bu; uzun boylu, zayıf, yırtıcı bakışlı ve hareketli gözleri çukurda, yorgun ve çizgili yüzlü. Bu gözler, -gerçekten de kartal bakışlı- Şevket Paşa'nın yüzünü unutulmaz kılıyor. Onda enerji, cesaret, dürüstlük, eski kuşaktan bir insanın doğal ağırbaşlılığı var. Bu bir salon askeri değil, bir laf ebesi de değil; gerçek bir asker, bir erkek.

- İstanbul'a kuşatma günlerinde mi geldiniz? Korkmadınız mı? Bu iyi işte. Yabancılar için hiçbir tehlike bulunmuyordu zaten... İstanbul'da neler gördünüz?

Gezintilerimi, 23 Nisan'da askerlere vaız veren hocaları gördüğüm camiyi, tulumbacıların beni nasıl korkuttuğunu anlatıyorum.

Çevremizde toplanan subaylar bu öyküden eğleniyor gibi görünüyorlar.

- General, hiç beklemediğim ve kuşkusuz yaşamımda ilk kez hissettiğim bu duyguyu size borçluyum: Sabah top sesleriyle ve bu kadar yakındaki tüfek atışlarıyla uyanma olgusunu. Bunun savaş olduğunu duyumsadım. Ve savaşla ilgili bu duygudan hiç hoşlanmıyorum.

- Biz Türkler savaşı severiz. Özellikle askeriz biz. Zevk alarak savaşırız.

- Güzel bir amaç uğruna savaştınız. Ama ben kadınım. Ölüler ve yaralılar bana kalp çarpıntısı veriyor.

- Ama yine de, asılanları görmeye gitmediniz mi?

- Hayatımda gitmedim.

- Oysa bütün yabancı bayanlar oradaydı.

- Hepsi değil; en azından öyle sanıyorum... Ha! İşe koyulduğunuz zaman hiç de fena asmıyorsunuz hani! Sizden çok korkuluyor.

- Namuslu kişiler korkmuyor... Ötekiler!.. Ya, işte böyle! Başkaları da olacak; asılacak daha birçok kişi var. Buraya temizlik yapmaya geldim. Bunu tamamlayıncaya kadar çekip gitmeyeceğim.

Paşa, bana bir soru daha soruyor:

- Türk kadınlarını gördünüz mü? Onları oldukça mutsuz, geri kalmış mı buldunuz?

- Gördüklerim yaşamdan şikayet etmiyordu. Kadınlarınız bana çok zeki, kendilerini geliştirme konusunda çok istekli ve tümü -en sade ve en cahil olanları bile- sıcak bir vatanseverlikle hareketlenmiş göründü.

- Bu oldukça iyi. Kadınların duygudaşlığına gereksinimimiz var. Onlar geleceğin askerlerini yetiştiriyor. Ülkemin kadınlarının, sizde böyle iyi bir izlenim bırakmalarından mutlu, hem de çok mutlu oldum.

Sormayı göze alıyorum:

- Acaba tüm Türkler adına yeniden elde ettiğiniz özgürlükten, onlara da küçük bir pay ayıracak mısınız?

Kaçamak bir tavır:

- Çok güçlük var... çok karmaşık. Türk hanımları fazla aceleci davranıyor... Biraz sabır göstermeleri gerek... Zamanla belki olur... Sonuçta, bizim barbar olmadığımızı siz de gördünüz. Gelecek eserinizde bizden kötü söz etmeyeceksiniz, değil mi?

- Ne gördüm, ne işittimse hepsini içtenlikle ve sempatiyle yazacağım.

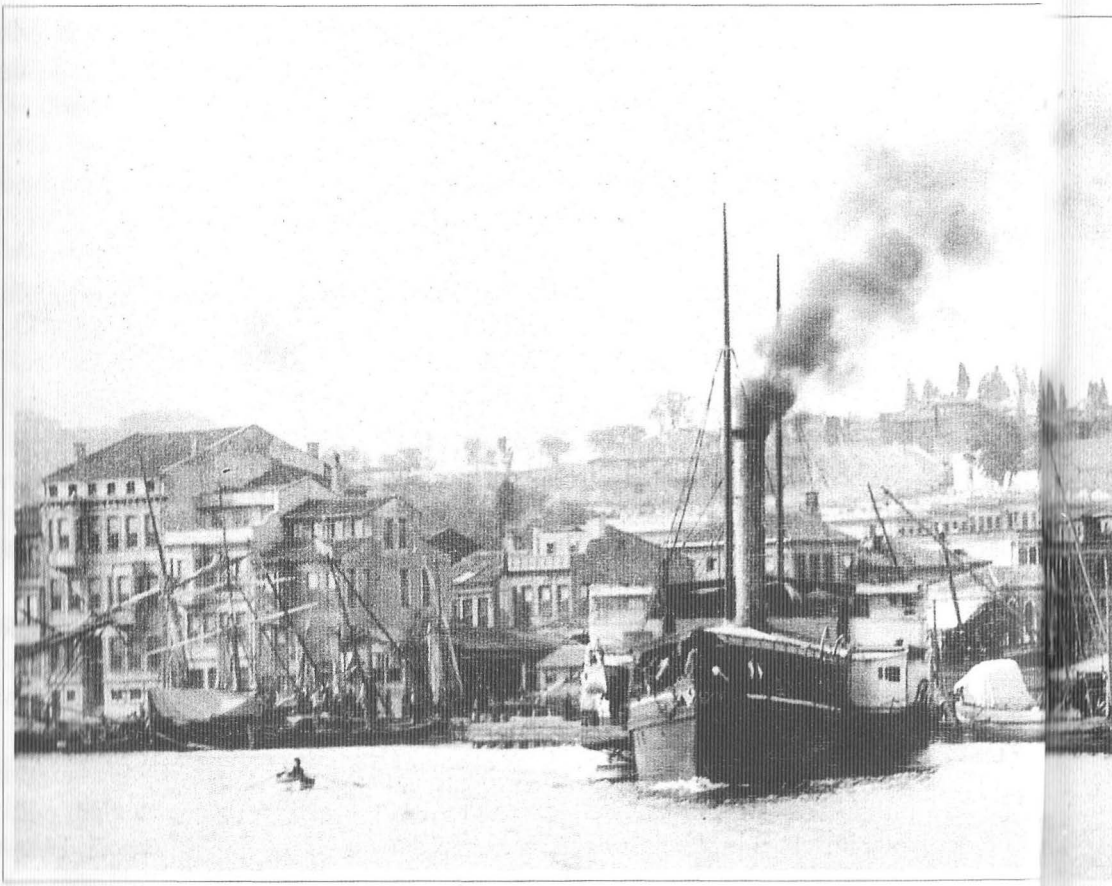
İzin istiyorum. Şevket Paşa elimi sıkıyor; bana doğru Dev'in Parmak Çocuk'a yaptığı gibi eğiliyor. Bu, babacan davranan bir dev; tüm dişlerini göstererek gülümseyişi beni ürkütmüyor.

Mayıs

Yıldız!.. Duvar aşılınca, mermerden merdivenleri ve parmaklıklı pencereleriyle tümüyle yeni gibi duran beyaz bir saray var. Merdiven basamaklarının üstünde Konstantinopl'un subayları, polis memurları ve üst düzey görevlileri. Merdivenlerin önünde, güneş altındaki bahçe yolunda arabalar durmuş; öfkeli bir yığın insan, geçişleri önlendiği için söylenip duruyor; askerler sebepsiz yere, hiçbir açıklama yapmaksızın fotoğraf makinelerine el koyuyor. Üst görevliler ve kâtipler bunalmış. Arabalara arabalar, memnun olmayan kişilere yenileri ekleniyor. Pencerelerden birinin pervazında, kafesinden kaçmış bir maymun takla atıp zıplıyor.

Yıldız!.. Aşırı beyaz, aşırı oymalı, fazla süslü, mimarların sömürürken milyoner oldukları çok pahalı, çok çirkin, çirkinden de öteye budalaca saraylar! Bunlar, Boğaziçi'ne doğru bir dizi dalgalanmayla alçalan bir bahçenin içine gelişigüzel serpiştirilmiş.

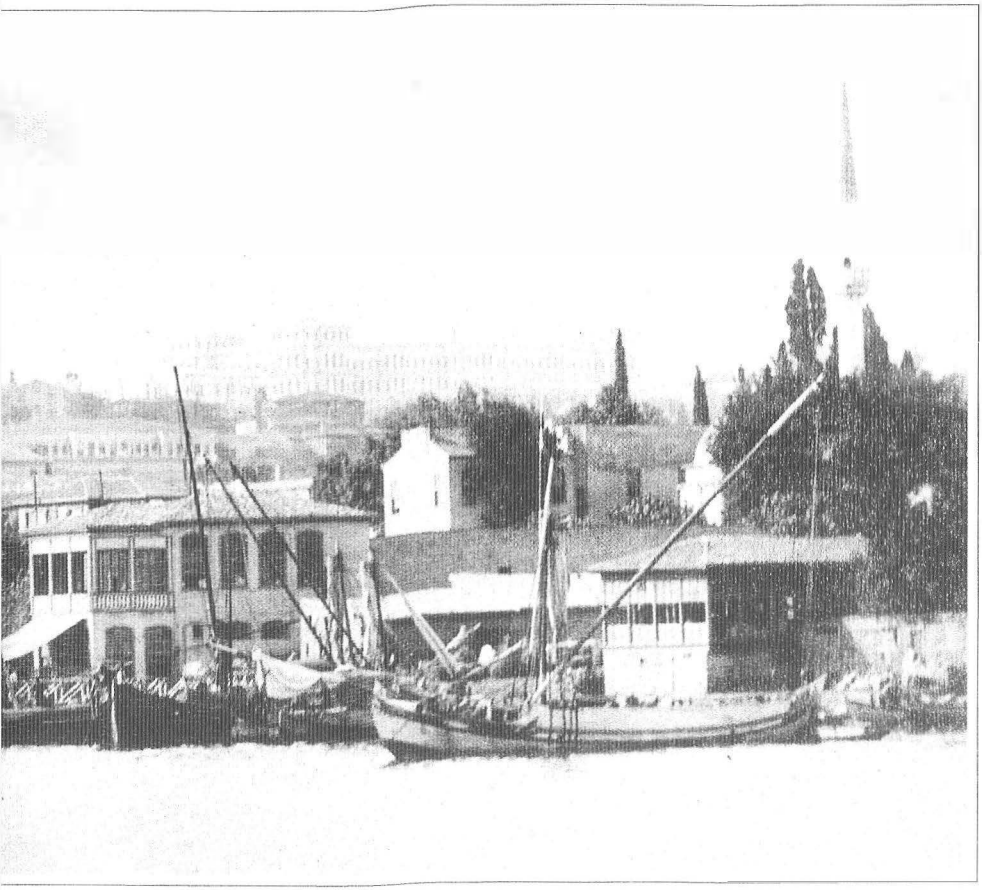
Japon kutularının, başka Japon kutularını içerdiği gibi, bu bahçe birçok bahçeyi içinde barındırıyor. Araba, birinci duvarın önünde dikilen bir grup askere takılıyor: "Yasssak!" Sabrımız gibi tükenmek bilmeyen şöyleşiler. Güneş yakıyor... Sonunda burası geçiliyor, arabayı üçüncü bir

duvarın önünü kesen ikinci duvarda bırakmak gerekiyor: Öteki merkez bahçe, Yıldız'ın gizli kalbi, harem.

Üçüncü duvarı aşmayacağız. Artık siyahi hadımların beklemediği kapıları resmi mühürler savunuyor. Kafes boş; parlak tüylü kuşlar uçup gitmişler. Prensler, yüksek dereceli memurlar bunların bazılarını toplamış. Ötekiler, kendilerini milletin himmetiyle yaşamaya bırakmış. Deniliyor ki, koruyucu bekleyen, her yaştan üç yüz elli hanım varmış... Başharemağasının, evi de bomboş. Almanya İmparatoru ve İmparatoriçesi için inşa edilmiş süslü püslü saray da ıssız. Yıldız'ı cumbalı ön yüzleri ve pencerelerinden seçilen birkaç perdeyle 'yeni sanat' denilen korkunç Alman zevkinin ürünü birkaç mobilyanın dışında görmekten vazgeçelim. Merakımızı park ile sınırlayalım.

Yıldız parkı! Türkler, burayı büyük ciddiyetle Versailles ile kıyaslıyor. Parkın serin gölgeliklerini, su başlarını, göllerini, hayvanat bahçesini, ahır-

Beşiktaş

larını ve seralarını övüyorlar. Yıldız!.. Hz. Muhammet'in cennet bahçesi.

İşte Yıldız, dostlarım! Geçmişte burayı görenler, ona bu kadar övgü yağdırdılarsa, bu palavra atmak için, hayranlık ve biraz da kıskançlık uyandırmak içindir. Başkalarının asla göremeyeceğini görmüş olmak keyif vericidir! Böylesi, herkese sunulmuş güzellikleri küçümsemeye izin verir. "Versailles' mı? Pöh!.. Yıldız'ı bir görseniz!.." Dostlarım, Eyüp'ün küçük bahçesi, Türk'e has sadeliğiyle, 'Sultan'ın bütün parklarına değer.

'Sultan'ın tüm parkları biçimsiz, plansız, yetersiz bitkilendirilmiş, oldukça kötü bakım gören, sıradan bir özel mülke benziyor. Doğulu olmaktan daha fazla İngiliz stili ve burada ferahlık, serin gölgelik, İngiliz parklarının duruluğu da eksik. Bu yerin tek gerçek güzelliği, dışarıda kalanlar; manzaranın gerisinde, mavi Boğaziçi, mavimsi ve morumsu Asya kıyısı. Öteki yanı aldatmacadır!..

Fes giyen, sarışın, tatlı, nazik bir mösyö bize rehberlik yapıyor. Bu, bir Fransız; M. Henry altı yıldan beri Yıldız'da bahçıvan. Hayal kırıklığına uğramamıza şaşırmıyor. Diyor ki:

- Tüm bunlar oldukça şişirildi!..

- Oh! Nasıl yani?

- Bakımsızlık! Anlıyorsunuz ya, bu benim kusurum değil. Bu bahçeleri severek düzenleyecektim; buradan bir sanat yapıtı çıkaracaktım. Boğaziçi ikinci planda, Asya üçüncü planda; hangi görüntüler açılmalı, hangi tablolar oluşturulmalı! Ama tek metelik yok! Cepler boş!.. Seraların demir kısımları paslanıyor, sular havuzlarda kokuşuyor; bahçe yollarında otlar bitiyor; kuru dallar çiçek tarhlarını dolduruyor. Tek metelik bile yok! Sarayın görevlileri, her şeyi soyup soğana çevirdiler. Bahçıvan çocuklar işi bıraktı.

- Grevdeler mi?

- Ücretlerinin ödenmesini istiyorlar. Paraları ödenmiyor. Böylece, onlar da çalışmayı reddediyorlar. Limonlukta, açık havaya çıkarılması gereken iki bin limon fidanı var. Bahçıvanlar, "Limon fidanlarını paramızı aldığımız zaman çıkaracağız" diyor.

Ve M. Henri hüzünle ekliyor:

- Bu iki bin limon fidanının hepsi mahvoldu.

İşte, bu fazlaca övülen, 'harika' Yıldız'dan, elbise dolabıma parfüm torbası gibi güzel bir koku veren küçük yeşil bergamot meyvesiyle birlikte getirdiğim izlenimlerim.

Mayıs

Türklerin en Fransız olanı, İ... bey, bana itirafta bulunuyor:

- Evlilik yaşamı, ha! Bu yaşam, haremin kayınvalide musibeti olmasa, sevimli, en azından daha kolay bir hal alırdı. Bizim kadın düşmanı Karagözümüz, kadına 'evcil düşman', ya da 'Akrep hazretleri' der... Kaynana olan kadına, acaba ne demeli? Paris'teki büyükelçilikte çalışırken, Fransız kayınvalideler gördüm; çok korkunç olanlarını da. Ama onlar Türk kaynanalara bakılırsa, zehirsiz yılan gibi kalıyor.

İrkildim. Bu adam içinden pazarlıklı yumuşaklığı, ciddi gülümseyişi, muziplik okunan bakışıyla en azından benimle alay etmiyorsa, yaşamda çok acı çekmiş olmalıydı.

İ... bey, sözüne devam etti:

- Evlendiğimiz zaman, işlerimizin gereği köprüyü geçip Pera'ya gitmek zorunda olduğumuzu, eşlerimize anlatırız. Bankalar, büyükelçilikler,

vb. Pera'dadır. Sokaklarında şapkalı kadınların, salonlarında dekolte bayanların bulunduğu bu özgürlük ve sefahat kenti Pera'ya karşı eşlerimizin peşin yargısı vardır. Yine de, boyun eğerler... İş, iştir... Ama, bedeniyle ve ruhuyla 'alaturka' yaşlı hanım, günün birinde çıkagelir: "Kocan nerede kızım? Seni 'ihmal ediyor mu? - Pera'da, anne. - Pera'da ha! Bunu bir de sakince söylüyorsun... Pera'daymış!. - Evet anne, işleri için... - Sen bir aptalsın, kızım; kocan ise bir ahlaksız. Bir erkek Pera'ya gitti mi, orada ne yaptığı bilinir. O, seni aldatıyor, zavallı yavrum! Seni dikişçi kızlarla, şarkıcılarla aldatıyor." Koca öğlende eve döner: "Pera'ya mı gittin? - Evet, Pera'ya gittim. - İş için mi? - İş için... - Sefil adam! Annem bana her şeyi anlattı. Bir erkek Pera'ya gidiyorsa, bu demektir ki..." 'Gözyaşları, bayılmalar ayılmalar... Kadın teselli edilir; onunla gerektiği gibi uzlaşılır.

"Ne olursa olsun, beni aldatmış olamaz, diye düşünür genç kadın. Çünkü böyle ateşli oluşu, bana güven veriyor." Aynı gün, koca yine Pera'ya gider... Akşam aynı sahne, aynı çözüm. "Anne, der ertesi gün genç kadın, kocamın sadakatsiz olduğuna inanmıyorum; çünkü... - Vah, kızım! diye yanıt verir Akrep Hazretleri; bu, kocanın marifetli biri olduğunu gösteriyor, Pera'ya gitmese bile kesinlikle başka bir şey vardır..."

- Ve işte bir ev yaşamı böyle bozulur, diyor İ... bey.

IV
Haremde Yaşam

Mayıs

Kadınca itiraflar:

"Değerli dostum, şu kalemi alınız ve yazınız, yazınız... Size yayınlamanız için kendi öykümü anlatacağım... Divanın üzerindeki bu bayana aldırış etmeyin... Fransızca bilmiyor o. Ama çok zekidir; Selanik'in büyük kadın devrimcisidir... Bu, bayan çok akıllıdır! Bisküvi kutularının içinde tabancaları, çarşafının altındaki ceplerde mektupları taşıdı... Okuma bilmez... Fazla uygar da değil... ama çok zeki..."

Konuşan kişi yaşı belirsiz, şişman; yarı kızıl, yarı kestane, yarı doğal, yarı yapay saçları kabarık hotozu altında; yuvarlak, biraz gevşek ve pirinç pudralı yüzlü bir hanım. Sürme çekilmiş göz kapaklarının yorgunluğuna rağmen gözler aydınlık, gülümser ve tatlı bakışlı. Kulaklarında çok güzel zümrütler; boynunda iri incilerden bir gerdanlık; kısa, narin ve tombul ellerde görkemli yüzükler. Bu kişi, -Melek Hanım, 'madam Ange' hışırtılı taftayla astarlanmış, çok süslü, parlak yeşil, 'yumuşak kadife' bir elbise giyiyor.

Villanın salonu, mavi kireç badanalı. Madam Ange, sıradan ağartılmamış bezle kaplı ve uzun yassı yastıklarla donatılmış geleneksel sedirleri yerinde bırakmış. Sağda bir piyano, bir masa, iki ya da üç güzelliğini yitirmiş sandalye; dirsekli borusu aydınlık odada çirkin siyah bir açı çizen, basit bir demir döküm soba; duvarda, çok süslü, çok saygın, yaşlı bir Türk beyinin fotoğrafı, madam Ange'ın öz babası bu; madam Ange'ın kendinin, on bir yaşında, saçaklı ve tek kat eteği yere değen kadın elbisesi içinde, puflu ve bukleli saçları toplu haldeki fotoğrafı. Başka bir duvarda, tek başına üçüncü bir fotoğraf; iri yarı, şişman, geniş omuzlu, Holopherne gibi sakallı ve nişanları parıldayan kocaman bir kişiyi sergiliyor: S... valisi Cavit Paşa; madam Ange'ı boşayan kocası.

Selanikli kadın, gri ve belden büzmeli üstlüklü eteğiyle madam An-

ge'dan daha az gösterişli. O, Paris'te günü birlik bir çamaşırcı, ya da bir hizmetçi kadın sanılabilir. Yüzü kış elması gibi kırış kırış, küçük bir kafası, esmer tuz rengi geniş bir alın çatkısı var; hiç durmadan sigara tüttürüyor. Işıldayan, uyanık gözleriyle, kulaklarının anlam veremediği Fransızca konuşmaları gerçekten izliyor. Sıradan biri değil, bu Selanikli kadın! Keşke onunla sohbet edebilseydim. Ama bu evde kalışımdan beri görüşmelerimiz temennalarla ve "Yok, hanımefendim", ya da "Evet, hanımefendim" eşliğinde işaretlerle sınırlanıyor. Hoşgörülü Selanikli kadın, Türkçe'ye bu kadar aşina oluşuma hayret etmekte. Bu gizem dolu dili bana öğretmek için, yalnızca altı aya gereksinim duyuyor.

Madam Ange, hâlâ teselli bulamadığı boşanmadan sonra, vefasız kocası tarafından yönetilen uzak kenti terk edip, Anadolu yakasında hoş bir eve yerleşmiş. Ona hizmet etmek üzere yetmiş yaşında bir Ermeni erkek aşçı, adını söylemekte güçlük çektiğim bir esir kız, madam Ange'in sütannesinin kız kardeşi olan çok yaşlı bir kadın, pantolonlu ve başı örtülü pek uygarlaşmamış bir mumya bulunuyor.

Madam Ange, tümüyle alafranga olmak istiyor. Ünlü romanların kadın kahramanlarına benzemese de, o bir 'düş kırıklığına uğramış kadın' ... Madam Ange'in sinirleri zayıflamış, pek de karmaşık değil; saf bir kişi. İnsan zekaya, kültüre, yeteneğe sahip olduğu kadar, temiz kalpli de olabilir. Çok geniş öğrenime sahip olan, Arapça ve Farsça bilen, şair ve müzisyen; Türk, hem de iliklerine kadar Türk olan madam Ange, 'alafranga'lık düşüncesine kendini tümüyle kaptırmıştı.

Temiz yürekli, cömert ruhlu ve çıkar düşünmeyen bu kadın çok okudu, aşırı okudu; tüm formülleri, kuramları kafasında 'klişeler' halinde tuttu. Tüm okudukları, onun beyninde kötü hazırlanmış, kötü sindirilmiş bir yemeğin ağırlığını yapıyor. Bunca bilimi, bunca felsefeyi ve sosyolojiyi nasıl özümseyebilir, ne yazık! Ve de siyasal ekonomiyi, orada dur dedik!.. Madam Ange, 'ilerleme, uygarlık' sihirli sözcüklerini kullanmadan yirmi kelime edemez; Kant'tan yaşlı iyi bir amcayı anlatır gibi söz ediyor.

Madam Ange, doğallıkla devrimcidir; Komite'ye yazılmıştır; vatansever ve çağdaştır. Yine de, kadın olmayı sürdürüyor; kendi cinsiyetinin sevimli kusurlarını koruyor: O, giysileri, değerli takıları, pirinç pudrasını seviyor. Cilvelidir ve âşık olmuştur. Her zaman da âşıktır... Evlilikle ilgili mutsuzlukları onun kafasını kurcalamaktadır. Serüveni ona duyulmamış, tek, en geniş şekilde yayınlanmaya değer gibi geliyor. "Yazınız, değerli dostum, diye duraksamalı bir Fransızca ile konuşmasını sürdürüyor, madam Ange. Yayınlanması için yazınız...

"Köklü bir ailedenim; babam ünlü bir bilgindi. Beni bir Fransız öğretmene çok iyi şekilde eğittirdi. Çok sofu, pek iyi bir Müslümandım; Sultan'ı ise tanrısal bir varlık gibi taparcasına seviyordum. Felsefe okumaya başladığım zaman büyük değişiklikler hissettim; ama, Allah'a, Tanrı'nın varlığına her zaman inanıyorum... Ben yaradancıyım; buna karşın, bu Selanikli kadın hiçbir şeye inanmıyor... Bu kadın çok zeki! Okumayı bilmiyor, ama düşünme gücüyle artık hiçbir inancı bulunmuyor.

"Fransız felsefesini Voltaire, Lamartine, Zola'dan öğrendim... Neyiniz var, değerli dostum? Gülüyorsunuz!.. Yoksa, Zola'yı büyük bir filozof olarak görmüyor musunuz? Önceleri onu sevmiyordum, çünkü doğayı lazlasıyla keşfediyor... Daha sonra ilerlemeyi, uygarlığı anladığım zaman, Zola'yı sevdim. Evet, büyük filozof; ama, aşktan söz ettiğinde ondan hoşlanmıyorum!..

"Botanik de öğrendim; çok güzel çiçeklerin öyküsünü ve hayvanların tüm yaşamlarını. Masum aşkı anlatan şiirleri seviyordum.

"On üç yaşında, büyükannemin seçtiği çok genç bir oğlanla evlendim. Bu oğlan budalanın biriydi; üstelik de uygar değildi. Bana 'Neden okuyorsun?' diyordu, 'Bunca şeyi neden öğreniyorsun?.. Bunlar benim kafamı yoruyor... Sadece gökyüzünde nelerin olduğunu ve ayın nasıl ortaya çıktığını öğrenmeyi isterdim... Astronomi de biliyordum. Ona ayı, dağları, karı ve dünyanın nasıl döndüğünü anlattım. Bana yanıtı şöyle oldu: 'Benimle alay ediyorsun. Baksana, ay çok ufacık.' Kocam teleskopu hiç anlayamadı. Uygarlaşmamıştı ki!

"O zaman dedim ki: 'Boşanmak zorundayız..." Kabul etti. Kötü değildi bu oğlan; biraz aptal, ama kötü değil. Ve birkaç yıl sonra, Cavit Paşa'yı tanıdım. Ben zengindim: o ise, yoksuldu. Ben köklü bir ailedendim; o ise küçük bir memur. Peki zeki, çok namuslu ve yakışıklıydı o. Ah! Sevgili dostum, Cavit Paşa ne kadar yakışıklıydı!

"Onunla evlendim. Üç yıl boyunca büyük ihtiras... Cavit Paşa dizlerimde... Onun benden önce bir metresi vardı; çok güzel saçlara sahip bir çingene kızı. Benim saçlarım, onunkilerden daha güzeldi, sevgili dostum! Bu kız, yeniden elde etmek için kocamı rahat bırakmıyordu. Kocam bana dedi ki: 'Bu kız canımı sıkıyor. Onu polise şikayet edip, hapse attıracağım.' O zaman, şöyle dedim: 'Hayır. Bu kız seni sevdi. Acı çekiyor olmalı. Ona kötülük yapman gerekmez.' Sonunda, çingene kızı bizi bir daha rahatsız etmedi.

"Üç yılın sonunda, artık o büyük ihtiras yoktu; ama hâlâ büyük aşk yaşıyorduk. Cavit Paşa'nın beni Kolotte adlı bir Hıristiyan kadınla aldat-

tığı söyleniyordu. Ben ise hiçbir şey bilmiyordum. Mutluydum. Ve durmadan hamile kalıyordum. Hastalandım; ameliyat için Avrupa'ya gitmek zorunda kaldım. Ama orada kentleri değil, sadece sağlık kuruluşunu gördüm.

"Evime, sağlığıma tümüyle kavuşmuş olarak döndüm. Ama, Cavit Paşa çok değişmişti. Kendi kızım gibi yetiştirmiş olduğum bir halayığa, çok güzel bir halayığa âşıktı. Bir zamanlar yaşadığımız aşk nedeniyle bu çok kötüydü; üstelik ben iyi bir eştim ve ona bütün paramı vermiştim. Cavit Paşa, böylece, yüksek bir memur, bir vali olmuştu. Bu, Anayasa'dan önceydi. Çok acı çekiyor, gece gündüz ağlıyordum; her akşam kocamla ağız dalaşı yapıyordum... Kocamın artık beni sevmediğini de görüyordum. Hiç memnun olmuyordu. Masaya çiçek koyacak olsam, 'Bu alafranga sofra kurma neden? Ben Türküm, yemeği Türkler gibi yemek isterim...' diyordu. Ona felsefeden söz etsem, bana şöyle karşılık veriyordu: 'Bir frenk kadınıyla mı evlendim ben? Eğer onlardan birini isteseydim, seni almazdım.' Ve gözümün önünde, pek de uygar olmayan bu hizmetçi kızı okşuyordu. "Ah! Aziz dostum, buna dayanamazdım. Bir vahşi değildim ben. Cavit Paşa'dan daha fazla eğitim görmüştüm; onurum yüzünden acı çekiyordum... O sırada, 'ölmek istiyordum. Düşündüm ki; 'Ölümümün ülkeme bir yararı dokunsun...' Ve Komite'ye gittim: 'Ölmek niyetindeyim. Bana bir görev verin. Dinamit verin; büyük bir konağı havaya uçurayım. Ve devrim için can vereyim.' Ama, Komite'deki kişiler bunu kabul etmedi."

Madam Ange gözlerini kuruladı ve âdeti üzere sedirde bağdaş kurmuş oturan Selanikli kadınla Türkçe konuştu. O kadın, madam Ange'ın azmini çok iyi anlıyor; bunu ben de anlıyorum. Ah! Bir de kadınların giriştikleri şaşırtıcı eylemlerin gizemine akıl erdirilebilseydi!.. Kahramanlığın, rezilliğin, acayipliklerin, çelişkilerin; ani, abartılı ve yüce kararların kökeni aşk öyküleridir. Bir kadın birdenbire kendini dindarlığa, yahut siyasete, hayır işlerine, ya da aşk serüvenlerine attığı zaman, bunun nedeni, belki de, kendi Cavit Paşa'sının onu, çok sevgili eşini hizmetçiyle aldatmasıdır! "Sonunda, anayasal düzen kuruldu" diyor madam Ange. Biz de vilayet değiştirdik. Kocam, bir vatansever ve çok namuslu bir insandı. Çalmıyordu. Ülkeye çok iyi hizmet veriyordu. Ama, bir yandan da, şu kızı hâlâ seviyordu... Ve ben, ilerleme için çalışarak kendimi avutuyordum. Bir seferinde, milletvekili ve Komite üyesi D... bey, bana siyaseti ve toplum bilimini öğretmekteydi. Benimle bir perdenin arkasından konuşuyordu; zira ilk kocamın ve Cavit Paşa'nın di-

şında hiçbir erkek yüzümü görmedi. Bu D... bey, herkese ve kadınlara özgürlük sözü veriyordu. Kadınların Jöntürkler'e çok yardımcı olması bunun nedeniydi. Kadınlar, onlara evrak, mektup, hatta tabanca bile taşıdılar. İyi bilirsiniz ki, dışarıda kadına dokunulamaz; hatta onunla konuşulamaz bile. Devrimciler için ne büyük rahatlık... Ama, Jöntürkler bize karşı çok nankörce davranıyor. Anayasa'dan sonra, D... bey kentimize konferans vermeye geldiği zaman, bütün kadınlar onu dinlemeye gitti; doğallıkla, ben de... Ve ben de bir konuşma yaptım. Oh! İşte o gün, aziz dostum, uygarlığa adım attım. Cavit Paşa bu konferans işini öğrendi. Çok öfkeliydi. Ona dedim ki: 'Bu iş, D... beyin hatası. Beni konuşmaya o zorladı.' Ama D... bey, 'Bu doğru değil' dedi. D... bey, kadınlarla ilgilenmekten ve onları savunmaktan vazgeçti; çünkü yeniden seçilememekten korkuyordu. Cavit Paşa ise, makamını kaybetmekten çekiniyordu. Bana, 'Bir daha yazmayacaksın' dedi. Ona dedim ki: 'artık mutlu değilim. Elimden geldiğince kendimi avutmam gerekiyor. - Yazmayı sürdürürsen seni boşarım... - Beni boşamak istiyorsun; çünkü şu halayığın, şu sefilin, o orospunun âşığısın... - Pekala! O bana aittir; onu nikahlayacağım, kendisini bir daha görmeyeceksin... - Onunla nikahlanmadan önce, ikinizi de öldüreceğim... - Sen ha, defol... Seni üç kez boşuyorum.' Bitmişti. Boşanmıştım. Yasa, Cavit Paşa'yı servetini iade etmeye zorluyordu: ama aynı zamanda da, çocuklarımızdan geriye kalan tek oğlumuzun onda kalması hakkını tanıyordu. Kocam bana şöyle bir mektup yazdı: 'Sen varlıklısın, ben ise yoksulum. Parayı geriye isteyebileceğini biliyorum; ama, o zaman bende bir şey kalmayacak. Çeyiz paranın üçte birini sana vereceğim; çünkü diğer bölümüne gereksinimim var.

Ona yanıt verdim:

"Benim için fark etmez. Çok acı çekiyorum. Para umurumda değil. Bana yalnızca oğlumu görmem için izin ver... Paramı vermedi; oğlumu da vermedi. İşte, yalnız başımayım... Kalbim kırık... Bazen Cavit Paşa'ya ve şu halayığa korkunç kin duyuyorum; 'intikamımı alsam, onlara kötülük yapsam' diye düşünüyorum. Ve sonra yeniden düşünüyorum ki; Bu, benim kalbimi rahatlatmayacak, aşkımı geri getirmeyecek. Ama, yine de içimde Cavit Paşa'ya karşı bir sempati, bir sevecenlik bulunuyor... Mutsuz, ya da hasta olmasını istemezdim... Onu bağışlıyorum... Ondan nefret edemem, sevgili dostum."

Madam Ange, sakallı Holopherne'in portresine bakıyor; bir an hayale daldıktan sonra mırıldanıyor:

"Cavit Paşa, ne kadar yakışıklıydı!"

Madam Ange, Paris'e gitmek istiyor. Benden trenler ve gemiler hakkında bilgi aldı.

- Yalnız başıma gitmeyeceğim oraya, sevgili dostum; çünkü baylardan utanırım ben (aynen). Küçük halayığımı ve Ermeni aşçımı da birlikte götüreceğim.

Aşçının, bu at cambazı kılıklı adamın, yararından fazla zararının dokunacağını üstü kapalı dokunduruyorum. Adam, yetmiş yaşında ve Fransızca bilmiyor.

- Zararı yok. Onun yerine ben konuşurum. Ve her yeri göreceğim, her yeri... Baloları, tiyatroları, konserleri, Sorbonne'u...

- Ya çarşafınız... yine giyecek misiniz onu?

- Bir toz tülbenti ve kırdaki gibi küçük bir başörtüsü takacağım.

Madam Ange, bir an düşünceli duruyor:

- Bana şapkanızı verin, sevgili dostum, bakalım başımda nasıl duracak?

Aynanın karşısında şapkayı iki renkli hotozunun üzerine koyup kırıtıyor:

- Hey! Bu bana yakıştı.

Ve birdenbire telaşlanıyor:

- Aman! Kapıyı kapayın, sevgili dostum! Halayığım beni bu halde görecek olursa, Hıristiyan olduğumu düşünür!

Kapıyı kapamak mı? Ben de isterim bunu; ama, Madam Ange'ın evinde hiçbir kapı tam olarak kapanmıyor ki. Kendi odamın kapısını bile, sabah akşam arkasında bir sandalye dayalı tutmak zorundayım.

Madam Ange, tuvaletimi tazelediğim sırada yanımda bulunuyor. Bana verdiği hizmetin, ev sahipliği görevi olduğunu söylüyor. Bana kendi çamaşırlarını vermek kibarlığını da gösterdi; ama, aynı beden ölçülerine sahip değiliz. O, modanın dalgalanmalarıyla, yeni moda korselerin uzunluklarıyla, jüponların sadeliğiyle kaygılanıyor. Şapkalar için bile, platonik bir ilgi duyuyor.

Günün birinde, madam Ange elini dizlerime koyarak mutsuzluğunu anlatıp, felsefi görüşlere uzanırken sözünü yarıda kesti:

- Sanırım, sevgili dostum, elbisenin astarı yok değil mi?

- Evet, sevgili Melek. İki yıl oluyor ki, artık giysilere astar konulmuyor.

- Nasıl, etekliğin ikinci katı yok mu?

- İkinci katı yok.

- Ama benimkinde var; -madam Ange gri ipekliden etekliğini kaldırarak bağırıyor- bunda plili bir astar bulunuyor. Oh! Hemen çıkarttıracağım bu astarı!

Gerçekten canı sıkılmıştı. Parisli kadınlar artık kullanmazken, onun etekliğinin astarı vardı! Bu hoş görülemez bir rüküşlüktü, -her ne kadar, madam Ange yalnız başına yaşasa, hadımlardan, halayıklardan ve ihtiyar aşçısından başka kimseyi görmese de! Beğenilmek gibi bir gereksinimi yok ki.

Gülümsedim, ama bedensel onuru için, çıkar düşünmeden beslediği bu kaygıdan dolayı Türk dostumu kusurlu bulamıyorum. O, kendi kişiliğine özen gösteriyor; kendi gözünde hoş olmayı amaçlıyor -ve bu bir incelik, onun sevdiği deyimiyle dile getirildiğinde, bir 'uygarlık' belirtisi. Sayısız vatandaşı, onun yaşında ve terk edilmiş olarak, rüküş giysiler içinde et yığınları halini alıyor! Melek Hanım, masum bilgiçliğine karşın, kadın kalmayı istiyor. Ona Paris'teki devrimci feministlerin saçlarını kestiğini ve erkek ceketleri giydiğini söyleyince katılırcasına güldü.

Melek Hanıma evinde iyi durumda bulunduğunu; bunun tüm Müslüman kadınlara nasip olmadığını söyledim. Bunların arasında, birçoğunun, işi 'oluruna' bıraktığı; savrukluk ve müsrifliklerinin, kocaların servetini tehlikeye attığı görülüyor. Bu, belki de, kadının serveti dokunulmadan dururken, kocanınkinin ev bakımında kullanılmak zorunda oluşundandır. Hanımın yersiz hevesleri ve ihmalleri, ona hiçbir şeye mal olmuyor; onu kişisel tehlikeye atmıyor. Öte yandan, birlikteliklerin eğretiliği, boşanma korkusu, yuvanın dengesi duygusunu kadın eşten soyutluyor; bu koşullarda, kadın evindeki görevlerinin, evlilik ortaklığı sorumluluğunun bilincine varamıyor. Çok eşlilik artık mevcut değil, ya da, ancak ayrıcalıklı bir biçimde var; ama dışarıda tutulan metres, nikahsız eşin, ya da ailenin içinde yer alan ikinci eşin yerini aldı. Boşanma kolay ve pek sık. Yarın belki bir başkasının yararlanacağı serveti tutumlu kullanmak uğruna, kadınlar kendilerini bir zevkten, ya da bir mücevherden neden mahrum bıraksınlar?

Konuyu genelleştirmeyelim. Karılarına sıkıca bağlanan ve onların kişiliğinde sadık dostlar bulan Türk erkekleri de var. Ama bunlar da, büyük oranda, kadına yatak arkadaşlığından -çoğu kez soğuk ve edilgen- ve ayrıcalıklı bir üretkenden başka bir nitelik tanımıyor; Avrupalı erkeğin yuvasında bulduğu yüce ve nazik şefkati, güçlendiriciliği, hatta iyi önerileri ondan isteyemiyor.

Madam Ange, küçük kusurlarına karşın, pek iyi ve sadık bir kişi;

onun Cavit Paşa'nın hızla yükselişinde yararsız olduğu da söylenemez. On beş yıllık evlilikten sonra, Cavit Paşa genç ve körpe bir esir kızı ona tercih etti ve onu çocuksuz, hemen hemen beş parasız başından savdı. Hiçbir pişmanlık sözü etmeksizin. Geçmiş aşkın üzerinde en ufak üzülmeksizin. Kadın bir sıkıntı, bir alacaklı haline gelince, bu sözde uygarlaşmış adamda doğuya özgü kadını hor görüş tutkusu canlandı!..

Bu boşanmanın, nedenini ve koşullarını bilen herkes tarafından ayıplandığını ekliyorum. Melek Hanımın devrimci ve felsefi düşüncelerini paylaşmayan birçok Türk kadını bana şöyle dedi:

- Bu bir sapkınlık, bir utanmazlıktır. Melek Hanım, aşırılıklarıyla hepimize karşı haksızca davrandı. Ama, o yürekli bir kadındır; Cavit Paşa'nın hareketi ise tiksindirici oldu.

Dostumun evindeki sıradan maddi yaşam, sanırım ki pek pahalıya mal olmuyor. Küçük villası, -tüm Türk tipi bahçeli evlerin günlük görüntüsü üzerinden- çok temiz, çok keyifli ve şatafatsız. Avrupa türü mobilyalar bulunuyor, ama bunların kullanılış biçimi Avrupa tarzında değil!

Evin tek karyolasını ben işgal ediyorum; bakır çubukları olan, demir bir karyola bu. Baş ucunda iki yassı yastığa, duvar boyunca uzanan ince uzun üçüncü bir yastığa sahip. Çarşaflar yorganın üzerine dikilmiş. Pencereler, deniz mavisi kretondan çiçekli perdelerle süslü; çubuklara geçirilmemiş, ya da halkalara bağlanmamış olan bu perdeler, çivilerle doğrudan doğruya duvara tutturulmuş. Bir portmanto, iki iskemle, yuvarlak bir masa, çeşitli eşyanın bulunduğu sözümona bir tuvalet masası, mobilyaların üzerine dağılmış tuvalet gereçleri. Ve kapanmayan bir kapı!

Madam Ange, karyolaya sahip değil. Parke döşemenin üzerine serili bir şiltede yatıyor. Selanikli kadın ise, salona serili şiltede yatıyor. Bu şilteler göçebe, odadan odaya, üzerinde uyuyan kadının keyfine göre odadan odaya taşınıyorlar.

İki hizmetçi, -pantolonlu yaşlı kadın hesaba dahil değil- onlara iyilikle davranan hanımefendilerini taparcasına seviyor. Küçük halayık, hevesle iş görüyor! Şarkı mırıldanıyor ve her fırsatta gülüyor. Cehennemi bir dehanın dürtelediği dikişçi kızların, sırttan kopçalı bluzu icat edişi gibi adını asla gerektiğince doğru söyleyemediğim bu genç kızla bir türlü anlaşamıyorum! Aramızda işaretlerle iletişim kuruyoruz; ondan sabun istediğimde, eldivenlerimi getiriyor!

İhtiyar erkek aşçı, -onun da yan'la biten korkunç bir adı var- çok değer verdiğim bir sanatkâr. Böreklerin ve zeytinyağlı enginarın hazırlanı-

şında zafer kazanıyor. Türk mutfağı, ekşi sarımsakla, taşramızın ya da İtalyan mutfağını anımsatıyor. Yalnızca tatlı pilav ile soğuk dolmayı içim almıyor. Pirinç ve üzümle doldurulmuş, zeytinyağı ile pişirilen bu asma yaprakları hoşuma gitmiyor.

Madam Ange, dostum Selma Hanımı tanıyor; bir sabah bizi evinde buluşturdu.

Selma Hanımı, dokuz yıl önce, kardeşi Ahmet Rıza Beyin yanında kalmak ve uzaktaki akrabalarına vekalet etmek üzere sessiz sedasız geldiği Paris'te görmüştüm.

Mavi kireç badanalı salondaki bez sedire, orada yeniden buluşmaktan mutlu bir şekilde yan yana oturduk. Dostum her zamanki gibi güzeldi; hatta geniş kıvrımlarının kendisine zarafet ve yücelik kazandırdığı Çin bürümcüğünden mantosunun içinde daha da çekiciydi. Başında, başörtüsünü tutan ve anlamlı mağrur alnını soylu bir biçimde taçlayan bir tür kenarsız başlık bulunuyor. Selma hanımın güzel gözleri; biraz basık, çok soylu bir profili ve cins atların 'diklenişi' gibi, başını arkaya atarak, çenesini ilginç bir kaldırışı var. Bu derece çekiciliğe sahip olmasaydı, kibirli görünebilirdi.

Birçok Avrupalı kadından üstün, yiğit, dürüst ve değeri bilinmemiş bu kadını içim burkularak seviyorum; ona hayranım. O, Melek Hanım gibi basit bir kişi değil; 'yaşama küsmüş' de değil. Gerçek kavramına sahip, aynı zamanda da, çok yalın sağduyusu olan bir eylem, bir karar insanı. Eğer doğa onu erkek yaratmış olsaydı, Selma Hanım ülkesinin tarihinde önemli bir rol alırdı.

- Tasarladıklarımız ne kadar değişti! Sizi, Makriköy'deki (Bakırköy) evimizde ağırlamayı istiyordum... Gelişinizden iki gün önce, şu asker ayaklanması oldu...

Selma Hanım, kendisini şaşkınlığa düşürmeyen bu olayları anlatıyor. Çarşafın koruması altında her yere giden, her şeyi öğrenen ve tahmin eden Selanikli kadın, gerici devrimi de önceden kestirmişti. Askeri birliklerin ruhsal durumu ve hocaların çevirdikleri dolapları Jöntürkler'e bildirmeleri için Komite'ye gitmişti o. Ama adamlar, bu öfkeli Cassandre'ın uyarılarına gülmüşlerdi.

Ahmet Rıza Bey, 13 Nisan sabahı, alışıldığı gibi kız kardeşi Selma ile hasta yaşlı annesini Makriköy'de bırakarak İstanbul'a gitmişti. Birkaç saat sonra Selma, kendisine anlamsız gelen bir haber aldı: 'Kardeşin güven altındadır...' Selma, Ahmet Rıza Beyin bir tehlikeyle karşılaştığını tahmin etti. Az sonra, bir dostu olan Amerikalı gazeteci kadın bayan

May de W..., haberi doğrulamak üzere yanına geldi. Bu sırada, askerler Makriköy'e doluşup, evi kuşatmaya aldı.

Selma Hanım, annesi, hizmetçiler ve bayan de W... ile hiçbir şey yapamaz durumda kalmıştı. İki genç kadın, kafes delikleri arasından, tehditler ve küfürler savurarak uluyan; simgesel ve uğursuz bir biçimde ellerini çenelerinin altında bıçağın kesik boğaz üzerinde gidiş gelişini taklit ederek dolaştıran asker güruhunu görüyordu. Çok yakındaki küçük limanda, sadık dostların yönetimindeki istim üstünde buharlı bir tekne onların kaçışı için bekletiliyordu. Ama dışarıya nasıl çıkılacaktı?

Selma'ya soruyorum:

- Çarşaf ve peçeyle sizi tanırlar mıydı?

- Uzun boylu olduğumu unutuyorsunuz! Erkek kardeşim kadar boyluyum. Belki de, İstanbul'un en uzun boylu kadınıyım, Of! Tanınmazlığımı engelleyen bu gösterişli yapıya lanet olsun dedim! Narin, ufak tefek bir kadın göze görünmeksizin her yerden geçer; ama bir seksen boyunda birisi! Kimse onu görmezlikten gelemez! Bugün bile tutucuların mahallelerine gitmeyi göze alamıyorum. Bana o kadar çok iftira ettilerdi ki!

Bakışı mahzunlaşırken mırıldanıyor:

- Ama neden? Ben asla vatandaşlarımı, kız kardeşlerimi tutarsızlıklara teşvik etmedim. Geleneklerin üzerindeki köklü reformların, birkaç ayda tamamlanacağına hiç olanak vermedim. Kadının eğitiminde daha iyi bir düzenlemeyi, insan varlıklarının onuruna, gelişme için gerekli özgürlüğün daha etkin ve asgari biçimde korunmasını hayal etmiş olmam ağır bir suç mu? Paris'e ısmarladığımız şapkalarla ilgili, bana ve kardeşime karşı girişilen bu karalama kampanyası gülünç ve tiksindirici değil midir?

- 14 Nisan gününe dönelim. Kuşatma altındaki evden nasıl çıktınız?

Selma Hanım, yeniden öyküsüne dönüyor. Önce, hiçbir şeyden kuşkulanmayan yaşlı annesini ve ona eşlik eden hizmetçileri göndermiş; kendisi bayan de W... ile kapılarını sıkıca sürgüledikleri evde kalmış. On iki saat askerlerin bağrışmalarını dinleyerek, on iki saat boyunca kapıların zorlanacağı anı beklemiş. Pek sakin ve solgun bir ruh halinde, elinde bir tabanca tutuyordu:

- Bu yabaniler, beni asla canlı ele geçiremeyecekler.

Sonunda karanlık çökmüştü; Selma Hanım hırpani bir kılığa bürünerek bahçe duvarını aştı, metruk bir evden geçti ve elinde fener, ihtiyar bir kadının sarsak yürüyüşüyle, iki büklüm yürüyerek limana gitti. Dostları onu hemen tekneye alarak, Asya kıyısına hareket ettiler.

Selma kurtulunca, günlerce saklanmak zorunda kaldı. Selanik'te, ya da Fransız büyükelçiliğinde olduğu söylenen Ahmet Rıza Bey, sadece isyancılar, muhbir ve gericilerle dolu bir mahalledeki bir eve sığınmıştı.

İsyan günü, direnmeyi öneren tek kişi aşağı yukarı o olmuştu; ama bu düşüncesi kabule değer bulunmamıştı. Denizcilik bakanının, yanlış bilgilendirilen katiller tarafından onun yerine öldürüldüğü kendisine haber verilince güvenliğini düşünmek zorunda kaldı. Kılık değiştirmenin hiçbir şekilde imkanı yoktu. Üstelik Meclis başkanı, tanınmış ve özgün bir kişi olduğundan, oldukça basit bir kurnazlık düşündü. Siyah camlı gözlük taktı; dişi ağrıyan bir kişi gibi, çenesini mendille sardı. Başka bir önlem almaksızın, saklanacağı yere ulaşabildi.

Selma Hanım şöyle diyordu:

- Hepimiz geçici olarak, buraya çok yakındaki kayınbiraderimin evinde kalıyoruz. Bu akşam bize gelin. Sizinle konuşmayı candan özleyen erkek kardeşimle de görüşürsünüz. Melek Hanım size eşlik edecektir. Çarşaf giyersiniz; bu da sizin için pek eğlenceli olur... Kardeşime sürpriz yaparız.

Bu kılık değiştirme işi, madam Ange ile Selanikli kadının hoşuna gidiyor. Toplumsal kuramlarına ve felsefelerine rağmen, eğleniyorlar; şakalaşmaları, güldürüleri, maskaralıkları pek seviyorlar.

Akşam yemeğinden sonra madam Ange, bir çarşaf getirtiyor. Çarşafın siyah ipekliden etekliği oldukça uzun, ama beli çok bol; kancalı iğnelerle bedene uydurulması gerekiyor. Çetrefil adlı halayık, dur durak bilmeyen neşesiyle sürekli oynattığı bir aynayı tutuyor. Madam Ange, saçlarımın üzerine bir başörtüsü koyuyor, bir alın bağını sıkıyor, örtünün üzerine başlığı geçiriyor. Bir başka kancalı iğne, başörtüsünü çenenin altında birleştiriyor. Peçemi kaldırarak aynadan kendime bakıyorum. Bu matemli küçük kadın, bu sofu kadın türü benim yeni kişiliğim. İyi günler! Sizi rahatça tanıyorum, sahte hanım!

Dostlarım çılgınca bir neşe içindeler. Madam Ange, salonda gezinmemi söylüyor. Ve bağırıyor:

- Hayır, sevgili dostum, böyle değil. Çok hızlı yürüyorsunuz. Gerektiği gibi olmuyorsunuz. Küçük adımlarla, kırıtarak yürümek gerekiyor.

Selanikli kadın, saç örgülerini çözüyor. Salondaki şiltenin üzerinde yatacak. Küçük halayık ve Melek Hanım, kara hayaletler halini aldı. Aşağıya iniyoruz. İhtiyar aşçı, kocaman bir feneri taşıyarak önümüzde yürüyor.

Gece ılık, berrak, akasyaların tatlı kokusuyla dolu. Sokaklarda tek bir

ruh bile yok. Dişi ördeklerin ağırlığıyla yürümekteyiz; Türk giysisinin bıraktığı izlenimleri kendimde duyumsuyorum. Eteklik beni rahatsız ediyor; gözlerimin önündeki tül görmemi engelliyor. Sivri sokak taşlarına lanet okuyup, adımlarımı dikkatlice atıyorum.

Madam Ange, peçesini yukarıya kaldırdı. Kırsal alanda, yasa bazı aşırı serbestliklere göz yumuyor. Kadınlar gündüzleri, güneşin batışından sonra sokağa çıkarken ince beyaz bir başörtüsü ve çirkin görünüşlü bir toz maskesi takabiliyorlar... Ama, Melek Hanımı taklit etmeyi göze alamıyorum. Birisi bana bakacak olursa, tüm çabama rağmen ya aptalca ciddi bir tavır takınırım, ya da gülmekten kırılırım.

İşte, gece bekçisi tam karşımızda... Adam, sopasıyla kaldırımlara yavaşça ve barışçıl bir biçimde vurarak geçiyor; düzenli vuruşlar, evlerin titreşir gibi ses verdiği küçük kentte yansımalar bırakıyor. Evlerin ön yüzlerinde küçük bahçeler, parmaklıklar, ufak basamaklı merdivenler; genç çınarların dikili olduğu sokaklar; sanki bir deniz banyosu sayfiyesi, güneybatı Fransız plajlarımızda öncelikli değer taşıyan bir 'site' sanılabilir. Alacakaranlığın içindeki evlerin yapay İsviçre, ya da Norman dağ evleri görüntüsü var. Yalnız başına yürüyen aşçının peşinden giden madam Ange, halayık ve ben, siyah harmanilere sarınmış olarak 'balodan çıkmış' havasıyla, yayan Gazino'ya giden üç tutumlu saygın bayan yerine konulabiliriz.

Tak!.. Tak!.. Gece bekçisi uzaklaşıyor. Ahşap, ya da bezden güneşliklerin arkasında lambalar yanıyor; ama, hiçbir uğultu, -bir genç kız gülüşü, çocuk ağlamaları, piyanodan çıkan ağır nağmeler- bizim sokaklarımızın ve akşamlarımızın bildik sesleri, buradaki gizli yaşamdan belirti vermiyor.

İlerliyoruz; bir kez, iki kez yolu şaşırıyoruz... Belirli adları bulunmayan bu sokakların hepsi birbirlerine benziyor.

Sonunda, işte O... Paşa'nın evi; oldukça büyük bir ev, İstanbul evleri modeli üzerine... Solgun ışıklar, pencere kenarlarındaki aralıkları ortaya koyuyor. Aşçı yana çekiliyor; haremliğin kapısı bizim için açılıyor. Holün dibinde iki yönden çıkışı bulunan bir merdiven; merdivenin alt başında sıra halinde pembe giysili, pembe başlıklı halayıklar duruyor. Bunlar, bize doğru harekete geçerek eğiliyor ve eteklerimizin kenar baskılarını öpüyorlar. Birinci kattan gülüşen kadın sesleri yükseliyor; telaşlı hışırtılarla, açık renk giysilerin geçtiği görülüyor. Tuhaf bir kadın, basit ama abartılı giysisi, yan giydiği başlığından taşan bir tutam perçemiyle sıska, çirkin ve şen bir yaratık, Melek Hanımın şemsiyesini tuttu. İşte bu

şemsiyeyi tüfek gibi omuzuna dayayıp, saldırıya geçen bir askeri taklit ediyor.

Her hareketi, halayıkları neşeye boğan bu kadınla karşılaşacağımı, gerçekten de hiç tahmin etmemiştim. Yoksa bu, biraz akıldan yoksun, fakir bir akraba mıydı? Melek Hanımın bir sözü beni uyarıyor. Onun bana sözünü ettiği Bayan May de W...'yi anımsıyorum:

- O... Paşa'nın evinde, geçmişte haremlerde önemli olan, bugün ender bulunan bir kişiyle, bir 'komik kadın'la, hoşça vakit geçirten bir kişilikle karşılaşacaksınız... Bu komik kadınlar, genellikle aileden aileye dolaşarak danslar, şarkılar, öykülerle eve kapalı Müslüman kadınları eğlendiren parasız dullardır. Bunlar haberleri yayar, bazen düzenbazlıklara yardımcı olur; tüm kadın dünyasının ayaklı gazeteleridir. Hanımlar, onları dostça tutar ve güldürü dağarcıkları tükeninceye kadar haftalarca, aylar boyunca yanlarında barındırırlar. Dağarcık boşaldığı zaman, komik kadın başka canı sıkılanları eğlendirmeye gider. Ama iyi eğitilmiş kadınların müzikte, ya da okumada daha kişisel zevk arayışlarının arttığı oranda, eğlendirici kadınların modası da geçiyor.

Kaş göz oynatma ve eğilip bükülme gücüyle komik kadın, şemsiyeyi sağa sola sallayıp, iyi talim görmüş bir asker gibi adım atarak önümüzde yürüyor. Ev, gerçek Türk biçiminde düzenlenmiş; birbirinden ayrı haremlik ve selamlıktan oluşuyor. Haremliğin salonunda, paşanın tüm ailesi toplanmış; kız kardeşler, baldızlar beyazlar, pembeler ve maviler içinde, bizi karşılamak üzere eşikte bekliyor. Çevremde tatlı ve güzel, anlamayı çok arzu ettiğim çocuksu fısıldaşmalar var; ama bunlar beni bir anda karmaşaya sürüklüyor. Melek Hanım tarafından icat edilen bu kılık değiştirmeye lanet ediyorum; gülünç düşmekten fena halde korkuyorum. Dostum Selma'yı ise ortalıkta göremiyorum. Onun zarif kız kardeşleri, gülüşerek etrafımda dolanıyorlar. Israr ediyorlar: "Evet, evet, salona çarşaflı girmelisiniz - böylesi çok hoş olacak..." Ahmet Rıza Bey'e, benim dışarıya çıkamayacak kadar yorgun olduğum, Melek Hanımın başka bir dostuyla geldiği söylenmiş. Kız kardeşlerin en genç olanı, beni elimden tutarak çekiyor.

Büyük bir salon, lüks ve sıcak, iyice aydınlık, altın yaldızlı, ipekli kumaş kaplı mobilyalar... Divanın üstündeki iki pencere arasında enerjik, zeki, sevimli yüzü kırışıklarla dolu yaşlı bir hanım... Bu, evin ruhu, annesi ve çok sevgili büyüğü, sofu bir mezhebin çevrelediği kutsal aile kişisi. Kızları ve kız torunları onun çevresinde sevecen bir halde toplanırken, oğlu ayakta misafirleri karşılıyor.

Onları sadece karşılıyor... Buraya bir parmak basınız! Eskiden Paris'teki gibi el sıkmak, ya da el öpmek için harekete geçmiyor. Dostum Ahmet Rıza Bey yeniden Türk olmuş; ülkesinin erkeklerinin mesafeli, kayıtsız davranışına sahip. Gözlerini bile kaldırmıyor. Kuşkusuz, bu sırasız, saygısızca ziyaret onun canını sıkıyor; benimse, onun bir parça aldanmış olması hoşuma gidiyor.

Bir an için, kalın tül peçenin arkasından, Osmanlı Meclisinin başkanı ile, bir zamanlar Monge meydanındaki mütevazi meskeninde tanımış olduğum şu Ahmet Rıza Beyi karşılaştırıyorum. Kendisi, o sırada Meşveret 'i yayınlamaktaydı. Onun için; "Onurlu bir insan, bir vatansever, bir sürgün" deniyordu. O sürgünlüğünden, doğruluğundan, gururlu yoksulluğundan; genç yaşına rağmen öndeş bilgelik, ya da doğal önderlik gösterişinden dolayı sempatikti. Onun hakkında, "Hayalperestin biridir" de diyorlardı. Tüm bunlar, onun bir Türk, gerçek bir Türk olmasına yetecek kadar sevimli görünüyordu. Bir ressamın evindeki kıyafet balosunda, ona rastladığımı anımsıyorum. O baloda başka Türkler de bulunuyordu; sahte Türklerdi bunlar. Ahmet Rıza Bey, üzerindeki frakıyla bu güruhun içinde tek Parisli gibi duruyordu; ama, şaşmaz ciddiyetiyle dansa, dekoltelere, cinsel sapkınlıklara duyduğu tiksintiyi ortaya koymaktaydı. Böylece, onun tümüyle Parisli değil, kanıyla canıyla Türk olduğu anlaşılıyordu.

Eskisinden daha az vakur değil; alabros kesilmiş saçları, sivri uçlu bıyığı, iri aydınlık gözleriyle, "Meclis Başkanı" olarak çok daha heybetli. Yalnızca saçları ve bıyığı kırlaşmış; solgun yanakları çökük, bakışı dalgınca, gülümseyişi mahzun. Bu adamın, acıklı bir karabasandan kötü uyandığı hissediliyor.

Kız kardeşlerden biri, arkama geçerek peçemi kaldırıyor... Ahmet Rıza Bey, beni tanıdı! Yüzü keyifli bir şaşkınlıkla aydınlanıyor. Ellerini bana doğru uzatıyor ve hayretini ifade ediyor...

Ahmet Rıza Bey, tümüyle şoke olmuş değil; hatta beni bu sevdiği, ciddi, gizemli kıyafette yeniden görmüş olmaktan memnunluk duyduğunu ve bu giysiyi severek taşıdığıma göre, daha sonra Paris'te asla horgörüp eleştirmeyeceğimi içinden geçiriyor. Bu konuda kötü bir şey söylemeyeceğime dair ona söz veriyorum. Onun sayesinde, benim de adeta bir Türk ruhuna sahip olduğumu belirtiyorum; bunun üzerine genç kadınlar, bana bir Türk adının verilmesini gerekli görüyor: Hediye, ya da Leyla olabilir... Ahmet Rıza Bey, bu oyuna katılarak, 'tan yeri' anla-

mına gelen çok güzel bir ad olan Leyla'yı öneriyor. Birkaç saatliğine Bayan Tanyeri'yim artık. Kız kardeşler, pembe entarili halayıklar duvar dibinde sıralı ve gözlerini dört açmış sonsuz keyif duyuyorlar; komik kadın ise hayret içinde. O, böyle bir güldürüyü beklemiyordu ki!

Ama bunca eğlenceyi yaşadıktan sonra, ciddi şeyler üzerinde konuşmaya başlıyoruz; Ahmet Rıza Beyin yüzündeki gülümseme siliniyor. Bana, çok değerli tasarılarını hiçe indirgeyen gericilikten söz ediyor. Yeni şeyler anlatmadığı halde, üzüntüsünün nedenlerini anlıyorum. O, tüm vatandaşlarının kusursuz uyumuyla, Türkiye'nin barış içinde, kolayca evrimini gerçekleştirmesini hayal ediyordu. 13 Nisan ayaklanması, diğerleri gibi, hayallerini yıktı; o şimdi, cesaret kırıcı olmasa bile, tüm vatansever Jöntürkler'i uğraştıran muazzam güçlükleri görüyor.

O, özellikle, halkın eğitimi, kadının eğitimiyle ilgileniyordu. Kızlar için bir lise kurmak istiyordu; hatta bu iş için, Sultan'dan görkemli bir konak elde etmişti. Girişimleri saptırıldı, tasarımları halkın desteğinden yoksun kılındı.

- Şapkaların öyküsünü duydunuz mu?

- Evet, duydum. Çok ilgi çekici bir öykü.

- Kadınların peçesini açmak istediğimiz öne sürüldü!.. Şu anda, bu milli giysiyi, bu ağırbaşlı ortak kadın kıyafetini ne kadar sevdiğimi siz de biliyorsunuz; üstelik, bunun ahlaki ve fikri gelişmeye ilişkin yanı bulunmuyor.

Sözümü esirgemiyorum:

- Ama fiziksel uygulamayla ilişkisi var; zira bu ortak kadın kıyafeti, yürürken oldukça rahatsızlık verici. Yürüyüş giysilerimiz, sizin korkunç kaldırım taşlarınızın üzerinde daha rahat. Çarşafı bir geceliğine kuşanmak beni eğlendiriyor; ama onu sonsuza kadar giymek zorunda olsaydım, buz gibi soğurdum doğrusu.

- Bununla beraber, işte sizin gibi Avrupalı bir kadın; evlendiği zaman özgür iradesiyle, çarşafla birlikte Müslümanlık inancını da kabul etti. Annem Hıristiyandı. Kocasının inancını paylaşmayı istedi.

Sakin ve iyilik dolu yaşlı kadına bakıyorum... Nasıl? Hıristiyan mı? Avrupalı mı? Aşk yüzünden mi, Hz. Muhammet'in dinine girmiş? Özgürlüğünü, toplumunu, dilini, hatta atalarının dinini terk etmiş... Bu kadın kocasına, Ruth'un Noemi'ye söylediği sözleri tekrarladı:

"Ülken, ülkem olacak; Tanrın, Tanrım olacak."

Bu, çok dokunaklı, çok güzel; ama, aynı zamanda da biraz ürkütücü... Zavallı saygıdeğer ve tatlı kadın, gösterdiği yürekliliğin pişmanlığın-

dan değil, kuşkusuz, kaderin kendisine hazırladığı felaketlerden dolayı sıkça acı çekmiş olmalı. Zorbalığın gölgesinde yaşadı o; oğlunun ve kızının sonsuza kadar sürebilecek sürgüne gönderilişini gördü. Zaferden sonra, umut edilmedik intikam sırasında, aynı oğlunun ölüm tehlikesinde oluşuna tanıklık etti.

Onunla konuşamadığıma ne kadar üzgünüm! Kendisi Fransızca bilmiyor; ben ise Almanca anlamıyorum. Ahmet Rıza Bey, karşılıklı övgülerimizi tercüme ediyor. Ve zaman geçiyor... Henüz söylemek istediklerimizin yarısını söylemedik; Melek Hanım, beni vaktin geç olduğu, Konstantinopl'un banliyölerinde olağanüstü halin sürdüğü konusunda uyarıyor.

Ahmet Rıza Beyi, bir daha ne zaman ve nasıl göreceğim? Raslantı, bizi hep tuhaf koşullarda yan yana getirdi; kıyafet balosunda, Monge Meydanındaki küçük apartman dairesinde ve şimdi de, O... Paşa'nın bu hareminde!... Ona soruyorum:

- Dostlarınızı yeniden görmek üzere, Fransa'ya gitmeye niyetiniz var mı?

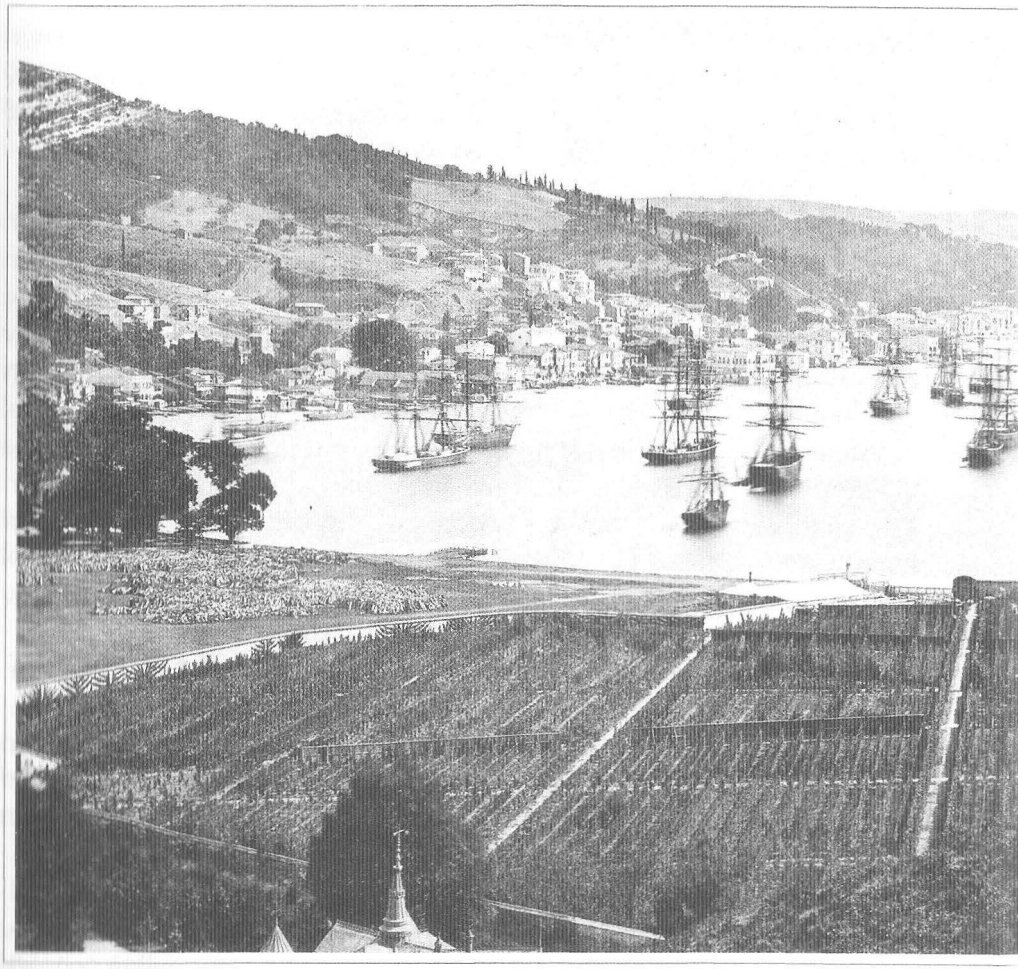
- Daha ileride... Özgür değilim... Şahsıma ait değilim artık. Görevim çok ağır; kendimi, kesinlikle, bunu yerine getirmeye adadım. Ama, yine de, dostlarıma ve özellikle de olgucu arkadaşlarıma, fikirlerine, onlara çok değerli gelen inançlara bağlılığımı koruduğumu söyleyin. Belki siz de, buraya tekrar geldiğinizde, yeni bir şeyler göreceksiniz.

- Leyla... Çok güzel bir ad, bu Leyla! diyor madam Ange, kendimizi küçük halayık ve Ermeni aşçıyla birlikte, yeniden dışarıda bulduğumuzda. Bir kadına Leyla diye ad takılması, ona övgüde bulunmaktır; çünkü Leyla, sevilmeye değer ve sevilen demektir. Sevgili dostum, Arap kızı Leyla'nın öyküsünü biliyor musunuz?

- Hayır, ama yakında öğreneceğimi biliyorum, sevgili Melek; onu bana siz anlatacaksınız.

- Pekiyi, öyleyse. Bir zamanlar, genç bir prens varmış...

Gece lacivert; akasyaların güzel kokusu, denizin soluğuyla titreşiyor. İhtiyar Ermeni'nin sallanan feneri, yolun döşemesinde sarımtırak yansımalar, silik gölgeler yapıyor. Karalar içindeki yol arkadaşlarımın arasında, ben de kara, bu hayaletler kadar hayalet, birbirini yitiren, sonra tekrar buluşan ve binbir harika maceradan sonra birlikte ölen yiğit sevgiliyle, onun sadık sevgilisinin şiirsel, aşk dolu, karmaşık öyküsünü dinliyorum. Melek Hanım, Şehrazat gibi zarif, ayrıntılı, ağır anlatıyor; zor anla-

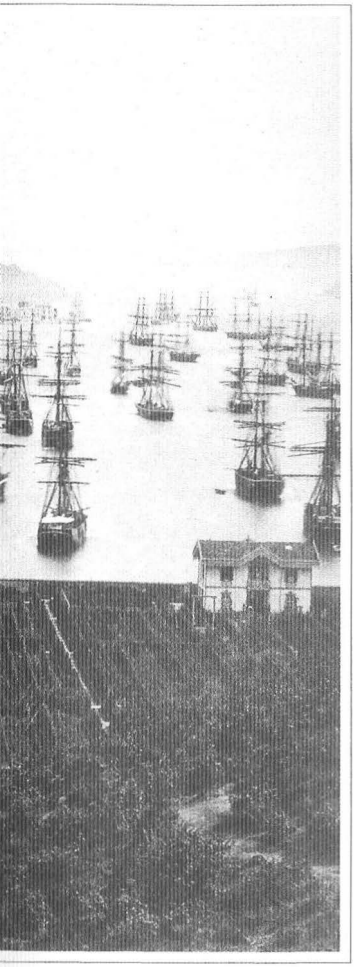

şılır ve hatalı bir Fransızca'dan, Türkçe bilmiş olsaydım onun çok daha güzel, gerçek bir kadın ozan gibi aktarabileceği bu güzel öykünün tüm sevimliliğini çıkarıyorum...Adamın biri, kavşağın bir köşesini dönüyor. Çok yakınımızdan geçiyor. Bize adeta sürtünüyor ve homurdanıyor. Lambanın tüttüğü, yarı giyinik Selanikli kadının, bir battaniyenin üzerinde bağdaş kurup sigara içtiği mavi kireç badanalı salona döndüğümüzde, küçük halayık bize diyor ki:

- O adam, sizin Fransızca konuştuğunuzu duyunca, "İşte bu kadınların şişlenmesi gerek..." dedi.

Madam Ange'ın benzi, geçmişteki dehşetle solgun.

- Görüyorsunuz, aziz dostum, halk bize karşı nasıl dikiliyor... Ah!

Fotoğraf: B. Kargopoulo
Büyükdere - Çayırbaşı

Tüm bunlar gericilerin, tutucuların, hiç uygarlaşmamış olan kötü hocaların kabahati!

Melek Hanım içini çekiyor ve sözünü olağanüstü bir tümceyle tamamlıyor:

- Bu hocaların tümünü, ancak Paris'teki papazlar gibi geberttikleri zaman özgür olacağız.

!!!

Türk hanımlarından birkaç örnek.

Bayan L... Paşa. Uzun boylu, hemen hemen sarışın, taze benizli, ışıkta yeşilleşen, gölgede mavi olan, açık renk iri gözlere sahip genç bir kadın. Kartal burunlu, çok zarif bir profil; biraz Parisli güzel aktris Andree Megard'ı andırıyor.

Bu genç kadın, konuklarını kocasının yazıhanesinde kabul ediyor -çağdaş Viyana stilinde, küçük ve kasvetli bir oda-; çünkü, L... Paşa geleneksel haremlik ve selamlık ayrımını kaldırmış.

Güzel yüz, gipür dantelle ve siyah kadifeyle süslü pembe ev giysisi; arı, rahat, vurgusuz dil, bana Pierre Loti'nin Cenan'ını düşündürüyor. Ama, görünüyor ki, Cenan yarı efsanevi bir yaratık ve İstanbul'un tüm hanımları, onun gerçek varlığını reddediyor... Bayan L... Paşa, roman kahramanı Yaşama Küsenler'le fiziksel benzerliğinden söz ettiğim zaman, tatlı tatlı gülümsüyor.

- Yaşama küsenler mi? İstanbul'da birkaç tane bulunuyor; ama vatandaşım kadınlar arasında, en ilgi çekici olanları onlar değildir. Loti'nin kitabı onlardan düzinelercesini ortaya koyuyor. Evet, birçok kadın bunların bir hayli mutsuz olduklarını öğrendi. Romanı okumadan önce de bu konuda kuşkuları yoktu... Bana gelince, kaderimden memnuniyet duyuyorum... Aramızdan her birimiz, kendi kaderini kendisi yapar.

- Siz, bilgesiniz ve sağduyulusunuz, bayan; öyle sanıyorum ki, mutlusunuz da. Kuşkusuz, karakteriniz yaşamınızın gerektirdiği koşullara uyum sağladı; ama bu koşullar çok zahmet verici ve çok ezici olmuşlardır. Kadere razı olmadan önce, belki de bunlarla savaştınız ve acı çektiniz.

- Ben mutluyum, -yanıtını veriyor bayan L... Paşa,- mutluluğum benim için kolay oldu; çünkü bana gerçek bir arkadaş, bir dost gibi davranan zeki ve iyi bir insanla evlendim. Birçok çocuğum var; onların eğitimiyle ilgileniyorum. Sonuçta, okuyorum, kadın dostlarımı kabul ediyorum, biraz da yolculuğa çıkmayı umut ediyorum.

- Yani L... Paşa, ayrıcalıklı bir eş midir?

- Belki de.

- O liberaldir, sizi sayar, size güvenir. Ama, dışarıya peçesiz çıkmanıza izin verir mi?

- Ayaktakımının öfkesinden korkmasam, elbette verir.

- Kendi evinde, sizin yanınızda, dostlarını kabul eder mi?

- Kabul eder. Herkese eskil inançlara karşı geldiğimizi anlatmıyoruz; ama, burada canımızın istediğini misafir ediyoruz.

- O halde, Avrupa tarzı bir yaşam mı sürdürüyorsunuz?

- Böyle söylemek aşırı olur. Törelerden ödün verip, güçlükleri aşıyoruz. İnsanın kendini devrimci yerine koyması tehlikelidir. Üstelik, dışarıya pek az çıkıyorum; siyasete karışmıyorum, iyi ilişkiler çerçevesinde eski oyunun içindeyim.

Bayan L... Paşa'ya, romanların betimlediği gibi Avrupalı yaşam konusunda ne düşündüğünü soruyorum.

- Bu çok yorucu bir yaşam! Ve tüm şu aşk ihtirası öyküleri, insanı ürkütüyor.

- Aşk ihtirası tüm ülkelerde mevcuttur ve İstanbul'da bile bulunduğu öne sürülüyor; mutlu âşıklar ile aldatılan kocalar her yerde olur.

- Bu olasıdır, ama Türkiye'de iyi evlilikler vardır; belki Fransa'da da.

- Fransa'da da var.

- Türkiye'den çok daha azdır herhalde!

- Ne düşünce! Fransız kadınları kocalarını kendileri seçerler, ya da en azından, onlar tarafından seçilirler. Nişanlılar, nikahlanmadan önce birbirini tanır...

- Birbirini tanır mı? -Alaycı bir gülümseme, bayan L... Paşa'nın dudaklarında hafifçe beliriyor.- O kadar da tanırlar mı? Peşin pazarlıklı ve aldatıcı bir görüntü göstermezler mi?

- Tüm nişanlılıkların karşılıklı, istençli ve şuurdışı bir güldürü içerdiği doğrudur.

- Daha ileriye gidin canım; sizin Fransız nişanlılar da, Türk nişanlılar gibi birbirleri hakkında hiçbir şey bilmezler. Ve onlar da küçük mutluluklar pahasına evlenirler.

- Onların, yine de, özgürlük ve aşk seçimi sanallığı vardır. Bu, kendi bakımlarından, büyük farklılık yapar. Genç kız, nişanlıların kısa krallığı sırasında, içinde en canlı, en tatlı övünç duygusunu hisseder. Ondan aşkı bir bağış gibi isteyen, ya da istediği halde bunu gizleyen erkeğin, arzusunu sunuşunu özümser. Onurunu, genç gücünü, kadınca saygınlığını duyumsar. Bu saatlerin anıları, belki de kederli, hüzünlü ve kırık olacak yaşamına ışık katar...

- Bizlere gelince, aşkı sizin hissettiğiniz gibi tanımıyoruz, -sizin aradığınız gibi, diyor ağırbaşlılıkla bayan L... Paşa. - Kocayı, bize sundukları biçimde sevmeyi diliyoruz; sıkça da, ona büyük ve güçlü bir şefkatle bağlanıyoruz... Ama, aşk... ihtiras? Bize yalnızca çocuklarımız ihtiraslı bir sevgi esinliyor. Bu bütünlük içinde, annelik sevgisi bize izin verilen tek aşktır.

- Bununla beraber, ya madam Ange ile Cavit Paşa'nın durumu?

- Ha! Cavit Paşa yakışıklı bir erkek; Melek Hanım ise güzelliğe duyarlıdır!.. Sonra da, Melek Hanımın hayali oldukça geniş!.. Sevme gereksinimi olan, elinde ne varsa onu sever.

Bu genç hanım, oldukça kuşkucu.

Şüphesiz, onun bu konuda hakkı var. Fransız kadınlarının hayal ettiği duygusal aşkla, Türk kadınlarının duyumsadığı aşk arasında hiçbir ilişki bulunmuyor. Türk evliliğinde, küçük birliktelik romanı sondan başlıyor. Sahiplenme, ya da en azından sahiplenme hakkı, doğumdan ve arzu alışverişinden önce geliyor. İnce bir koca tarafından saygı gören bir kadın bile, kendini peşinen elde edilmiş biliyor. Kişiliğinden bağışı, ancak gerdek gecesi ortaya konulsa bile, az ya da çok kısa bir süreyle kısıtlı. Ve bu, eşlerin davranışını kökten değiştirmek için, duygusal ilişkileri çarpıtmaya yetiyor. Sonradan, evet, doğa ve alışkanlık sağlam bağlar yaratıyor. Ama aşk saati geçmiştir ve bir daha geri gelmeyecektir. İçgüdüsel mantığı, ileride, kadına yitirilen ve raslantı gibi peçe kalkık bakan bilinmeyene gönül verme olanağını hazırlayacak; bu bilinmeyen, bir pusula, bir çiçek, bir sakıncalı randevu için yaşamını tehlikeye atacaktır. Çünkü, kadın arzulanmayı, hak edilmeyi, ele geçirilmeyi istemektedir...

Zeka sahibi bayan L... Paşa, düşündüklerimi tahmin ediyor; gururu onu tüm pişmanlıklardan uzak tuttuğu için sözünü esirgemiyor:

- Aşk tehlikesinden masun kılınmamız çok daha iyi. Aşk, aşırı düzensizliklere ve acılara neden oluyor.

Evet... Üzümler fazlaca korunk, sevgili bayan L... Paşa!

Başka bir kapı zili, başka bir ses. Şikayet eden bir genç kız bu; varlıklı ve güzel bir genç kız. Çok güzel bir Fransızca ile yakınıyor; ilkbahar giysisinin üzerine geçirdiği çarşafı lanetliyor.

- Ne korkunç kıyafet! Bundan nefret ediyorum.

Bununla beraber, bedenine iyi uydurulmuş siyah ipekliden eteği, kollarını ve belini belirgin kılan kısa üstlüğü, esmer güzeli Emine'ye kışkırtıcı bir İspanyol zarafeti veriyor.

Annesi, kırk yaşında, sakin ve tatlı bir kişi; küçük asi kızının kılığını gözden geçiriyor.

- Kıyafetin içini fazla gösteriyor; saçların aşırı kabarık. Kollarını iyice gizle; özellikle de, arabadan dışarıya çıkma. Yoksa, sebze satıcıları sana küfür eder.

- Ne iğrenç, değil mi? diyor küçük hanım bana. Halktan kişilerin sokakta bizi denetlemeye hakkı var. Kendilerini bu haktan hiç mahrum etmiyorlar. Geçen gün, kız arkadaşımla Pera'nın bir sokağından geçiyordum. Bir kıvırcık salata satıcısı, "Bu çarşafları üstünüzde parçalayacaklar!" diye arkamızdan homurdandı. Gerici ayaklanma haftasında, gece bekçisi bizim eve gelerek halayıklara tembihte bulundu: "Hanımlarınız dikkat etsin! Eğer uygunsuz çarşaf giyer, saçlarını teşhir ederek dinsizler gibi tararlarsa, başları bizimle derde girer!" İşte, özgür olduğu söylenen bu ülkede bizim özgürlüğümüz; Jöntürk olsun, ya da Eski Türk olsun, hepsi bize aynı biçimde eziyet ediyor.

- Abartıyorsun, yavrum, diyor anne. Siz genç kızlar, hemen özgürlük istiyorsunuz. Erkekler, bunu elde etmek için otuz üç yıl bekledi! Sabırlı olun. Meyve henüz olgunlaşmadı. Olgunlaşacaktır...

- Ağzımızda diş kalmadığı zaman olgunlaşırsa, bizim için iş işten geçmiş olacak, anne! Ne güzel teselli ediyorsun beni! Belki de, elli yıl içinde çarşafı kaldırırlar. Küçük kız torunlarım için, oldukça iyi olur; bana ne yararı var? Elli yılda, ihtiyar ve çirkin olacağım ben!

Mayıs.

"Şikâyet edenler, sadece kadınlar değil," dedi Adrien B..., dün bana. Avrupa'da yetişmiş birkaç genç erkek, ebeveynlerinin onlara ayarladıkları Türk tarzı evliliklerden pek hoşnut değil. Sakıncasız ve hayal kırıklığına uğramaksızın yürümemesine rağmen bunlar, yine de Avrupalı kadınlarla evlilik yapıyor. Yahut, dostum Hasan Bey gibi yapıyorlar.

- Bana dostunuz Hasan Beyin öyküsünü anlatınız.

- Hasan Bey, büyük bir kuruluşta görevlidir. O, öğrenimini Fran-

sa'da yaptı; kadın toplumunun çekiciliğini, yakından tattı. Evlenme gereksinimini hissettiği zaman, -iki yıl kadar önce- onun bir Batılıyla, ya da çok çağdaş, çok Frenkleşmiş bir Türk kızıyla evleneceğini sandım. Benim büyük şaşkınlığım arasında, Hasan Bey, eski tarzda yetişmiş, çok sofu, çok uysal; yine de okuma yazma bilen on dokuz yaşında bir Türk kızını kendine eş seçti; ya da, daha doğrusu, annesinin seçimine uydu.

Hasan Bey, düğün günlerinden bir ay sonra, kuruluşun işleri için Paris'e gönderildi. Orada bir yıl kadar kaldı; izin aldığım sırada onu Paris'te buldum. Küçük eşi, ona henüz görmediği bir erkek çocuk vermişti. Hasan Bey eşini yeniden göreceğine seviniyordu; günün birinde, beraberinde götüreceği kadın giysilerini sipariş etmek için, beni de yanında Paquin'in mağazasına götürdü. Aşağı yukarı aynı tarihte geriye döndük. Hasan Bey ve Paquin'in giysileri, çok taze eş olan yeni anne tarafından coşkun sevgiyle karşılandı. Hasan'ın tüm benliği, yaşamda bedenine uyan bir koltuğa yerleşen kişinin, içsel doyumunu dile getiriyordu.

Hasan Beyi, içtenlikle seviyorum; onun da bana karşı kardeşçe bir bağlılığı var. Bir başka gün, akşam yemeğini birlikte yedikten sonra, bana şöyle dedi:

- Gelecek sefere, birlikte olduğumuzda, yemeği restoranda değil, kırdaki benim evde yiyeceğiz.

- Senin evde mi?

- Bizde demek istiyorum. Sen benim kardeşim gibisin. Önyargılara sahip değilim ben; sana güvenim ise kesindir. Akşam yemeğini karımla birlikte yiyeceksin.

Hasan Beyin bu önerisi, cüretkârlıktan da öteyeydi: Bu öneri, Müslüman kuralları bakımından, kâfirlik ve büyük kötülüktü. Endişe içinde, itiraz ettim:

- Karının bu duruma razı olacağından emin misin?

- Karım ben ne istersem, onu ister.

- Bana göre oldukça hoş bir şey; ama belki de o rahatsız olacaktır... Karın, doğallıkla, yüzünü açmaz herhalde.

- Senin karşına, bir Fransız kadını gibi başı açık çıkacak.

Hasan Bey, hemen ekledi:

- Azizim, sen evliliğimin nedenlerini anlamadın. Şu haremlerine döndükleri zaman yeniden tutucu kesilen sahte özgürlükçülerden biri değilim ben. Haremim yok: Bir yuvaya sahibim. Eş alırken, bir can yoldaşına sahip olmak istedim. Fransızca konuşan, roman okuyan ve ne

Türk, ne de Frenk olan şu bir hayli çağdaş kızlardan birini isteyebilirdim. Ama, onların üstünkörü bir eğitimin kusuru nedeniyle, kendini beğenmiş, ukala, kaprisli, gösterişçi davranmalarından korktum. O zaman, ailemden bana çok sade, deneyimsiz, saf, sizin ülkenizde "beyaz kaz" dediğiniz türden bir genç kız bulmasını rica ettim. Onun eğitimini kendim üstlenmeye karar verdim.

"Uzun zaman alacak ve zahmetli, ama ilgi çekici bu. Meziyetlerim yok; kendi hesabıma çalışıyorum. Karım ise bir dahi değil, ama aptal da değil; iyi niyet sahibi. Ve dahası, beni seviyor... Beni gururla, özveriyle, itaatle seviyor. Onu, Fransa'ya getirmek istemiştim. Her yolculuğumda beni izleyemeyeceği, oradaki anılarının tezatından dolayı, sonraki kapalı yaşamının ona daha güç geleceği aklıma geldi. Böylece, eşimi annelik görevleriyle baş başa bıraktım.

Hasan Beyin zekice bencilliğine hayran olarak, davetini kabul ettim.

- Fes giymem gerekiyor mu?

- Yararı yok. Kırsal yörede oturuyoruz. Tren istasyonuna bir çocuk gönderirim; o seni bize kadar getirir.

O pazar günü, Hasan Beyin villasına gittim. Dostum, beni, ziyaretimi tedirgin ve kızarmış bir yüzle bekleyen genç karısının bulunduğu küçük bir salona aldı. Kocasının aracılığıyla genç kadınla aramızda birkaç nezaket sözcüğü geçti, ama görüşme gitgide tavsıyordu. Aşağıdan gelen büyük bir gürültü, birden ev sahiplerimi kaygılandırdı. Bir an için beni yalnız başıma bıraktılar; sonra dostum kahkahalarla gülerek, karısı üzgün yeniden ortaya çıktılar.

- Dostum, diye açıkladı Hasan Bey, sana fes giymemeni söylediydim. Hata ettim; şu an dahili bir felaketin tehdidi altındayız. Seni gören aşçı kadın, yemekte hizmet yapmayı reddediyor. Karıma süt vermiş, çok yaşlı, tutucu ve biraz da kendini evin kâhyası sayan bir köylü kadın bu. Beni Allah'ın şimşeklerini üzerime çekmekle tehdit ediyor ve karımı sana "çırılçıplak", yani "başı açık" gösterdiğim için ahlaksızlıkla suçluyor. Birkaç dakika sabır göstermeni rica ederim. Bu cadalozu yola getireceğim...

Böylece, dostum aşçı kadını azarlarken, genç eşiyle birlikte kaldım. Hasan Bey, sonunda, öfkeli Müslüman kadını gavurun yemeğini hazırlamaya razı ettiğini bize haber verdi. Ve yemek odasına geçtik. Yaşlı kadın, başını başka yöne çevirerek, elinin ucuyla bana bir tabak uzattı. Kadın sarınıp sarmalanmış ve yüzünü sıkı sıkıya örtmüştü; ama Hasan Bey beni uyardı:

- Seni gözetliyor; sana bakarken yüzünü korkunç buruşturuyor.

Öğleden sonra, dostça sohbetimizin sonunda, Hasan bir kahve içmek istedi. Bu, yeni bir dramın işareti oldu. Bulaşık yıkamak için soyunup dökünen ihtiyar kadın, yeniden giyinmeyi, üstelik de bana yüzünü göstermeyi reddediyordu. Hasan Bey, bir misli daha dil döktü; tüm gü nahı üstlendiğini öne sürüyordu.

O zaman, ihtiyar kadın kahveyi yaptı; ama dinsiz birine yüzünü göstermeye yanaşmadı. Salonun kapısı açıldı; garip bir yaratığın tepsiyi getirdiğini gördük. Bu yaratığın dizlerine kadar çıplak bacakları vardı; kalın çizgili hint brandasından bol bir pantolon, heybetli kalçalarını sarıyordu. Yaratığın tulum gibi göğüsleri, ince bir gömleğin altında çalkalanıyordu -yüzü ise gözlerine kadar peçeyle örtülüydü!

Böylece, Hasan Beyin aşçısı kadın, yabanıl utangaçlığını içinde bulunduğu durumun zahmetli görevleri ve benim kendisine esinlettiğim küçümseyişle bağdaştırıyordu. Tren istasyonuna güçlük çekmeksizin ulaştım, ama dostumun ihtiyatsızlığından dolayı hâlâ karmaşık duygular içindeydim. Bu bağnaz aşçı kadının birkaç sözü, komşuları ayaklandırmaya yeterli olurdu; o zaman Hasan Beyin, karısının ve bizzat benim başıma neler gelirdi, kim bilir?

Melek Hanımla ben, bulabildiğimiz tek araç olan bir köy arabasına oturmuş, Göztepe'deki romancı Fatma Aliye hanıma gidiyoruz.

Mavi göğün altında kırmızı damlı beyaz evleriyle tekdüze, nemli ve yeşil. Dört asal renkli sade manzara; ucunda, denizin geniş koyu mor çizginin belirdiği, beyaz yolları ile çocuksu bir suluboya resim. Eşyayı bu saf niteliği, bu nemli tazeliği sabah veriyor. Öğlende, güneşin dik ışığı altında, bunlar çok güçlü aydınlığın koyulaştırdığı renkleriyle yeniden Doğulu görüntüsünü alacak.

İlkbahar sabahı, Asya ilkbaharı, dinginliğin içindeki tatlı sükunet, geçerken sizi soluyorum; sizinle gençleşiyorum. Çarşafın üstlüğünü ve başörtüsünü bir kenara bıraktım. Sahte Türk yaşamım bitmek üzere. Hatta bugün İstanbul'a dönüyorum.

Bağdaş kurarak, uzun bir şiltenin üzerinde oturduğumuz araba, çizgili perdeleri olan ve tahtalarına canlı çiçek çelenkleri boyanmış, küçük bir cenaze arabasını andırıyor. Arabacının da oturağı filan yok. Ayaklarını araba okuna dayayarak, arabanın kenarına oturmuş; bize aldırış etmeksizin bir şarkı mırıldanıyor ve atını harekete geçirmek için ıslık çalıyor.

Bu ziyareti, büyük üne sahip olan Fatma Aliye Hanıma borçluydum

Ve dahası, koleksiyonumda eksik olan Türk kadın edebiyatçıları örneğine. Merak benim için, meslektaşlara duyulan sampati kadar çekici oluyor.

Yurttaşları -erkekler bile-, benim önümde Fatma Aliye'nin yeteneğini, hassas duygusallığını, açık ve şiirsel üslubunu övdüler. O, birçok eser yayınladı. Bunlardan yalnızca ikisi, Fransızca'ya çevrildi: Müslüman kadınlar, -Türk kadınlarının özel yaşamlarıyla ilgili açıklama, - ve Udi (Lavta çalan kadın).

Yazarın edebi niteliklerinden, göz gezdirdiğim çevirilerde hiçbir şey kalmamış; acıncak durumda ağır olan çeviriler, peşi peşine sanata, mantığa ve gramere saygısızlık ediyor. Fatma Aliye, Fransızca'yı derinden bilmiş olsaydı, çevirmenlerine sonsuza kadar kin duyardı. Çeviri yazımlarının beceriksizliğine rağmen, bize göre biraz modası geçik, biraz gözü yaşlı, 1820 modeli duygusallık açığa çıkıyor. Yazarın fikirlerine gelince, çok bilgece; hatta cüretkârlığından daha fazla bilgece ve ne toplumu, ne de dini tehlikeye atıyor. Fatma Aliye, Peygamber'e saygı gösteren, Kur'an'ı asıl metninden okumuş incelemiş ve ilahiyat üzerinde bir hoca kadar bilgin, sofu bir Müslümandır.

Onun romanı, Lavta çalan kadın burada bir başyapıt yerine geçiyor. Keşke bu romanı özgün metninden okuyabilseydim! Üslup zarafeti, kesinlikle, bu esere hiç kuşku duymadığım bir güzellik katıyordur.

Konunun kurgusu basit. Bu konunun çok sayıda yazar tarafından işlendiğini gördük. Yaramaz kocayı, sapkın dansözü, müzik dersleri vererek hayatını kazanan, aldatılmış ve yıkılmış erdemli kadını tanıyoruz. Bu ahlaki ve yürek sızlatıcı öykü, bir Türk hanımı tarafından hikâye edilişiyle, özgünlük durumu kazanıyor.

Okuyucuyu hayrete düşüren öğe, duygusal çözümlemelerden, günlük yaşamın ayrıntılarına geçerken, yazarın son derece sade oluşudur. Aile yuvasına kapatılmış bir kadının, toplumsal gerçeklerle ve yaşam kavgasıyla nasıl karşılaştığı görülüyor.

Fatma Aliye, bir kadının meslek edinmek ve para kazanmak zorunda olduğunu düşünüyor. Bu oldukça iyi. Ama romanın kadın kahramanı, bu işin içinden hayret verici olduğu kadar özenilecek derecede kolay çıkıyor; onu taklit etmeye kalkışanlar, bazı düş kırıklıklarına uğrama tehlikesiyle karşılaşacaktır.

Bedia'nın babası Nazmi Bey, kendini aşırı zevke ve müziğe verdiği için, meteliksiz kalmıştır. "Nazmi Bey, profesyonellerin arasında üstad olarak kabul ediliyordu. Kesesinin tümüyle boşaldığını fark edince, güç-

lü öğrenimi, onun aylık geliri yüz Türk Lirası, yaklaşık 2.300 Frank olan bir memuriyet bulmasını sağlar. " Bu koşullarda iflas etmek ne zevk!

Bu saygın memur tarafından yetiştirilen küçük Bedia, harika bir kemancı ve lavta ustası olur. Ve Fatma Aliye, küçük müzisyen kızın ilk izlenimlerini, nefis bir zarafetle kaleme alıyor. Baba, çocuğa müzik aletlerinin tarihçelerini ve efsanelerini anlatır; öyle ki, sohbetin zevki içinde her ikisi de yemek saatlerini bile unutur. Müzik onların ruhlarının, gerekli gıdası gibidir.

Ama, Nazmı Bey için, bir başka gerekli gıda daha vardır. Kusursuz baba, tutkulu müzisyen, sert alkollü içkilere düşkündür. Onun "görünüşü kurtardığı" ve selamlıkta yalnız başına içtiği gerçektir. Oysa, onun evli ve baba olan, büyük oğlu Şemi'nin de içkiye eğilimi vardır. Ve mantıksız ve haşmetli Nazmi Bey, uyarılarını ondan esirgemez.

"Nazmi Bey, şair ve müzisyen niteliklerine, edebiyatçı ve filozof niteliklerini de ekliyordu. Çocuklarına verdiği nasihatler, kendi ilminden kaynaklanıyordu. Nazmi Bey, kendi düşüncelerini onların kafalarına sokmak için diretiyordu (aynen). Şemi, işten ayrıldıktan sonra, akşam evde geçirdiği saatlerin hesabını babasına vermek zorundaydı. Nazmi Bey, oğlunun verdiği nasihatleri tutup tutmadığını bilmek istiyordu... Çok duygulu bir kız olan Bedia'nın birine rastlayıp sevebileceğini düşünerek, onun geleceğiyle kaygılanıyordu. Bedia'nın müzikten başka bir şeyi sevmemesini ve "aşk" sözcüğünü bile duymamasını istiyordu. Kızına bir öykü anlatacağı zaman, bunu günlerce düşünüyordu [1]... Ama, otuz bir yaşında ve ayyaşlığı saygıdeğer babasından daha az felsefi olan Şemi, kız kardeşinin duygusal eğitimini üstlenir.

Nazmi Bey, günün birinde oğlunu içkili bulunca, "onun kafasını parke döşemeye çarpar". Ama birkaç ay sonra, kendisi de her zamankinden daha fazla içkili selamlığa girer ve oğlu Şemi'yi karşısında bulur. Utanç içinde, bir daha içmeyeceğine söz verir. Bu gecikmiş perhiz, onun ölümüne neden olur; "doktorlar, hastanın vücudunda alkol yokluğundan dolayı, kan dolaşımı yetersizliği bulur".

Onun ölümünden kısa bir süre önce, Bedia, yakışıklı yüzbaşı Nail Bey ile evlenir. Bedia, henüz yirmi bir yaşındadır, ama adeta yaşlanmıştır. Nail Bey de müzisyendir. O da lavta çalmaktadır, ama hafif parçalardan başkasını sevmemektedir. Ağırbaşlı müzik, onu esnetmektedir. Sonunda, o da kayınpederini taklit eder, "gelir getirecek emlak" satın ala-

(1) Udi, çeviri Gustave SEON, yayıncı Mehmet Tahir bey.

cağı yerde, Bedia'nın çeyiz parasını tüketir ve alkolik olup çıkar! Ailedeki üçüncü sarhoştur bu.

Nail Bey, rezilliği Yahudi kadını Naume'nin kızı dansöz Halula ile karısını aldatmaya kadar vardırır; Bedia'nın mücevherlerini metresine verir. Zavallı yalnız kadın ile gözde dansöz, bir şölende karşılaşırlar... Kötü kalpli olmayan Halula, Bedia'dan kendisini bağışlamasını diler. O da, içtenlikle Nail Beyi sevmektedir. Ve Halula, sefaleti bildiğini, erkeklerin onu kurtaracakları yerde sıkıntısını kötüye kullandıklarını; yaşamını sürdürmek için dans ettiğini anlatır.

"Evet, bazı günler oluyordu ki, annem erkek kardeşlerimden birinin ve benim ellerimizi tutup, diğerini de çıplak halde sırtında taşırken, soğuktan donmuş avuçlarımızı gelen geçenlere uzatmaktaydık. Bize birkaç paradan fazla sadaka veren yoktu. On iki yaşına erdiğim sırada, tef çaldıktan sonra, onu insanların arasında dolaştırıyordum; çil çil bozukluklar ve mecidiyeler tefin içine yağıyordu. Dans sırasında bir çalkalama (aynen), bir gülümseme için, alnımı altın liralarla donatıyorlardı. Bu altınlar, karnımızı istediğimiz gibi doyurmamıza ve çocuklara bir bakıcı tutmamıza yaradı. Şimdi ise, çocukların bir eğiticisi bulunuyor..."

Bu Halula, Bedia'yı yumuşatacak kadar, kardeşçe duygulara sahipti. Ama Bedia, ona tüm söylediklerinin karmaşık olduğunu, onurlu bir kadının, çalışmasının ürünü olan kuru ekmekle yetineceğini söyledi.

"Halula, dostunun karısının kendinden çok üstün olduğunu içinde hissetti. Şaşkınlık içinde kalmıştı."

Neticede, bunca acının sonunda, Bedia aile ocağını terk ederek, sevgili lavtasıyla birlikte kardeşinin evine sığınır. Genç kadın çok hastadır; onun boşanmasıyla Şemi yakından ilgilenir. Tek bir meteliği bile kalmayan Nail Bey, kıtasının değiştirilmesini ister ve tayinini Selanik'e çıkartır. Ama, "bir gece, büyük bir şişe rakı içtikten sonra, ağzından kan boşanarak yaşamını yitirir".

Buraya kadar öykü, kibar beylerin ve subayların alkole bağlanarak, "felakete gittikleri" bir İngiliz romanına benziyor. Ama, ardından olay beklenmedik bir biçimde gelişir: Bedia, Konstantinopl'a gittiğinde geminin güvertesinde tıknaz ve güler yüzlü bir kadına rastlar; kadın ona yaklaşıp kendini, "Adım altı aydan beri, madam Salomon" diye tanıtır. Halula'dır bu; yaşamını düzenlemiş ve evlenmiştir. Halula, Bedia'nın ahlaki dersinin onu düşündürüp, doğru yola yönlendirdiğini itiraf eder. Artık hatırı sayılır bir servete sahipti; vicdanın sesini rahatça susturabilirdi.

"Onurlu olmak istedim. İşlerimi yoluna koyup, Beyrut'a gittim. Ora-

da, akrabalarımdan genç bir adamla evlendim. Kocam, çeyiz paramla bir işyeri açtı. Ticaret yapıyor; ben ise, olabildiğince mutluyum." Kocam da öyle.

Bedia'nın talihsizlikleri bitmemiştir. Genç kadın, kardeşini kaybeder; yeğeni Mihriban ve sadık esir Rüstem'le birlikte yoksulluğa düşer. Evin gereksinimlerini nasıl karşılayacaktır? Satacak mobilya, para edecek eşya artık yoktur; kendine ait, yalnızca bir tek bedeni bulunmaktadır. Halula'yı taklit etmeli mi? Bedia, ölümü buna yeğleyebilir.

O zaman, Bedia lavta dersleri vermeye başlar. Erdemi, mutsuzluğu ve yetenekleri, çevresinde sıcak sempati uyandırır; çok geçmeden, alnının teriyle kuruş kuruş biriktirdiği "bir yığın altın"a sahip olduğunu görür... Bu "bir yığın altın"la, genç kadın ikisi salon beş odalı, mermer döşeli bir holü olan bir ev yaptırır. "Keyfince müzik yapmasına olanak veren, gelir getirecek bir mağaza satın almayı hayal etmektedir." Yaşlı hizmetkâr, bir bakanlıkta büro görevlisi olur ve sırmalı resmi bir elbise giyer. Yeğen mutludur; öğrenciler ise bu güzel evi doldurmaktadır. Ders günleri, hol ayakkabılarla dolmaktadır. Bedia, o derece başarılıdır ki, müzik aletinin sürtünmesinden giysilerinin kolları çabucak yıpranmaktadır. Ama elbise dolabını yeni giysilerle doldurması için, satıcılara başvurmasına gerek yoktur. Öğrencilerinin bayram dolayısıyla hediye ettikleri kumaşlar, onun gereksinimini bol bol karşılamaktadır. Çok geçmeden, kuşkusuz, gelir getirecek mağazayı satın alacaktır. Ne yazık! Çalışmanın aşırı yorucu temposu ve yağmur altındaki dersler, genç kadının sağlığını yıpratmıştır. Lavta çalmaktan vazgeçmek zorunda kalan Bedia, "geçim kaynağı mağaza"yı satın alamadan, "yayınlanmak üzere", Melek Hanım gibi öyküsünü yazdırdıktan sonra, bir akciğer hastalığından yaşama veda eder...

Fatma Aliye, bir müzik hocasının iki yıl içinde gerçekleştirebileceği parasal kazanç konusunda fazla hayale kapılmış görünüyor. Paris'teki konservatuarın ilk ücretleriyle açlıktan ölünürken, herkes biriktirdikleriyle, beş odalı, mermer döşeli holü olan bir ev yaptırmak için Konstantinopl'a göç etmeye can atacaktır!.. Fatma Aliye Hanım, bu tutarsızlığa aldırış etme zahmetine girmez. O, kendisince değerli olan bir fikri ortaya atmayı istemektedir: Müslüman kadının, erkekten bağımsız çalışma, yaşama hakkıdır bu.

Nasıl oluyor da, ilahiyatçı ve tutucu bir kadın romancı, bu cüretkâr düşünceyi özümseyebiliyor? Yasalara ve dine saygısıyla, bunu nasıl bağdaştırabiliyor?

Bunu bana, Fatma Aliye Hanım'ın bizzat kendisi açıkladı.

Ünlü kadın romancı orta yaşta, zayıf, solgun, hareketli ve ağır saç tuvaletinin dışında sade bir kişi. Gri bir eteklik, pamuklu bir gömlek, süs gereksinimine yetiyor. O da, sadece ev işleriyle, çocuklarıyla, efendisi ve sahibiyle meşgul olan Edirneli saygın kentli kadınlara benziyor. Aslında, kadın romancımız da soylu kökenine rağmen, bir kentli kadındır. Tutumlu, düzenli, sokağa pek çıkmayan Fatma Aliye, kızlarını harika yetiştiriyor ve eksiksiz bir eş olmaya uğraşıyor. Bir kadın romancı, asla bu kadar ev kadınlığı meziyetini kendinde toplayamaz!

Ha! Kuşkusuz, Fatma Aliye, peçenin ve çarşafın kaldırılmasını dilemiyor! O, Avrupalı kadınlara özenmiyor; Müslüman kadınlar adlı kitabında, Türk kadınlarıyla Fransız kadınları arasında, Türk kadınlarının eksiksiz mutluluklarıyla övündükleri konuşmaları aktarmaktan keyif alıyor. Fatma Aliye'de, modaların ve Avrupa mobilyalarının benimsenmesine itiraz edecek sağduyu ve cesaret vardı. Gerektiği gibi tül başlıklar, Bursa ipeklisinden uzun gömlekler, ataların altın yaldızlı papuçlarını övdü... Fatma Aliye bir sanatçıdır; tüm sanatçılar gibi geçmişin büyüleyiciliğini duyumsar. Kuşkusuz, kendisi de tül takkelerden ve Bursa entarilerinden vazgeçti; ama o, Avrupalılaşmadı da.

O, korse düşmanı olarak kalıyor; bol gömleği korseye karşı tepkisidir.

Fatma Aliye'in villası, oldukça geniş; ilkbahar kırlarına ve Marmara'nın koyu laciverdine açılan pencereleriyle, tümüyle ferah ve yankılı. Evi çevreleyen bahçe, romancı, kocası ve çocukları tarafından özenle bakılmış. Hepsi ağaç budamakla, çelik dikip fidan yetiştirmekle hoşça vakit geçiriyor. Fatma Aliye, kitaplarından sıkça söz ediyor, ama daha çok da gül fidanlarından.

- Evet, -diyor kadın romancı tiz ve güçlü sesiyle,- bahçe işi, çalışma sağlık için gereklidir... Bizim Türk kadınlarının kapalı yaşamaları büyük talihsizlik. Zenginlerin bahçeleri var; onları kırlara taşıyan arabaları ve kayıkları var; villalara, Boğaziçi'nde yalılara, yürüyüş yapabildikleri, tenis oynadıkları, hatta bisiklete bindikleri parklara sahipler. Halk kadınları, kentte, yazın bunaltıcı sıcaklarına dayanmak zorundalar. Onlar loş ve sağlıksız evlerinden, ancak pis sokaklara çıkmak, ya da mezarlıklara gitmek üzere ayrılırlar. Yüzleri asla güneş ve hava görmez. Bu kadınlar, kendilerini kırıp geçiren kansızlık illetine nasıl dayanacak? Onların sarı benizlerini ve şişkin bedenlerini fark ettiniz mi? Kadınlarımızı güzel buldunuz mu?

Hayır. Fatma Aliye Hanıma, çarşafın gizemi karşısında heyecanlanan yabancı gezginlerin, İstanbul sokaklarından geçen kadınların peçelerini kaldırmaları durumunda, oldukça düş kırıklığına uğrayacaklarını söylemeyi göze alamazdım. Türk güzelliği ender, çok ender; çünkü sağlıksız güzellik olmaz.

Varlıklı dünyada, Çerkes atalardan miras kalmış sağlam yapılı, deniz yeşili gözlü, sarışın çehreli kişiler henüz bulunuyor. Ama halkta, hatta küçük kentli sınıfta, ne döküntülük! Bu ırkın çirkin oluşundan değil, tam aksine! Irk kötü sağlık korumasından, açık havaya çıkmamaktan, kapalı yaşamdan çirkinleşti. Genç Türk kızları, mahzen çiçekleridir.

Hiç şüphe yok ki, gözler her zaman güzel, saçlar gür ve ipeksi. Kuşkulu dişlere, gevşek etlere, İtalyan'ın sıcak duruluğu gibi değil de, gücünü yitirmiş kanın belirtisi, marazi solgunluk taşıyan cilde fazla ısrarla bakmaksızın hayranlık duymak gerekir. Bedenin yağlanarak, insanda estetik olmayan koşullar yaratmasını görmek acı verici. Fransa'da da korseye karşı kampanya yürütülüyor. Bu giyim eşyasının düşmanları, Doğu'ya gelip, taşıyıcı avadanlıktan yoksun kansız ve yağlanmış kadınların ne hale girdiklerini görsün!

Ülkenin cerrahlarından biri bana şöyle diyordu:

- Türk kadınları mı? Onların etleri yirmi beş yaşında olgunlaşır. Bıçak, bu etin içine tereyağına girer gibi girer.

Fatma Aliye, fizyolojik daranın bireyle sınırlanmadığını, anneden kızına doğru, üredikçe yerleştiğini ve durağan bir doğa halini aldığını anlıyor.

- Sağlıklı çocuklar yaratmak üzere, sağlıklı kadınlara sahip olmak erkeklerin yararınadır. Onların, kadınların fiziksel yaşamını iyileştirmeleri gerekir. Neden halk kadınlarının, erkeklerin meraklı bakışlarından uzak, özgürce gezecekleri; parmaklıklar, ya da duvarlarla kapalı, ağaç dikilmiş özel alanlar yapılmıyor. Bu surette, kadınların imanları ve iffetleri hiçbir uygunsuz bakış, hiçbir yakışıksız sözle saldırıya uğramayacaktır.

Görüştüğüm bu kişiye geçen olaylar, Müslüman kadınların ruhsal durumu, özgürlük istekleri konusunda ne düşündüğünü sormak isterdim. Ama, bu tür bir konuşmanın, onun hoşuna gitmeyeceğini görüyorum. Fatma Aliye Hanım, çok tedbirli! Belki de, kötü yorumlanabilecek bir düşüncesini dile getirmekten çekiniyor.

Fatma Aliye'nin yaradılışı, aynı zamanda da çekingenliği dolayısıyla çok tutucu olduğunu tahmin ediyorum. O, iyi bir sağlık koruması, hava, bahçeler ve dullar ile kimsesiz kadınlar için çalışma özgürlüğüyle sınırlı

kalıyor. Udi' nin yazarı, baba, erkek kardeş, ya da koca olsun, tek erkeğin tüm kadın yakınlarını, hem de bu saygın, ama ezici çabasında hiçbir kadın ona yardım edemeden, beslemek zorunda bulunduğu ailelerde pek sık görülen sefaletten üzüntü duyuyor. En kötüsü de, hiçbir erkek desteği olmayan kadınların durumu.

Kur'an'ın Müslüman kadınları peçeye -dinsel bir sembol haline gelmiş- ve tüm erkek toplumlarından dışlanmaya her zaman zorlamadığını söyleyiverdim. Bilindiği kadarıyla Hz. Peygamberin zamanında, erdemli kadınlar niteliklerine ve güçlerine uygun meslekleri uyguluyorlardı. Bazıları din eğitimi gören öğrencilere katılıyordu; ilahiyat dersi veren kadınlar da görülüyordu. Başkaları da, Hz. Muhammet'in askerleri arasında savaştı. Ama neden aynı hoşgörü, -kadın öğrenimi ve meslekleri çerçevesinde- bugün var olmasın ki?

Nakışçılar, dikişçiler, çamaşırcılar, hemen hemen hep Hıristiyan kadınlardan oluyor. Müslüman kadınlar, bu meslekleri evlerinde, ya da atölyelerde olsun uygulayamazlar mı? Alışkanlıklarını değiştirmek zorunda kalmayacaklar; başörtülerini ve çarşaflarını muhafaza edecekler; kendi cinsiyetlerinin dışında kimseyle ilişkileri olmayacaktır.

Aklıma gelenlerden, Fatma Aliye Hanım'a ziyaretimden ve onun kitaplarında okuduklarımdan edindiğim esinler böyle. Ünlü romancının beni tümüyle onayladığından emin değilim; kendi hesabıma da, kaleminin altından kayacak tüm anlam sapmalarını, hataları ve uygunsuzlukları üstleniyorum. Yabancı bir fikri, ona ihanet etmeksizin iyice anlamak, ifade etmek çok zordur! Sorumlusu olacağım en ufak yanlış anlam, çok bilge, çok sofu, çok tedbirli Fatma Aliye'ye ağır suç yükletebilir. Yine tekrarlıyorum; hiçbir Müslüman kadın, bana ondan daha Müslüman, ondan daha fazla içtenlikle babasının imanına ve annesinin başörtüsüne bağlı gelmedi!

Ve üstelik de, Doğulu kadınların, zorlayıcı neden dışında, kendi haklarını kazanmak için şiddetli bir arzu duyduklarını sanmıyorum. Erkeğin çalışmasına çok iyi uyum sağlarlar ve doğal içgüdüyle bunu sürdürürler. Her mesleğe özgürce ulaşmayı hak sayan Fransız kadınları bile, ailesi yaşamının görevlerini, dışardaki hareketli yaşamın kaygılarına tercih eder. Onlar da, çoğunlukla, evlilik ve sonuçları konusunda Henriette'in evkine sahiptirler:

Evlilik sözcüğüyle gelenler, ne zaman ki, aklımı alıyor,
Kocayı, çocukları, işlenecek yuvayı gözümde tüttürüyor...

Ama, yine de, kocanın ortaya çıkması ve çocukları beslemeye, evin bakımını yürütmeye yetkin olması gerekir.

Kitaplarımızı okuyan ve törelerimizi öğrendiklerini sanan Türk hanımları, çalışmada özgür, ama erkeğin yalnız bıraktığı Batılı kadınların büyüyen rahatsızlığından kuşkulanıyorlar mı? Bizim aşkı tanımayan, evde kalmış kızlarımızın karasevdalı yaşamlarını, boğucu atölyeye, ya da ölümcül fabrikaya gitmek için yeni doğmuş bebeğinin beşiğinden ayrılan kadın işçilerimizin zahmetli yaşamlarını hayal edebiliyorlar mı? Türk hanımları, özellikle, cinsiyetlerin bazen kine dönüşen bu rekabetine, eteklikli "yoldaşlar"ını sendikalardan kovan ve onları aşk yapmakla suçlayacak kadar alçalan, kaygılı ve kıskanç erkeğin düşmanca tutumuna akıl erdirebilirler mi?

Ha! Kuşkusuz, Doğulu kadınların var oluşunun, bizimkinden daha mutlu olduğunu öne sürmüyorum. Tümüyle ele alındığında, özgürlüğün sıkıntıları, hizmetkârlığın sıkıntılarına yeğlenir. Ama oranın "yaşama küsmüşler"i, yaşamın bize her zaman güler yüzlü ve kolay olduğunu sanmamalıdır. Türk kadın dostlarıma tüm iyi zamanları, kendilerine eğitecek ve geliştirecek tüm olanakları, cinsiyetlerine uygun sanatları ve meslekleri yapmalarını diliyorum... Ama, ayaklarını denk alsınlar! Erkek, kadın için çalışma alışkanlığını kolayca yitirir ve çok daha kolayca, onu kendisi için çalıştırmaya alışır. Gördüğüm Karagaşan çoban kadınları, obadaki tüm ağır işlerin üstesinden geliyorlardı; palikarya erkekler, tüfek elde, hayvanlarını gözetip susta dururken, onlar kulübeleri yapıyor, toprağı ekiyor, dokuyor, yıkıyor ve yumurcakları besliyordu!..

Pera.

Pera'ya döndüğümden beri, oradan "yelken açmam" dolayısıyla, bana takılıp duruyorlar; gün geçmiyor ki, bir misafir -ilgi duyan ve ihtiyatlı bir hava içinde- bana haremdeki maceralarımın ve Türk kadınları konusundaki izlenimlerimin öyküsünü sormasın.

Ya Paris'te ne olacak?.. Burada bile, insanlar hâlâ efsanevi hareme inanıyor; bir kez daha, Doğulu kadının Avrupalı üzerinde peçenin saygınlığını uyguladığı büyüleyiciliği saptıyorum... Tüm saklı, yasaklı yüz, bu nedenle güzel sayılıyor. Altmış yaşlarında bir Türk kadını, kıvraklığını ve zarif yürüyüşünü koruyabildiğince, turistlerin saf kalplerini yerinden hoplatabilir. Yabancılar onları, Canan ve Aziyade'nin her tarafında görüyorlar...

Türk kadınının, bu aşırı edebi görüntüsünü doğrultmayı denediğim zaman, onlar aldanmış olur. Ve bununla beraber, düşsel örnek, ideal yaratış güzelliğine sahipse, gerçek daha fazla heyecan vericidir!

'İzlenimlerimi özetlemek isterdim; işte, tereddüt ediyorum... Her zamankinden daha fazla, şişirme genellemelerden kaçınmak zorundayım. Türk kadınını tanıdığımı söylemeyi, göze alabilecek miyim? Sevecen merakımı uyandırmış olan, çok çeşitli kadın örnekleri arasında, ortak doğayı, ırk benzerliğini ayırt edebilecek miyim? Siyasetçi kadını, yazar kadını, yarı kültürlü aydın kadını, yaşlı hanımı, çağdaş genç kızı, basit bir işçinin sade eşini, taşra öğretmenini, hastabakıcıyı gördüm... Bunlardan hangisi gerçekten, tümüyle bu az bilinen varlığı; Türk kadınını temsil ediyordu?

Geçmişi temsil edenlerini gözümde canlandırıyorum: Edirne'deki yaşlı hanımı yeniden görüyorum, -ufalmış siluet, siyah sıkma baş, tırnakları gibi kına yakılmış saç çatkıları -Bir paşanın ilk eşi, kocasının ikinci eşini kendi seçmişti ve... ortağının oğlunu şefkatle büyütmüştü.

Geçmişin kadını, hiçbir kıskançlığın uğramadığı bu eş; o da kırk beş yıl boyunca, tükenmiş olan hanıma son derece itaatli kalıp, gevşemiş vücudunun bol entarilerde olduğu gibi, cahilliğinin içinde rahatça yaşar.

Bu iki kadın mutlu yaşadı; çünkü arzuları ve gereksinimleri, yaşamlarını düzenleyen yasaya uygundu. Ve ortak gelin, gözlerini yerden hiç kaldırmayan, solgun benizli genç kadın da mutludur. Evi, küçük bahçesi rüyalarının sınırıdır. "Aşkın yazılı olduğu" kitapları hiç okumadı. Kalender kocasına boyun eğerek, "başka erkeklerin nasıl sevdikleri"ni öğrenmeye gereksinim duymadı.

Geçmişin kadını... Bunun gibilerden, Türkiye'de binlerce, yüzbinlerce bulunuyor. Bunlar, tümüyle kapanmış, erkeklerden soyutlanmış, meçhul kişilerle evlenmiş olarak acı duymayan basit yaratıklardır; tatlı bir duyumsamazlık içinde ömür tüketirler.

Bu kadınların arasında, en genç olanları şimdiden kaygı içindedir. Onlar hiçbir şeye gereksinim duymaz, şikayet etmez; yine de, yüzyıllık uyuşukluklarından çıkıp, çekine çekine biraz daha fazla eğitim isterler. Vatanseverlik duygusuyla uyanırlar. Edirne'nin güzel ilkokul öğretmenlerinin, "yoksul Türkiye için bir şeyler yapmayı" dileyişleri gibi.

Ve toplumsal aşamanın en tepesinde, onurlarının bilincine varmış ve alt düzey durumlarından acı çeken, yarım eğitim görmüş kadınlar bulunur. Bu kadınlar, öğrenimleriyle ve yaşam biçimleriyle geçmişe aittir; ama, tüm düşünceleri geleceğe uzanır...

Eski boyunduruğun sabırsızları, hiç durmaksızın Avrupa yönünden bakar... Ve bir de, tümüyle alafranga yetiştirilmiş, çocukluklarında bile soydan gelme eski ülküye sahip olmayan, ilk çarşafa girdiklerinde kuşkucu ve baş kaldırıcı hale gelen daha genç kadınlar vardır.

Ha! Kuşkusuz, bunlara, atalarının dilini artık anlamayan, kendilerine eş olabilir kocaları zorluk çekmeksizin bulamayan, şimdiki zaman Türk kadınlarına acımak gerekir. Edindikleri kültür, nereye takılmaları gerektiğini bilmeyen onlara, daha ince, daha zengin, daha doyumsuz ruhlar verir. Eğer evlilik onlara anlayışlı bir şefkat getirmezse, eğer annelik karmaşık ve taşkın coşkunluklarını yönlendirmezse, tehlikeli hayaller ve kısır can sıkıntısı içinde dengelerini yitirirler.

Yakınmalarına şöyle yanıt verilir: "Beklemeyi biliniz. Sıranız henüz gelmedi. Gücünüz yettiğince, yeni rejimin geleceğine yardımcı olarak, kendiniz için değil, sizden doğacak kadınlar, kızlarınız, kız torunlarınız için çalıştınız. Özgürlüğü size aşırı tutumluluk içinde hazırlasalar da, erkekleri fazla suçlamayın. Özgürlüğü, erkekler de henüz ele geçirdiler. Onlar, ırkların ve dinlerin karışımı yüzünden, başka yerlerden çok daha zor olan, Doğu'daki uygarlaşma eylemine henüz başladılar. Madem ki vatanseversiniz, ülkenizin acil çıkarları için bir özveride bulunun. Yöneten kişilerin ödevini, karmakarışık etmeyin. Onların arasında, sizin özlemlerinizi anlayan, haklarınızı tanıyan, yeni Türkiye içinde size layığınız olan yeri hazırlamayı isteyecek doğru insanlar bulunuyor. Ama bu adamların sayıları çok az. Seçmenlerinin tutuculuğunu ve meslektaşlarının önyargılarını hesaplamak zorundadırlar. Erken doğmuş gereksinimleriniz, tedbirsizlikleriniz, onlara, dostlarınıza ve size karşı korkunç silahlar halini alacaktır.

"Tüm Avrupalı kadınlara karşı sempati besliyorsunuz. Sizi göz ucuyla görmüş olan kadınlar, sizden haberi olmayanlar tarafından sevilmenizi sağlayacaklar. Sizi, uzaktaki kız kardeşlerimiz gibi düşünüyoruz. Eğer arzularınızı destekleyici bir fikir hareketiyle size yardım etmek elimizden gelse -ki bu pek mümkün değil-, bunda tüm becerimizi, tüm etkinliğimizi, dostluğumuzun tüm enerjisini kullanırdık. Ama, çıkar gözetmeyen katılımımız ihtiyatlı olmazsa, kutsal kardeşlik seferimizin size iyilikten fazla kötülüğü dokunacaktır.

"Umutsuzluğa kapılmayın, Doğulu kardeş ve dostlar. Sizin ırkınızın erkekleri er, ya da geç kendi girişimlerinin başarısında, sizin vazgeçilmez öğelerden biri olduğunuzu hissedeceklerdir. Onların, evlilik ve aile kavramları ağır ağır evrimden geçecek. Sizi hizmetçi, ya da zevk kukla-

ları halinde değil, can yoldaşı olarak bulmayı dileyecekler. Mutluluklarının çıkarı, oğullarının çıkarı için, onlar sizi onurluluk ve özgürlük içinde yetiştirecekler. Ama zaman, hem de uzun zaman gerekecek..."

Sağduyu sahibi Türk hanımları anladı ve boyun eğdi. Ama, diğerleri çok genç olanlar- küçük Emine gibi yanıt verdi:

"Benden sonra geleceklerin mutluluğu umurumda değil! Ben sadece hayatımı yaşarım; özgürlüğümü ya şimdi istiyorum, ya da hiç."

Bu kadınlar için, avunma yoktur.

İmparatorluğun Hıristiyan kadınları, Müslüman kadınların çabalarına ilgisiz kalmadılar. Görünüşte çok seçkin bir yazar olan, genç bir Ermeni kadınıyla tanıştım; bir Osmanlı kadınları dayanışma birliği kurmayı tasarlıyordu. Madam Zabel Eseyan, yardımcısı madam Hasan Fehmi Bey - Türkle evli bir Fransız kadını- ile birlikte, Müslüman kadınlar kadar Hıristiyan kadınların da katılımıyla, dokuz kişilik bir kurul oluşturmak istiyordu. Toplantılar, konferanslar, yayınlar aracılığıyla, Hıristiyan kadınlara Türk dilini ve Türk kadınlarına Batılı dilleri karşılıklı ve ücretsiz öğretmek suretiyle, birlik tüm kadınların ortak çıkarlarını korumaya hazırlanacaktı.

Nisan olayları, bu kurulun oluşturulmasını geciktirdi; Birlik'in kuruluş uygulaması konusunda hiçbir kesin ayrıntı elde edemedim. Yine de, bu tasarının çok ilgi çekici ve zor olduğuna; ama, gerçekleştirilmesinin imkansız olmadığına dikkat çekerim.

Haziran.

İşte, bembeyaz lake boyası, muslin ve güneş ışıklı döşemesiyle küçücük odamda bir gün daha; odamdaki vazolarda güller, mucizevi şekilde tazeleniyor, not defterlerimin üzerinde duran şekerci Hacıbekir lokumları, vanilya ve portakal kokulu tatlı nişastasını ortalığa yayıyor.

Perdeyi kaldırıyorum; pancurların arasından dışarıya bakıyorum. Bahçe açıldığından beri, bir zevk mahşeri haline gelen bu Küçük Tarlabaşı caddesi ne kalabalık! Kafelerin kaldırımları doldurup, yola taşan masaları atların tırıs geçişini ve sarı köpeklerin oynaşmasını bir hayli engelliyor. Mastikanın anasonlu kokusu, yoldan geçenlerin susuzluk iştahını kabartıyor. Hasır şapkalara karışan kırmızı fesler, ince giysileriyle güzel hanımlar, arabalar, gazete satıcıları ne kadar da çok! Sancağı göndere sarılı bir alay geçiyor; arazi üniformalı askerler, tozlu sırtlarında çanta, bakır tencere, ağır olması gereken bir yığın alet taşıyor. Sabah akşam, böylece geçen askerler, geçmiş savaşı, ihtiyar Sultan'ın düşüşünü, uzayan sıkıyönetimi anımsatıyor... Ve sanki bunları selamlamak ister

gibi, bahçenin yeşil top çınarları altından, beklenmedik ve gökgürültüsü gibi, Sambre-et-Meuse marşı göklere yükseliyor.

Saat beş: Mızıkanın konseri, geceyarısını bulacaktır. Patırtıdan kaçmak ve serinlemek için, kuşkusuz, akşam yemeğinden sonra, Boğaziçi kıyısında, boğazın hava akımlarının daha işlek olduğu, olabildiğince çiçek açmış kocaman akasya ağaçlarının, yıldızlı geceyi güzel kokularıyla doldurduğu sakin sokaklara gideceğim. Ve yarın, iyi kalpli M. Bareille ile birlikte, Eyüp'ün selvilerini, Justinien'in sarayını, taş ustalığının olduğu kadar, güzel çinileriyle eski türbeleri yeniden göreceğim; hiç değilse, bir köy arabasıyla Kadıköy, ya da Göztepe'de dolaşmak üzere yeniden madam Ange'ın çarşafını almalıyım.

Hayır. Yarın, bu saatte, Fransa'ya doğru yol alan bir yolcu gemisiyle, İstanbul açıklarında olacağım. Güzel bir Türk ilkbaharı rüyam, bitti işte! Bu trajik, tuhaf ve sevimli yolculuğumun en önemli gecesi, -unutulamaz. Ah! Ne yerler, ne olgular, ne yüzler, ne ruhlar birkaç hafta süresince içimde yer etti! Nice harika görüntüleri, nice hatıra hazinelerini birlikte götüreceğim!

Valizlerim açık duruyor: Sophie, asılanları çokça merak eden, benim Ermeni kadınım, giysilerimi katlıyor ve "yerleştirmek için" kağıtlarımla kitaplarımı istiyor. Ama, yarına kadar, yolculuk günlüğümü kapamayacağım. Bu hazırlıkların büyük gidiş için olmadığı ve yakında, Edirne'de kısa bir yolculuktan, ya da Melek Hanımı ziyaretten sonra, buraya yeniden geleceğim hayalini korumayı istiyorum.

Ve kâğıtları tek tek çevirerek, bu aceleyle alınmış notları tekrar okuyorum. Kuşkusuz bir hayli ilgi çekici ayrıntıyı unuttum; öteki bazı ayrıntıları da, gerekli bir gizlilik içinde, susarak geçiştirdim -böylesi burada olduğu kadar, başka yerlerde de gerekli. Çok tanınmış adları değiştirdim; çok sakıncalı itirafları da dile getirmedim; her şeyi söylemedim, ama kesinlikle doğru olanı söyledim. İyi niteliklerine ve ilerleme için içten arzularına güvendiğim Türk dostlarım, körü körüne hayranlık göstereceğim yerde, bazen gülümsediğim için belki beni bağışlayacaklardır. Bana onların çok alıngan, çok mağrur oldukları; kötü niyeti bulunmayan, sevecenliği engellemeyen ve övgünün tuzu biberi olan Fransız alaycılığını anlamadıkları söylendiydi.

Ama, benim onlarla ilgili, son derece iyi izlenimlerim var. Açıksözlülüğümden dolayı alınmayacaklar. Avrupa tarzı evlerin, tapon bibloların, yaldızlı çinkodan avizelerin ve Alman malı Louis XV mobilyaların çirkinliğini söylemiş olduğum için bana kızmayacaklar. İlerlemenin bedeli gibi

Üzerinde ev bulunmayan, selvili, taşlı, tozlu yol bu akşam ıssız. Şiş gibi yükselen siyah ağaç gövdeleri, siyah yaprak kümeleri, sis içindeki yamaçta sıralar halinde yuvarlanır gibi oluyor. Nereye, hangi girdaba düştükleri bilinmez. Selvilerin en uzakta olanları sanki yüzüyor: Hayaletimsi tepeleri, buharın üzerine ancak çıkıyor. Öbür âlemde, ufukta dikilen İstanbul, kubbelerle dalgalı, sivri minareleriyle diken diken, tek parça bir kütle halinde; şimdiden solgun ışıkların aydınlattığı tekdüze bir mor kütle. Ve sağa doğru, Eyüp'ün üstünde, bulutların sonsuz kaynaşması bu; güneş yavaşça kayıyor; kırmızı, ışın vermeksizin, sanki Vezüv'ün kül yağmuru arasından görünüşü gibi.

Ve güneş tümüyle batınca, Altın Boynuz'un iki yakası kararıp, selviler yıldızlara kadar büyürmüş gibi görünürken, kararmış göğün kararttığı su bir an, birdenbire canlanıyor... Karanlığa bürünmüş manzarada, gümüşten bir göz açılıyor... Yalnızca, bir anlığına...

Tan orada... Onun geldiği görülmedi; ama orada. O, yüzleri peçeli kadınları, küçük kırmızımtrak evlerine ve kayıkları, Kasımpaşa'daki çamurlu iskeleye gönderiyor. Bir boru sesi, göğün gri giysisini yırtıyor. Orada, çok yakınımızda, üzerimizde. Bizi kovuyor.

"Haydi, yolunuza! Bitti bu..."

Ve beni gözyaşlarına dek, pek yumuşakça duygulandıran bu ölümcül ve sakin akşama; son Türkiye akşamımın, yavaşça gözden silinişine bakıyorum.

Haziran.

Dönüş yolunda, Doğu'daki son durak.

Bu manastır bahçesinde, çiçek açan Meryem ayı gülleri, altın rengi akşamın içinde, saf ve dinsel parfümüyle Fransa'nın tüm dinginliğini ortalığa yayıyor.

Akdeniz taşrasının bir köşesindeki, duvarlar arasında gözden uzak bir yer, çanların nağmeleriyle, küçük sofu kızların dualarıyla, Ulu Tanrı'nın kırlangıçları gibi siyahlar ve beyazlar içinde rahibelerin varlığıyla kutsanmış olarak böyle değil midir? Temiz çiçek bahçesinin çok geniş olmayan yollarındaki çakıllar öyle düzgün ve öyle güzel ki, Parmak Çocuk'un ceplerinden dökülmüş sanılabilir. Sardunyalar tırmanıyor, kat kat yerleşiyor, Aziz Joseph'in zambağıyla, Aziz Jean'ın kuzusuyla tepeden bakacağı koltuklar oluşturuyor. Yapı, pencerelerini duru bir sessizliğin doldurduğu, dahili görüşme odalarına aralıyor; merdiven sahanlığının

önünde üç kocaman sakallı papaz ve Sion rahibelerinin baş annesi durmuş, saksıdaki defneleri sulayan bahçıvan hemşireye bakıyor.

Fransa bu... Hayır: Fazlaca mavi olan gökyüzü, bizim tan yerimizi büyüleyen inci renklerine dönüşmeyi göstermiyor. Yarı açık kapının ötesindeki gürültülü sokakta, garip ve boyalı arabalar, çizgili pamuklu elbiseler, fes, ya da sarık giymiş insanlar geçiyor. Kentten yükselen gürültü ise, denizin yavaşça iç çekişinden, selvilerin ürpertisinden, yüz bin Yunan, Suriyeli, Türk sesinden oluşuyor.

Ülkemi ve çocukluğumun görüntülerini yeniden bulduğumu sandım. Ama, maceralı yolculuğun olaylarını ve Asya'nın İzmir'i, dün size geldiğimi anımsıyorum! Güller, incir ağaçları, görkemli halılar kenti; siz bu küçük Notre-Dame de Sion manastırını, bir zambak gibi entarinizin katları arasında koruyorsunuz. İsterlerse beni en tehlikeli biçimde rahiplerden yana olmakla suçlasınlar, bu keşfin güzelliğini ve papaz cüppeli, papaz başlıklı vatandaşlarımın çok içten, çok yürekten misafirseverliğini dile getireceğim. En yırtıcı sosyalist, onların yürekli iyilikseverliklerinden ve güzel doğalarından dolayı silahı elden bırakacaktır. Cinsiyetim ve beğenilerim, bana siyasi tutkuları yasakladığından ve üstelik de, onlar az önce beni tanımadıklarına, kitaplarımı okumadıklarına, hiçbir zaman da okumayacaklarına göre, aralarında kendimi oldukça rahat buluyorum.

Sınıfları ziyaret edeceğiz... Sıralarının önünde dimdik duran küçük kızlar, siyah gözlerini sahte utangaç bir havayla yere çevirmiyorlar. Biraz solgunca yuvarlak yüzleriyle, parlak saçlarıyla, dördüncü yüzyıl mozayik portrelerde görülen kadifemsi, iri Asyalı Yunan gözleriyle hemen hepsi güzel. Bizim dilimizi, adeta kendi dilleri haline gelircesine, tarihimizi, biraz da edebiyatımızı öğreniyorlar. En büyükleri, sanırım adı Mireille, Mistral'dan kendi el yazısıyla bir mektup almaktan gururlanıyor.

Vakit geç olduğu için, Pederler'e ait, daha az varlıklı, daha az kibar, Dames de Sion'unkinden daha az kalabalık olan komşu okulu ziyaret edeceğiz... Burada, kireçle beyazlatılmış odalarda, duvarlardan mor salkım çiçeklerinin sarktığı, çoktan mavi gölgelere bürünmüş avluda, doğulu doğası daha fazla kendini gösteriyor. Peder Deshay'in fazla parası yok. O, mevcut olmayan geliri, sırasıyla öğretmen, duvarcı, doğramacı, yapı boyacısı olarak, hayranlık uyandıracak bir maharetle tamamlıyor. Neşesi, sonsuza kadar genç; ince Provanslı neşesi, onu Krezüs kadar zengin, hatta daha mutlu kılıyor ve çevresini canlandırıcı bir atmosferle donatıyor.

... Akşam olduğunda, rahibelerin verdiği bir beyaz defneyi ve Peder

Deshay'in saygıyla sunduğu, bir Efes sütun başlığı parçasını beraberimde götürerek oradan ayrılıyorum.

Ve şimdiden Fransa görüntüleri, aklımda solgunlaşıyor. Terk etmek üzere olduğum Asya'nın eşiğinde, gönlüm parıltılı Yunan'a doğru akıyor.

İzmir akşamı, belleğimden dokunaklı ve görkemli Kasımpaşa akşamını siliniz. Burada, her şey zarif ve yumuşacık haz dolu; ufukta görünmeyen Midilli üzerinde, gökyüzü bir gül gibi soluyor.

Pek kaygısız, tümü sevgililere benzeyen, beyaz giysili kadınlar hâlâ aydınlık olan rıhtımda, teraslı evlerin önünde geziniyorlar, kafeler İtalyan müziğiyle dolu. Yalın ayak çocuklar, kamış örgü tepsilere konulmuş sapsız çiçekler, iri güller satıyor. Birkaç gemi, körfezin oynak gümüşüne karşı, simsiyah, birbirleriyle kesişiyor. Dağlar, yarımdaire halinde dizili, yoğun ve saf morlukta; morların en mor olanından.

Ve limanın ilk ışıkları yandığında, renk ayrıntıları ve değerler, her şey değişiyor; gökyüzü daha solgun, su daha menevişli, dağlar garip biçimde, karanlık lacivert bir hal alıyor...

İzmir akşamı, tüm akşamların arasında çok güzel.

UN "RAID" EN ASIE.

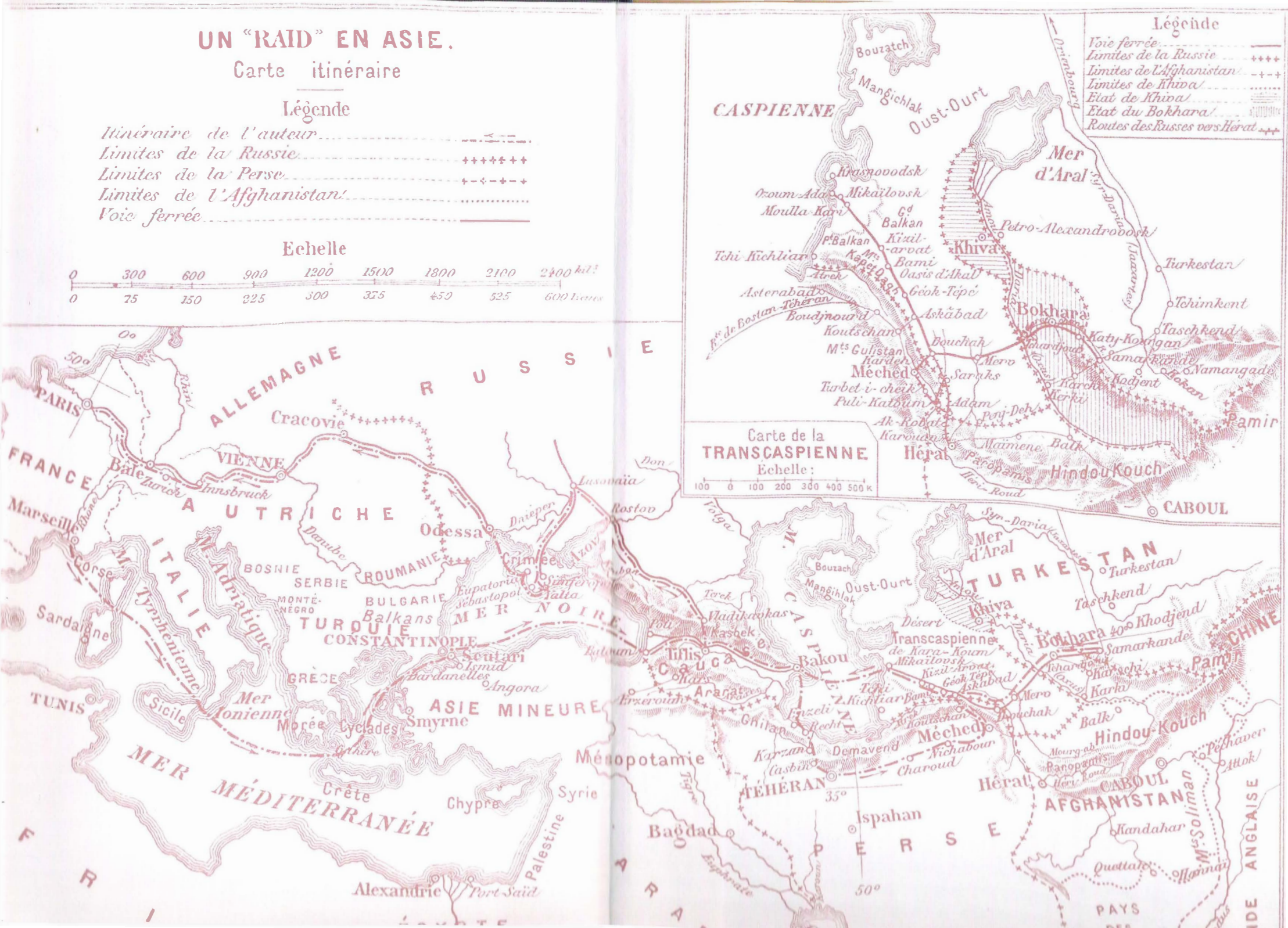
Carte itinéraire

Légende

Itinéraire de l'auteur
Limites de la Russie
Limites de la Perse
Limites de l'Afghanistan
Voie ferrée

Echelle

0 300 600 900 1200 1500 1800 2100 2400 kil.
0 75 150 225 300 375 450 525 600 lieues

Marcelle Tinayre bir Fransız yazarı. Jön Türklerin önemli liderlerinden biri olan Ahmet Rıza Bey'in ve Abdülhamit'in baskısından kaçarak "soluğu yurtdışında alan" Jön Türklerin Paris'ten yakın arkadaşı.

Sürgün günleri bitip, yurda döndükten sonra Marcelle Tinayre dostlarını unutmaz ve onları görmek için İstanbul'a gelir. Ne ilginçtir ki bu tarih, Türk tarihinin önemli olaylarından biri olan "31 Mart" dönemine rastlar. O zamanki Osmanlı toprakları Marcelle Tinayre'nin oldukça ilgisini çeker. İstanbul'da yazmaya başladığı günlüğüne, büyük şehirlerde yaşadıklarının dışında Anadolu izlenimlerini de aktarır.

Dönemin olaylarını, 31 Mart'ın öncesini ve sonrasını Jön Türk liderleriyle ilişkileri dolayısıyla yakından izleyen yazarın bu eseri, o günlerin siyasi atmosferini, kişilerini ve toplumun günlük yaşamını dile getirir.

Yazar, bu kitabında dört konuyu ele alır: "Savaş Günleri", "Taşrada Olaylar ve İnsanlar", "Yeni Yönetimin İlk Günleri" ve "Haremde Yaşam". Bu açıdan, dönemin panoramasını bir "yabancı" gözüyle bize yansıtan çok önemli bir hatırattır.

Marcelle Tinayre, gördüğü ve yaşadığı olaylara hep bir kadın duyarlığıyla yaklaşır. Ama buna karşın, yine de her zaman objektif kalmayı başarır ve izlenimlerini bir kameraman ustalığıyla aktarır.

1920 yılında 3. ve son baskısını yapan bu eser, 31 Mart olayıyla ilgili ilginç kitaplardan biridir.

Yazarın, "Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü / Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı" adlı kitabının dışında dört de romanı vardır. "Helle" adlı kitabı, "Academie Française Ödülü"nü almıştır. Eserlerinde genellikle sosyal ve gündelik yaşamdan kesitler veren yazar; kadınlara feminist bir bakış açısıyla yaklaşır ve aşkın insanlar üzerindeki etkilerini anlatır...

Bu kitap, yazarın edebi türde olmayan, gezi izlenimlerini bir araştırmacı gözüyle aktardığı tek eseridir.

Aksoy Yayıncılık'ın "Tarih Dizisi"nden çıkan "Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü / Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı"nı tarihin perdesine yansıyan bir sinema filmi tadıyla okuyacaksınız...

ISBN: 975-312-119-9

9 789753 129992

AKSOY
YAYINCILIK